
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 19/2

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2016

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
19/2 2016

VEDOUČÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáčková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Pavel Krafl, Jan Lukačka, Christian Lübke,
Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
19/2

Praha
Historický ústav
2016

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2016

I
STUDIE

ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ NA DVOŘE TYROLSKÝCH MENHARTOVců.

Příspěvek k poznání středověkých účetních pramenů

JAKUB RAZIM

The living standard at the Tirolean court of the Meinhardiner. A contribution to the knowledge of medieval accounting sources

This article tries to evaluate the living standard of the court of the Meinhardiner dynasty by exploring the evidence provided by the Tirolean Books of Accounts. Inventories originating from the princely chancellery of the Tirol residence are thus brought under the microscope. The subject of analysis is not only a list of the Tirolean “Familia” depicting the personal structure of the court, but the estate inventories of Otto of Carinthia (+1310) and Henry of Carinthia (+1335) as well, both providing a better insight in the aristocratic representation and cultural investments of the counts of Tirol.

Key Words: middle ages – counts of Tyrol – Henry of Carinthia – royal representation – princely court – accounting deeds

Pojem „životní úroveň“ je úzce svázán s materiální stránkou lidské existence. Přesněji vzato, odkazuje na rozsah a rámcové podmínky, v nichž člověk uspokojuje své každodenní potřeby. Pro sociologa může být měřítkem životní úrovně jednak subjektivně hodnotící postoj jednotlivce, jednak objektivně vyčíslitelné příjmy, majetek a výdaje na spotřebu¹. Historik je však limitován výpovědí pramenů. Tím spíše, zabývá-li se středověkým knížecím rodem z Tirolu-Gorice, nazývaným též Menhartovci. U příslušníků této panovnické dynastie, jež si podmanila Tyrol, Korutany a krátce české země, jsme odkázáni na neosobní svědectví, vzdálená od nás několik staletí. Úroveň menhartovského dvora, který v říšském prostoru náležel k majetnějším a počtem lidí dosahoval střední velikosti,²

1 Jana DUFFKOVÁ – Lukáš URBAN – Josef DUBSKÝ, *Sociologie životního stylu*, Plzeň 2008, s. 79 a násl.; Milan TUČEK et al., *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*, Praha 2003, s. 110 a násl.

2 Werner RÖSENER, *Leben am Hof: Königs- und Fürstenhöfe im Mittelalter*, Ostfildern 2008, s. 106–108; IDEM, *Die ritterlich-höfische Kultur des Hochmittelalters und ihre wirtschaftli-*

lze přesto výstižně popsat za pomoci kvalitativních a kvantitativních dat, načerpaných z dochované účetní dokumentace. Účty citované v literatuře jako „tyrolské knihy počtů“³ jsou unikátním pramenem o dvorské kultuře Menhartovců. Vrhají světlo na technologické a společenské mechanismy, které se uplatňovaly při produkci, distribuci a konzumaci jak služeb, tak zboží, určených pro šlechtickou elitu z alpských krajin.⁴ I proto můžeme detailnější studium tyrolských knih počtů pokládat za desiderata dvorského bádání⁵.

chen Grundlagen, in: *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (ed.), Köln – Weimar – Wien 2006, s. 111–135, zde s. 124–126.

- 3 Klasickou prací o tyrolských knihách počtů je Richard HEUBERGER, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol, Herzoge von Kärnten, aus dem Hause Görz*, MIOG Ergänzungs-Band 9, Innsbruck 1915, s. 50–177 a 265–394, zde zvl. s. 317 a násl. s přehledom na s. 330 a násl. Z novější literatury Mark MERSIOWSKI, *Die Anfänge territorialer Rechnungslegung im deutschen Nordwesten. Spätmittelalterliche Rechnungen, Verwaltungspraxis, Hof und Territorium*, Stuttgart 2000, s. 114–116. Christoph HAIDACHER, *Die Tiroler Rechnungsbücher und ihr historisches Umfeld*, in: *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher* (IC. 277, MC. 8), Christoph Haidacher (ed.), Innsbruck 1993, s. 11–27; Gerhard PLIEGER, *Die Rechnungsleger in den älteren Tiroler Raibüchern von 1288 bis 1295. Beiträge zu einer Verwaltungsgeschichte Tirols im ausgehenden 13. Jahrhundert* (= *Dissertation, Universität Innsbruck*), Innsbruck 1990, s. XXVI–XXXVI; Josef RIEDMANN, *Die Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten*, in: *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatik 1, München 1984*, s. 315–324; Otto STOLZ, *Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten von 1288–1350*, Innsbruck 1957. K počátkům tyrolských kancelářských pomůcek Werner KÖFLER, *Studien zum Kanzlei- und Urkundenwesen Meinhards II. (1271–1295). Vorarbeiten zum Tiroler Urkundenbuch* (= *Staatsprüfungsarbeit, IOG*), Wien 1968, s. 77 an. O účetních pramenech středověku Mark MERSIOWSKI, *Rechnungen*, in: *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Hof und Schrift*, Werner Paravicini – Jan Hirschbiegel – Jörg Wettlaufer (ed.), Ostfildern 2007, s. 531–551.
- 4 Hmotné kultuře středověku se věnují teoretické stati a diskusní připomínky shromážděné ve sbornících *Die Erforschung von Alltag und Sachkultur des Mittelalters. Methode-Ziel-Verwirklichung. Internationales Round-Table-Gespräch, Krems an der Donau, 20. September 1982*, Wien 1984; *Europäische Sachkultur des Mittelalters. Gedenkschrift aus Anlass des zehnjährigen Bestehens des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs*, Wien 1980.
- 5 Andreas BIHRER, *Curia non sufficit. Vergangene, aktuelle und zukünftige Wege der Erforschung von Höfen im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Zeitschrift für historische Forschung 35, 2008, s. 235–272, zde s. 251, 255, 258, 260.

Počtení knihy jsou projevem zakladatelského úsilí Menharta II., který se zasadil jednak o vznik samostatného tyrolského hrabství, jednak o jeho takřka byrokratickou správní organizaci. Aby si zjednali přehled o hospodaření se zeměpanským majetkem, vedli Menhartovi úředníci v kanceláři na hradě Tirolu nejpozději od roku 1288 centrální účetní evidenci. Zhruba dvacítká kodexů – počítání rukopisů se liší podle přístupu zainteresovaných badatelů a kolísá mezi 23 až 36 – byla postupně zaplňována komorními příjmy a výdaji tu s větším, tu s menším smyslem pro detail. O původu účetních knih se rozvinuly dlouhé polemiky, které aktuální stav bádání dovoluje překlenout konstatováním, že jsou výsledkem autochtonního vývoje tyrolské písemné kultury, že ale zároveň čerpají impulzy z vyspělého italského prostředí (Christoph Haidacher)⁶. Dnes bychom našli rukopisné památky rozptýlené po archivech v Innsbrucku, Vídni, Mnichově a Tridentu. Obsahují chronologicky uspořádané účetní doklady jednak zeměpanských úředníků na centrální a lokální úrovni, jednak kupců, vesměs německých a italských, udržujících s menhartovským rodem obchodní styky.

Část historické obce se přiklání k domněnce, že před námi leží protokoly, které byly pořízeny během skládání účtů. Potom by platilo, že úřední jednání vyplňovaly ústní přednesy zaznamenané v lidovém jazyce a překládané do latiny (Josef Riedmann)⁷. Druzí usuzují na dodatečné vyhotovení, jež obstarávala kancelář podle písemné předlohy, umožňující reprodukovat množství podrobných, snadno zapomenutelných údajů (Mark Mersiowsky).⁸ Mezi oběma krajními polohami se nicméně jako nejpravděpodobnější jeví kompromisní vysvětlení, jež operuje s oběma komunikačními kanály, když dovozuje, že míra uplatnění slova a písma závisela případ od případu.

Protože knihy počtů lze jen těžko uchopit v celé jejich šíři a rozmanitosti, nabízejí se v zásadě dvě schůdné cesty k jejich analytickému zpracování. Buď sledovat jen některé aspekty hmotné kultury, nebo provést sondu do smysluplně vybraného a ohraničeného vzorku pramenné základny. První variantě dala přednost většina zahraničních historiků⁹, kteří se rozepsali o turnajích a dvorských

6 Ch. HAIDACHER, *Die Tiroler Rechnungsbücher*, s. 24–25.

7 J. RIEDMANN, *Die Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten*, s. 318–319.

8 M. MERSIOWSKI, *Die Anfänge territorialer Rechnungslegung*, s. 115–116.

9 Eviduje je Ch. HAIDACHER, *Die Tiroler Rechnungsbücher*, s. 26–27 a v pozn.

bavičích, obchodních a hospodářských vztazích, o peněžním oběhu a mnoha dalších, příbuzných tematických okruzích. Že ani druhý přístup nepostrádá opodstatnění, naznačují pro změnu výsledky inventarizační činnosti tyrolské kanceláře, vnašející řád a pravidelnost do komorní agendy. V sumárních výčtech lidí a majetku, zanesených do zeměpanského účetnictví, se zrcadlí jak skladba dvorské společnosti, starající se o blaho vládaře, tak honosné kulisy, jimiž Menhartovci dodávali lesk svému majestátu.

Familia ducis

Snad nejznámějším seznamem osob,¹⁰ pořízeným v tyrolské kanceláři, je oboustranně popsaný kus papíru o rozměru 30 cm na výšku x 12 cm na šířku, vložený do innsbruckého kodexu IC 283 a dodatečně nadepsaný *Hec est familia domus in Tirol*.¹¹ Starší dějepisectví v něm bezpečně rozpoznalo osazenstvo, které pobývalo na menhartovské rezidenci Tirolu na konci vlády Menharta II., respektive na začátku společné vlády jeho synů Ludvíka, Oty a nejmladšího Jindřicha Korutanského. Rozkolísanou chronologii má na svědomí rukopisný text, který sestává ze dvou nedatovaných vrstev, kladených odhadem na začátek a konec 90. let 13. století. Werner Köfler, který se tématem soustavně zabíral, neváhal

10 K typu pramene a jeho dobovým variacím (tzv. *Ämterlisten*, resp. *Hofstaatsverzeichnisse*) Raoul Charles VAN CAENEGEM – François Louis GANSHOF, *Kurze Quellenkunde des westeuropäischen Mittelalters: eine typologische, historische und bibliographische Einführung*, Göttingen 1964, s. 93 a násl.; Alphon LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, Graz – Köln 1963, s. 89 a násl.

11 TLA Innsbruck, Handschriften, Tir. Cod. 283, fol. 153r-v = Richard HEUBERGER, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 385–387, Beilage V (edice). Zevrubnější pramenný rozbor nebyl doposud podán, za přečtení stojí nicméně stručné komentáře Christoph HAIDA-CHER, *Die landesfürstliche „familia“*, in: *Eines Fürsten Traum. Meinhard II. – Das Werden Tirols*. Tiroler Landesausstellung 1995, Josef Riedmann (ed.), Meran – Innsbruck 1995, s. 266; Siegfried de RACHEWILTZ, *Die Versorgung von Schloß Tirol*, in: *ibidem*, s. 258–265. Ze starší literatury Hermann WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und seine Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, Innsbruck 1955, s. 156–158; Werner KÖFLER, *Studien zum Kanzlei- und Urkundenwesen Meinhards II.*, s. 5 a násl.; IDEM, *Beiträge zum Urkundenwesen Meinhards II. in den Jahren 1271 bis 1295*, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 26, 1973, s. 56–93, zde s. 58–60.

a písemnost označil za předchůdce dvorských řádů, čemuž lze přisvědčit, neboť naplňuje některé charakteristické znaky těchto pramenů.¹² Soupis zaprvé vypočítává úřady na tyrolském dvoře, zadruhé jmenuje jejich držitele a zatřetí stanovuje počty služebníků přidělených k jednotlivým funkčním místům. Lidé připomínající se někdy funkcí, někdy jen jménem, byli k pánům hradu připoutáni svazkem tzv. familiarity.¹³ Šlo o privilegovanou službu panovníkovi, která nabývala nejrůznějšího civilního či vojenského rázu a která byla založena nikoliv na stavovské příslušnosti, nýbrž na osobních schopnostech a důvěře. Vysokou historickou cenu u rozsahem skromného pramene, který odhaluje typickou strukturu knížecí *familiae*, vyvažují ovšem nepřekonatelná interpretační úskalí. To je důvod, proč se nemůžeme dopracovat ani konečného počtu familiárů, ani se nemůžeme dopátrat bližších informací o osobách, které jsou opisovány mlhavě a jejichž jména nelze uspokojivě prosopograficky objasnit.

V tyrolské rodině, čítající přes 120 lidí, má většinu zhruba padesátičlívý zástup služebnictva, pečujícího každodenně o pohodlí zeměpána a o zásobování jeho dvora. Pestrá směsice povolání sestává z domácího personálu, hospodářské čeledi, řemeslníků a odborných dělníků. Počtem vynikají topiči, což vede k úvahám, že byl soupis pořízen v zimním období. V těsném závěsu se drží účastníci kuchyňského provozu a po nich jsou výrazněji zastoupeni ještě kožešníci, krejčí a zlatníci. Ze specialistů stojí za zmínku na jedné straně vinaři, na straně druhé správci kanalizace (*wallaer*) a vodovodního potrubí (*wazzaer*).

Necelé třicítky dosahuje stav hradní posádky, k níž patřilo osm hlídačů, tři lukostřelci s velitelem, tři fortnýři u bran a dvanáct zbrojnošů. Jelikož posádka

12 Werner PARAVICINI, *Europäische Hofordnungen als Gattung und Quelle*, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600. 5. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, veranstaltet mit dem Deutschen Historischen Institut Paris und dem Staatsarchiv Sigmaringen, Sigmaringen, 5. bis 8. Oktober 1996, Holger Kruse – Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1999, s. 13–20, zde s. 14.

13 O panovnícké „*familii*“ a „*familiaritě*“ Ernst SCHUBERT, *König und Reich. Studien zur spätmittelalterlichen deutschen Verfassungsgeschichte*, Göttingen 1979, s. 86–89; Karl-Friedrich KRIEGER, *König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter*, München 1992, s. 44; Hans Kurt SCHULZE, *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter 4. Das Königtum*, Stuttgart 2011, s. 129–131; Martin KINTZINGER, *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigmunds*, Stuttgart 2000, s. 168 a násl.

obyčejné pevnosti v alpském regionu málokdy převýšila tucet členů a její ozbrojenci se počítali v mírových časech na jednotky, ve válce na desítky, odpovídají zjištěná čísla centrálnímu významu Tirolu v systému menhartovské správy, jejíž těžiště spočívalo právě v jižních Tyrolích.¹⁴

Za vojáky následují zaměstnanci kanceláře, protonotář Rudolf z Isny, písař Rudolf z Míšně, písař hradu Tirolu Liebhard z Algundu a některý ze dvojice komorních písařů Ludvík z Freisingu/Ludvík z Obernburgu.¹⁵ Na rozdíl od tři- náctičlenného aparátu bezejmenných pomocníků, jejichž identita je odsunuta do pozadí, nebyla však doposud vyjasněna záhada, jak je to s příslušností vůdčích osobností kancelářského zařízení k rodině.¹⁶ Shoda nepanuje ani v otázce, zda na konci seznamu uvedený *scolaris* z jihotyrolského Vellau je učitel, což se domnívá Joachim Bumke,¹⁷ anebo adept na písařské místo, jak tvrdí Otto Stolz. Aniž bychom mohli stoprocentně vyloučit alternativní řešení, nabízí se v obou sporných bodech vhodná příležitost, opřít argumenty o dobovou terminologii. Stolzovo stanovisko se jeví být relevantní proto, že *scolares* jsou v účtech pravidelně spojováni s rozlišujícím přívláskem *cancelarii*.¹⁸ Stejným postupem se lze přesvědčit, že vedení kanceláře bylo řazeno mezi služebnictvo Menhartovců. Při bližším po-

14 Josef WEINGARTNER, *Tiroler Burgenkunde. Geschichte, Bewohner, Anlage und Verfall der Burgen, Dorfburgen, Stadtbefestigungen, Klausen und Schanzen*, Innsbruck – Wien 1950, s. 45 a násl., s. 72–73; IDEM, *Auf tirolischen Burgen. Bilder aus dem Leben ihrer mittelalterlichen Bewohner*, in: *Volkskundliches aus Österreich und Südtirol*. Hermann Wopfner zum 70. Geburtstag dargebracht, Anton Dörner (ed.), Wien 1947, s. 269–304, zde s. 302–304.

15 Medailonky členů kanceláře sestavil Franz Heinz HYE-KERKDAL, *Geschichte der tirolisch-kärntnerischen Kanzlei unter der Regierung der Herzoge Otto, Ludwig und Heinrich aus dem Hause Görz-Tirol 1295–1310. I. Hauptteil: Organisation, Wirkungsbereich und persönliche Zusammensetzung der Kanzlei (= Staatsprüfungsarbeit, IÖG)*, Wien 1965. Stručněji R. HEUBERGER, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, passim.

16 Od většinového názoru v rakouské historiografii se odklonil a vedoucím zeměpanským písařům odmítl přiznat status familiárů Werner KÖFLER, *Studien zum Kanzlei- und Urkundenwesen Meinhards II. (1271–1295)*, s. 8; IDEM, *Beiträge zum Urkundenwesen Meinhards II.*, s. 59.

17 Joachim BUMKE, *Höfische Kultur: Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 2002, s. 701.

18 O. STOLZ, *Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher*, s. 21 a 63.

hledu totiž seznáme, že v diplomatickém materiálu jsou, byť jen občasně, čelné písařské individuality titulovány jako *familiares*.¹⁹

Při zbožnosti Jindřicha Korutanského, o níž vypovídají jednohlasně kronikář Jan z Viktringu a štědré církevní donace, nesměl v blízkosti Jindřicha a jeho bratrů chybět *capellanus domus* neboli hradní kaplan. Pozoruhodnější než přítomnost kněze je pak čtveřice profesionálních bavičů, kteří ovlivňovali kulturní dění na tyrolském dvoře ať už jako producenti umění, nebo jeho recipienti. Vedle anonymního hráče na lyru, jenž na hradě přebýval se synem, nelze přehlédnout zmínku o dvorských bláznech, jejichž profese se v říšských diplomatických pramenech vynořuje nejdříve na stránkách tyrolských knih počtů. Zatímco nejstarší, obsahově srovnatelný dvorský řád dolnobavorských Wittelsbachů z roku 1294 o nich mlčí,²⁰ ačkoliv je zpracován s větší pečlivostí, na Tirolu máme doloženy hned tři šašky, jmenovitě Wolfina, Hartla a Hermanna, kteří nastavovali zrcadlo vznešené společnosti a svým mnohostranným talentem přispívali k rozptýlení dvořanů. Co z heslovité pramenné díkce nevyčteme, je odpověď na otázku, k jakému druhu bavičů se Wolflin s Hartlem řadili. Jinými slovy nevíme, zda strádali duševními a tělesnými chorobami, nebo zda bláznovství „inscenovali“, aby svými nedokonalostmi a výstřednostmi bavili publikum. Alespoň o Hermannovi se lze s větší dávkou jistoty domnívat, že jakožto *fatuus* patřil mezi blázny „od přírody“, vyvolávající smích už samotným zjevem a vnitřním ustrojením.²¹

19 R. HEUBERGER, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 130, 134–135 a v pozn.; F. H. HYEKERDAL, *Geschichte der tirolisch-kärntnerischen Kanzlei*, s. 9.

20 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 701–702; Thomas ZOTZ, *Hof und Hofordnung vor der Zeit der Verschriftlichung*, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600, s. 65–73, zde s. 71–72. Historické okolnosti vydání dvorského řádu načrtl Karl BOSL, *Aus den Anfängen der landständischen Bewegung und Verfassung. Der Vilshofener Vertrag von 1293 (Niederbayern)*, in: *Wirtschaft, Geschichte und Wirtschaftsgeschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Friedrich Lütge, Wilhelm Abel et al. (ed.)*, Stuttgart 1966, s. 8–27.

21 Působení středověkých bláznů v rámci dvorského „společensví smíchu“ se zevrubně věnuje Hans Rudolf VELTEN, *Komische Körper. Hofnarren und die Dramaturgie des Lachens im späten Mittelalter*, Zeitschrift für Germanistik NF 11, 2001, s. 292–317 včetně kritického zamyšlení nad starší literaturou. Dále Edgar BARWIG – Ralf SCHMITZ, *Narren. Geistesranke und Hofleute*, in: *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*, Bernd-Ulrich Hergemöller (ed.), Warendorf 2001, s. 238–269, zde s. 252 a násl.; Barbara SWAIN, *Fools and folly during the Middle Ages and the Renaissance*, New

Clainodia ducis

Jestliže soupis familiárů skýtá obraz o složení menhartovského dvora, třebaže nevyčerpává veškeré jeho personální zázemí,²² zbývající ukázky z účetní evidence mají za cíl ilustrovat vysokou kulturní úroveň vládců Tyrolska a míru jejich materiálního blahobytu. Texty, které budou v krátkosti představeny, se týkají panovníckého pokladu, byť každý trochu jiným způsobem. Peněžní rezervy Menhartovců jsme schopni vysledovat k zakladateli tyrolského hrabství, za jehož šetrné správy bylo v pevnostech Tirolu, Neuhausu a St. Petersbergu nastřádáno slušné stříbrné *depositum*.²³ Ústřední pokladna se přitom nacházela v St. Petersbergu. Menhart a jeho dědicové ve zdejší velké a malé truhle schraňovali hotovost, kterou se během účetní kontroly roku 1298 podařilo vyčíslit na více než 8000 hřiven veronských a 1200 hřiven tridentských. Bylo to pro zajímavost o několik stovek hřiven méně, než činil roční výnos z pravidelné zemské berně.²⁴ Po Menhartově smrti roku 1295 se sice stříbrné zásoby rychlým tempem ztenčovaly, a proto bylo počátkem 14. století nutno uchýlovat se stále častěji k půjčkám a zástavám, avšak rodový poklad nezaknival. V důsledku šetrných kulturních investic Menhartových synů se peníze transformovaly do sbírky luxusních předmětů a kuriozit, jež figurují v tyrolských knihách pod hromadným označením *clainodia* či *chlainodia*.

York 1932, zde zvl. s. 53 a násl.; Werner METZGER, *Hofnarren im Mittelalter*, Konstanz 1981, passim.

- 22 Chybí z diplomatických pramenů doložitelná čtveřice hodnostářů hofmistr – maršálek – číšník – stolník, kteří vyčnívali nad řadovými dvořany, nebo třeba purkrabí hradu Tirolu. Otto STOLZ, *Geschichte der Verwaltung Tirols*, Innsbruck 1998, s. 17 a násl.; Anton EMMERT, *Geschichtliche Darstellung der Erblandämter in der gefürsteten Grafschaft Tirol*, Innsbruck 1838, s. 41 a násl. O dvorských úřadech jako takových Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*, DA 45, 1989, s. 485–550.
- 23 H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite*, s. 196; O. STOLZ, *Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher*, s. 19–20.
- 24 Kolem roku 1300 činil pravidelný knížecí příjem z Tyrolska cca 9 400 hřiven ročně, výnosy mimořádné berně oscilovaly v letech 1313–1315 mezi cca 2000 a 7100 hřivnami. S korekcemi starších výpočtů Wiesfleckerových a Stolzových dospěl k tomuto číslu Volker STAMM, *Zur Bedeutung der Grundrente für die landesfürstlichen Einnahmen und bäuerlichen Abgaben in der Grafschaft Tirol (13./14. Jahrhundert)*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 94, 2007, s. 47–56.

O spletitých osudech rodinných cenností se dozvídáme ze seznamu věcí, zastavených Jindřichem Korutanským kolem roku 1326.²⁵ Shromážděné údaje vyvracejí ahistorické názory na využití pokladu ve vladařské praxi a stejně tak mohou upravit mínění o finanční politice Ludvíka, Oty a Jindřicha Korutanského. Zaprvé se ukazuje, že nákupy exkluzivního zboží nemusely vždy znamenat „plýtvání“ penězi, byly koneckonců účinným nástrojem panovnické reprezentace, který měnil finanční kapitál v kapitál symbolický. Předměty neobyčejné kvality a ceny vydávaly svědectví o vysokém společenském statusu Menhartovců a legitimovaly k výkonu svrchovaného panství nad lidmi, kteří si podobný přepych nemohli dovolit.²⁶ Zadruhé je zřejmé, že tezaurace majetku nebyla jednosměrným procesem, ba naopak, poklad mohl být snadno „mobilizován“ při akutní potřebě hotových peněz a plnil úlohu vítaného prostředku směny nebo zástavy. V Tyrolsku s ním disponoval buď přímo panovník, nebo komorníci a jiní úředníci jednající v jeho zájmu. Poklad tím pádem nemůžeme bezesbytku ztotožňovat s majetkovými hodnotami skrytými v zemi či v hradních komnatách, jež dělily od okolního světa neprodyšné hradby. Byl neživým bohatstvím, zapojeným do hospodářského obratu jak úplatného, tak bezúplatného, čímž se rozumí ve dvorských kruzích obvyklý koloběh darů.²⁷

25 TLA Innsbruck, Handschriften, Tir. Cod. 287, fol. 1r-2r.

26 Lucas BURKART, *Schatzinszenierungen. Die Verwendung mittelalterlicher Schätze in Ritual und Zeremonie*, in: Riten, Gesten, Zeremonien: gesellschaftliche Symbolik in Mittelalter und Früher Neuzeit, Edgar Bierende – Klaus Oschema – Sven Breffeld (ed.), Berlin 2008, s. 253–288; Ulf Christian EWERT – Jan HIRSCHBIEGEL, *Nur Verschwendung? Zur sozialen Funktion der demonstrativen Zurschaustellung höfischen Güterverbrauchs*, in: Luxus und Integration. Materielle Hofkultur Westeuropas vom 12. bis zum 18. Jahrhundert, Werner Paravicini (ed.), München 2010, s. 105–121. V populárně laděném nástinu Karl-Heinz SPIEB, *Fürsten und Höfe im Mittelalter*, Darmstadt 2008, s. 79 a násl.

27 Matthias HARDT, *Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*, Berlin 2004, s. 14–15. Podrobně Lucas BURKART, *Das Blut der Märtyrer. Genese, Bedeutung und Funktion mittelalterlicher Schätze*, Köln 2008, passim, zvl. s. 64 a násl.; IDEM, *Das Verzeichnis als Schatz. Überlegungen zu einem „Inventarium Thesauri Romane Ecclesie“ der Bibliotheca Apostolica Vaticana (Cod. Ottob. lat. 2516, fol. 126r-132r)*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 86, 2006, s. 144–207, zvl. s. 172 a násl. Fenomén daru a jeho roli ve dvorském prostředí analyzuje Jan HIRSCHBIEGEL, *Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich der Zeit König Karls VI. (1380–1422)*, München 2003, zde zvl. s. 121 a násl., 295 a násl.

K položkám zaneseným do výčtu z roku 1326 lze uvést tolik, že mezi zhruba čtyřiceti zástavami se nejčastěji objevuje honosné oblečení tyrolské hraběcí rodiny. Na prvním místě stříbrem a zlatem zdobené opasky. Ty patřily k nezbytným kusům oděvu, protože na nich středověcí lidé nosili cokoliv, co v běžném životě zrovna potřebovali. Zároveň byly pásy elegantním módním doplňkem, jehož množství a řemeslné provedení stavělo na odiv společenské postavení nositele.²⁸ Skromněji byly zastoupeny kožešiny, ze šperků potom prsteny a záponky, tj. spomy, jimiž se zapínal oděv pod krkem. Pestrou skladbu věcí doplňovaly nádoby, konkrétně mísy a kalichy, uložené výjimečně v drahocenném látkovém pouzdru. Ohledně nábytku se nedozvíme více, než o jedné podnožce dané zástavou neznámo komu. Na druhou stranu nepřekvapí hrací kostky z drahého kovu. Díky výdajům *ad ludum* jsme totiž dobře zpraveni o náklonnosti, jíž choval k hazardním hrám Ludvík, starší bratr Jindřicha Korutanského. Navázání menhartovského kreditu na domácí a nepřiliš vzdálená zahraniční městská centra se odráží ve statistice, podle níž mezi zástavním věřiteli jen jedinkrát vystupuje do popředí cizinec z bavorského Augsburgu, přičemž dalece převažují lichváři či soukromníci z Innsbrucku, Merana, Brixenu a Bolzana. Za podíl na pokladu a možnost přiblížit se ke špičce společenské pyramidy²⁹ zásobovali Menhartovce nejen hotovostí, ale i léky (*pro medicinis*), vínem, voskem či svícemi a když na to přišlo, byli ochotni zaplatit za koně pro norimberského purkrabího Friedricha IV., nebo třeba za šaty a pohoštění pro jeho družinu.

Bilance zástav umožňuje, udělat si lepší obrázek o roli středověkého tezauru v zeměpanském hospodaření. Při rekonstrukci majetku, který se nacházel v po-

28 Claudia SCHOPPHOFF, *Der Gürtel: Funktion und Symbolik eines Kleidungsstücks in Antike und Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2008, zde zvl. s. 23 a násl., 105 a násl. Uměleckohistorický rozbor forem opasků a jejich katalog přináší Ingrid FINGERLIN, *Gürtel des hohen und späten Mittelalters. Untersuchung über ein Accessoire des mittelalterlichen Kostüms*, München 1971.

29 Možnosti sociálního vzestupu měšťanstva v roli zeměpanských věřitelů demonstruje Klaus BRANDSTÄTTER, *Aktionsradius und wirtschaftliche Orientierung städtischer Eliten in Tirol im späten Mittelalter*, in: Ville et montagne. Stadt und Gebirge, Gauro Coppola (ed.), Zürich 2000, s. 45–62, zde s. 50–51, 55–56; IDEM, *Die bürgerliche Oberschicht in Bozen*, in: Bozen von den Grafen von Tirol bis zu den Habsburgern. Bolzano fra i Tirolo e gli Asburgo. Beiträge der internationalen Studientagung, Bozen, Schloß Maretsch, 16. – 18. Oktober 1996, Bozen 1999, s. 127–172, zde s. 133 a násl., 141 a násl.

kladnicích Menhartovců, se naopak neobejdeme bez inventarizačních záznamů. V Tyrolsku byly historicky první inventáře sestaveny při změnách na trůně, vynucených smrtí Oty Korutanského roku 1310 a Jindřicha Korutanského roku 1335. Celkem vzato se úřední protokoly o pozůstalosti Menhartových synů nikterak nevymykají z dobového úzu. Jednak mají značně heterogenní obsah, jednak jsou řazeny do celků, jež spolu mnohdy ani funkčně, ani typologicky nesouhlasí. Písaři nezřídka opomněli doplnit číselné údaje a ne vždy se dokázali vyjádřit přesně, takže je nutno zachovat obezřetnost při formulování zobecňujících závěrů.³⁰

Z písemností vyplývá, že poklad byl rozmístěn v rezidenčních hradech Tirolu a St. Zenoburgu. Pod dohledem komořího byl deponován ve věži, v místnosti pod kostelem a v truhlicích písaře hradu Tirolu.³¹ K Zenoburgu bohužel postrádáme jakékoliv podrobnější zprávy, a tak musíme pokusy o lokalizaci zdejších cenností odsunout do sféry dohadů.³² Nejčtenějším výskytem se mohou vykázat umělecké výrobky ze zlata a stříbra, mezi nimiž se vyjmají nádoby na pití a na jídlo. Vedle číší, číšek (*cyfos, cyfulos, cuppas, schalas*) nebo picích rohů (*cornua*) nechyběly na knížecím stole mísy a podnosy (*schale, escaria*), z nichž se jídlo servírovalo pomocí nožů (*cutelli*), vidlic (*furca*) a lžic (*cocliaria*). Luxusní komodity byly materiálově různorodé, pročež se na tyrolském dvoře setkáváme se skleněnými nádobami, noži a nožíky ze slonoviny (*de ebore*), nebo pozlaceným kohou-

30 L. BURKART, *Das Verzeichniss als Schatz*, s. 151–152; *Mittelalterliche Schatzverzeichnisse 1. Von der Zeit Karls des Großen bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Bernhard Bischoff (ed.), München 1967, s. 9. O středověkých inventářích stručně Lorenz SEELIG, *Historische Inventare. Geschichte, Formen, Funktionen*, in: *Sammlungsdokumentation. Geschichte – Wege – Beispiele*, München – Berlin 2001, s. 21–35; Manfred GROTEN, *Schatzverzeichnisse des Mittelalters*, in: *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler in der Romanik in Köln. Katalog zur Ausstellung des Schütgen-Museums in der Joseph-Haubrich-Kunsthalle 2*, Anton Legner (ed.), Köln 1985, s. 149–154.

31 Naposledy se o umístění pokladu vyjádřil Jens FRIEDHOFF, *Inventare des 14. bis 16. Jahrhunderts als Quelle zur Ausstattung und zum Alltag auf Burgen und Schlössern*, in: *Alltag auf Burgen im Mittelalter: Wissenschaftliches Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung*, Passau 2005, Hartmut Hofrichter – Joachim Zeune (ed.), Braubach 2006, s. 26–34, zde s. 27–28.

32 Oswald TRAPP, *Tiroler Burgenbuch 2. Burggrafnamt*, Bozen – Innsbruck – Wien 1980, s. 130.

tem z želvoviny (*testitudine*).³³ Produkty ze skla a exotické suroviny se většinou dovážely z Itálie spolu s drahokamy (*gemmis*), kterými tyrolské pokladnice oplývaly.³⁴ Převahu zajišťovali ve vlastní režii italsí kupci, jež byli usídleni v Tyrolích a udržovali těsné kontakty s dvorským prostředím. Stávalo se také, že na jih zajižděli zeměpanští úředníci a soukromí zprostředkovatelé, aby na základě výslovného pověření Menhartovců navštívili místní trhy. Beryly, safíry, křišťály, jaspisy, smaragdy, rubíny a perly byly v knížecích truhlicích přechovávány buď samostatně, nebo jako součást uměleckých předmětů, mezi nimiž se vícekrát zmiňují záponky (*monile*), prsteny (*anulis*), ozdobné knoflíky (*nodulis*)³⁵ a prýmký (*listas aureas*). S odstupem za zlatnickými a šperkařskými výrobky stojí na pomyslné druhé přičce textilie a oděvy, především zdobené opasky s váčky a bez váčků na peníze (*burse*). Pod vágním termínem *panni ultramarini* se několikrát připomínají drahé látky z Orientu, jindy aksamit (*sameto*) a cendal (*cendata, zendato*),³⁶

33 K těmto vzácným materiálům *The Grove encyclopedia of materials and techniques in art*, Gerald G. W. Ward (ed.), Oxford – New York 2008, s. 296–301, 429–434, 714–715.

34 Komodity najdeme nejen v účtech, ale i v tyrolských celních sazebnících. Pro představu stačí prolistovat *Florentiner in Tirol und anderen Alpenländern (Handels-Regesten)*, in: *Forschungen zur Geschichte von Florenz* 4. 13. und 14. Jahrhundert, Robert Davidsohn, Berlin 1908, s. 323–357 nebo *Quellen zur Geschichte des Zollwesens und Handelsverkehrs in Tirol und Vorarlberg vom 13. bis 18. Jahrhundert*, Otto Stolz (ed.), Wiesbaden 1955, dle rejstříku. Srov. Otto STOLZ, *Geschichte des Zollwesens, Verkehrs und Handels durch Tirol und Vorarlberg von den Anfängen bis ins XX. Jahrhundert*, Innsbruck 1953, s. 69 a násl.; Josef RIEDMANN, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*, Wien 1977, zvl. s. 126 a násl., 254 a násl., 284 a násl., 464 a násl. O luxusních importech na evropské středověké dvory Johannes TRIPPS, *Pilgerfahrten als kreative Impulse für die Goldschmiedekunst der Spätgotik: Stiftungen von Pilger- und Reiseandenken durch Adels und Stadtpatriziat in Kirchenschätze*, in: *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert. Akten der internationalen Kolloquien in der Villa Vigoni 1999* und im Deutschen Historischen Institut Paris 2000, Rainer Babel – Werner Paravicini (ed.), Ostfildern 2004, s. 173–204; Karl-Heinz SPIER, *Asian Objects and Western European Court Culture in the Middle Ages*, in: *Artistic and cultural exchanges between Europe and Asia, 1400 – 1900: Rethinking markets, workshops and collections*, Michael North (ed.), Farnham 2010, s. 9–28.

35 O jejich funkci Katrin KANIA, *Kleidung im Mittelalter. Materialien – Konstruktion – Nähtechnik. Ein Handbuch*, Köln 2010, s. 108–109.

36 Srov. Mirjam MORAVCOVÁ, *Hedvábné látky v českých pramenech 14–15. století*, Národopisný věstník československý 7, 1972, s. 131–163, kde lze nalézt podrobnější informace o středověkých hedvábných látkách a jejich názvosloví.

importované z Apeninského poloostrova, kde se tyto hedvábné textilie jednak přímo tkaly, jednak se sem dostávaly obchodními trasami z Číny a Střední Asie.³⁷ Mezi vzácnými kožešinami, které ke svým zákazníkům putovaly naopak ze severních a východních oblastí říše přes Tyrolsko do Itálie, zaujme zase hermelín (*hermelina*) a kuna (*martarina*).³⁸ V menším množství se v dědictví po Menhartovcích objevuje rytířská výzbroj a výstroj pro jezdce i pro koně (*tegmina ferrea super dextrarios*). V nejrůznějších pádech³⁹ jsou skloňovány pancíře (*panzeria, hernisia, loricas*), kroužkové košile (*halsperch*), helmy (*mitralia, galee*), nákrčníky (*collerium*), nohavice (*gurthosen*), kroužkové nohavice (*calligas ferreas*), přilbice (*grusiner, slap*), chrániče dolní části těla (*schoz*), železné rukavice (*manicas ferre-*

-
- 37 Otto STOLZ, *Geschichte des Zollwesens*, s. 71. V širších souvislostech Barbara MARKOWSKI, *Europäische Seidengewebe des 13.–18. Jahrhunderts*, Köln 1976, zde zvl. s. 13 a násl.; Anna MUTHESIUS, *Silk in the Medieval World*, in: *The Cambridge History of Western Textiles 1*, David Jenkins (ed.), Cambridge 2003, s. 325–354; Thomas ERTL, *Das Seidennetzwerk. Zur Organisation des Seidenhandels in Europa im späten Mittelalter*, in: *Netzwerke im europäischen Handel des Mittelalters*, Gerhard Fouquet – Hans-Jörg Gilomen (ed.), Ostfildern 2010, s. 263–282 s poznámkou o vysoké poptávce po hedvábí ze strany Menharta II. a jeho synů na s. 276. Víceero studií publikoval na toto téma David JACOBY, *Oriental silks go West. A declining trade in the Later Middle*, in: *Islamic Artifacts in the Mediterranean World: Trade, Gift, Exchange and Artistic Transfer*, Catarina Schmidt Arcangeli – Gerhard Wolf (ed.), Venice 2010, s. 87–104; IDEM, *Genoa, silk trade and silk manufacture in the Mediterranean region (ca. 1100–1300)*, in: *Tessuti,oreficerie, miniature in Liguria XIII–XV secolo. Atti del Convegno Internazionale di studi*; Genova-Bordighera, 22–25 maggio 1997, Bordighera 1999, s. 11–40. Opomenout nesmíme konečně ani klasickou práci Wilhelm VON HEYD, *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter 2*, Stuttgart 1879, s. 649–653. Speciálně o italské produkci hedvábí Brigitte TIETZEL, *Italienische Seidengewebe des 13., 14. und 15. Jahrhunderts*, Wien 1984, s. 54 a násl.
- 38 O. STOLZ, *Geschichte des Zollwesens*, s. 73. Srov. Michael Moissej POSTAN, *Medieval Trade and Finance*, Cambridge 1973, s. 93; Aloys SCHULTE, *Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien mit Ausschluß Venedigs 1*, Leipzig 1900, s. 151, 681 a násl. Nejobsáhlejší studií o středověkém obchodu kožešinami je Robert DELORS, *Le commerce des fourrures en Occident à la fin du Moyen Âge vers 1300 – vers 1450 1–2*, Rome 1978, zde zvl. s. 135–139, 156 a násl., 240 a násl.
- 39 Pro pojmenování zbroje v češtině a němčině Ortwin GAMBER – Ctirad BENEŠ, *Glossarium armorum. Ochranné zbraně*, Graz 1972; Ernst ENGLISCH, *Ottokars Steirische Reimchronik. Versuch einer realienkundlichen Interpretation*, in: *Die Funktion der schriftlichen Quellen in der Sachkulturforschung*, Wien 1976, s. 7–54.

as), ostruhy (*calcaria deaurata*), meče (*gladii militum*, *gladium ducis Ottonis*), štíty (*clipei militares*) a samostřily (*baliste*).⁴⁰

Knihy a relikviáře v řádu jednotek máme doloženy v inventáři Jindřicha Korumanského. V něm se dočteme o třech nespécifikovaných, leč hodnotných rukopisech (*libri boni tres*) a o nejspíš ilustrované paraliturgické příručce, vykazující strukturální podobnost s knihami hodinek (*cursus beatae virginis parvus*). Na vysvětlenou je třeba dodat, že mariánské hodinky byly křesťanskými sbírkami denních modliteb pro laiky a díky široké oblibě se jim dostalo přezdívky „best-seller středověku“, která ale pro říši čtrnáctého století zdaleka neplatí. Tehdy se ještě jednalo o vzácnost dostupnou pouze vybranému okruhu lidí.⁴¹ Jindřichově spirituálně založené povaze odpovídá jak „knižní fond“, tak i větší množství předmětů osobní zbožnosti, jež bychom v Otově pokladnici hledali marně. Namátkou lze uvést růženec (*paternoster*)⁴², dělící se v pozdním středověku do třech základních typů dle počtu navlečených perel, o čemž náš seznam naneštěstí mlčí.

40 V jednotlivostech Claude BLAIR, *European Armour circa 1066 to circa 1700*, London 1958, s. 19 a násl., 181 a násl.; Ewert R. OAKESHOTT, *The Archaeology of Weapons*, New York 1994, s. 181 a násl.; Wendelin BÖHEIM, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig 1890, s. 24 a násl. Česky Petr KLUCINA, *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století*, Praha – Litomyšl 2004, s. 151 a násl.; Eduard WAGNER – Zoroslava DROBNÁ – Jan DURDÍK, *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské (1350–1450)*, Praha 1956, s. 45 a násl., 92–94 včetně rozsáhlé obrazové části.

41 Z hlediska vývoje liturgie Robert TAFT, *The liturgy of the hours in east and west: the origins of the divine office and its meaning for today*, Collegeville 1986, zde zvl. s. 297 a násl. Rukopisné zpracování a rozšíření mariánského officia mapují nově Andrew HUGHES, *Medieval manuscripts for Mass and Office: a guide to their organization and terminology*, Toronto – Buffalo – London 2004, s. 75 a násl., 234 a násl.; *Books of Hours reconsidered*, Sandra L. Hindeman – James H. Harrow (ed.), London 2013. Pro středoevropské poměry Jeffrey F. HAMBURGER, *Another perspective: the Book of Hours in Germany*, in: ibidem, s. 97–152. Dodnes nejobsáhlejší soupis knih hodinek pořídil a opatřil čtivým úvodem Victor LEROQUAIS, *Les livres d'Heures: manuscrits de la Bibliothèque nationale 1–2*, Paris 1927, kde za pozornost stojí mj. návod k identifikaci těchto středověkých památek na s. XXXII a násl.

42 K terminologii *Glossarium artis. Dreisprachiges Wörterbuch der Kunst 2. Kirchengenäte, Kreuze und Reliquiare der christlichen Kirchen*, Rudolf E. Huber – Renate Rieth (ed.), München – London – New York – Paris 1992, s. 228 a násl., 280. Dále srov. Anne ALLEN-WINSTON, *Stories of the rose: the making of the rosary in the Middle Ages*, Pennsylvania 2010, s. 111 a násl.; Gisling M. RITZ, *Der Rosenkranz*, München 1962, zde zvl. s. 18 a násl.

Dále se tu najde mensa s oltářem (*cum sanctuario*), beránek boží (*agnus dei*), větší a menší kříže. Vezmeme-li v úvahu široký prostor pro umělecké uchopení christologických symbolů, můžeme jen litovat, že nás úsečná dikce tyrolských účtů nechává na pochybách. Beránek boží býval vypočten bud na voskových destičkách z velikonočních svící, nebo na nádobách pro jejich přechovávání. Menší kapsle a větší schrány plnily funkci jednak osobních amuletů, jednak osensorií čili prosklených relikviářů vystavovaných k veřejnému uctívání.⁴³ Podobně variabilní co do vzhledu a zpracování byly středověké přenosné kříže a krucifixy.⁴⁴ Protože si však nejsme jisti způsobem provedení ani Jindřichových křížů, ani beránka božího, lze pouze v jednom kusu bezpečně rozpoznat relikviář vyrobený z křišťálu (*teca una de christallo*).

Aniž by bylo nutno podávat vyčerpávající přehled inventarizovaných položek, zdá se vhodné upozornit alespoň na kulturně významné jednotlivosti. V pozůstalosti po Otovi⁴⁵ zaujmou na první pohled exotická pštrosí vejce (*ova struzionis*), symbolizující křesťanské mystérium zrození Krista z panny. Ve středověku byla vejce zpracovávána do pohárů stejně často jako do relikviářů. V našem případě ovšem absence podrobnějšího popisu znemožňuje rozhodnout, jaké využi-

43 K hlavním uměleckým formám Josef BRAUN, *Agnus Dei*, in: Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte 1, Otto Schmitt (ed.), Stuttgart 1933, sl. 212–216. Dále Wolfgang BRÜCKNER, *Christlicher Amulett-Gebrauch der frühen Neuzeit. Grundsätzliches und Spezifisches zur Popularisierung der Agnus Dei*, in: Frömmigkeit: Formen, Geschichte, Verhalten, Zeugnisse. Lenz Kriss-Rettenbeck zum 70. Geburtstag, Ingolf Bauer (ed.), München 1993, s. 89–114, zde s. 89–93, 132–134; Simone HUSEMANN, *Pretiosen persönlicher Andacht: Bild- und Materialsprache spätmittelalterlicher Reliquienkapseln (Agnus Dei) unter besonderer Berücksichtigung des Materials Perlmutter*, Weimar 1999, zvl. s. 48 a násl.

44 *The Grove encyclopedia of medieval art and architecture 1, Aachen to Cecco di Pietro*, Colum P. Hourihane (ed.), Oxford 2012, s. 220–225, 227–231; Johann Michael FRITZ, *Goldschmiedekunst der Gotik in Mitteleuropa*, München 1982 včetně vyobrazení.

45 HHStA Wien, Handschriftensammlung, HS Blau 123, fol. 51v–53r = *Regesten zur tirolischen Kunstgeschichte. Von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1364*, Michael Mayr-Adlwang (ed.), Separatdruck aus Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg 42 (1898), Innsbruck 1898, s. 50–52, č. 339 (téměř úplný, ne zcela přesný přepis). Inventář rozebral, avšak po obsahové stránce nevyčerpal Josef RIEDMANN, *Adelige Sachkultur Tirols in der Zeit von 1290 bis 1330*, in: *Adelige Sachkultur des Spätmittelalters. Internationaler Kongreß Krems an der Donau 22. bis 25. Sept. 1980*, Wien 1982, s. 105–131, zde s. 110 a násl.

tí našla pštrosí vejce na hradě Tirolu.⁴⁶ Pro numismatiku může být neméně zajímavý depot 77 zlatých florénů, které občas sloužily tyrolským úředníkům coby účetní jednotka, do komory plynuly z obchodních cel a zřídka se vracely do normálního platebního styku.⁴⁷ Otovu vášně pro společenskou zábavu dokumentují do třetice zlaté a stříbrné kostky, hrací desky, potažmo hrací kameny z křišťálu a jaspisu. Ty byly určeny pro šachové desky, z nichž jedna je pravděpodobně dodnes chována v Uměleckohistorickém muzeu ve Vídni (*lapides cristallinos et iaspidinos pro duabus tabulis scachorum*).⁴⁸

Opět trochu jiné složení má poklad Jindřicha Korutanského,⁴⁹ který nebyl – zdá se – natolik oddán oněm společenským hrám, jimiž si krátil čas Ota. Jestliže jsme už hovořili o Jindřichových četných devocionálních, nelze nezmínit jednu kuriozitu, která si získala oblibu ne díky víře, ale spíše díky pověřivosti křesťanských vládců. Máme na mysli tzv. hadí jazyk neboli *lingua serpentina*, zkamenělé zuby žraloků a dinosaurů, eventuálně tvarově jim podobné fosilie.⁵⁰ Pod vlivem traktátové literatury se o nich soudilo, že pocházejí od zmije rohaté a že jsou schopny odhalit jed. Rohy jedovatého hada měly při kontaktu s otráveným jídlem měnit barvu anebo se na nich měl srážet „otrávený“ vzduch. Staly se nedílnou součástí jídelní tabule, přestože úkladná vražda korunované hlavy byla v pozdně středověké říši marginálním zjevem a neprosadila se do všední politic-

46 Monograficky o nich pojednal Sebastian BOCK, *Ova struthionis: die Straußeneiobjekte in den Schatz-, Silber- und Kunstkammern Europas*, Freiburg im Breisgau – Heidelberg 2005, zde s. 56 a násl., 125 a násl.

47 Helmut RIZZOLLI, *Münzgeschichte des alptirolischen Raumes im Mittelalter 1. Die Münzstätten Brixen, Innsbruck, Trient, Lienz und Meran von 1363*, Bozen 1991, s. 174 a násl.

48 Blíže *Spielwelten der Kunst – Kunstkammerspiele: eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien; Kunsthistorisches Museum Wien, 21. Mai bis 2. August 1998*, Wilfried Seipel (ed.), Milano 1998, s. 152–154, č. 76.

49 BayHStA München, Auswärtige Staaten, Lit. Tir. 24, fol. 33r-36v = *Regesten zur tirolischen Kunstgeschichte*, s. 72–74, č. 477 (neúplný a ne zcela přesný přepis).

50 Základním dílem o hadích jazycích a o učeneckém diskurzu, rozebírajícím jejich magické schopnosti, zůstává Heinrich POGATSCHER, *Von Schlangenhörnern und Schlangenzungen vornehmlich im 14. Jahrhundert, mit Urkunden und Akten aus dem Vatikanischen Archive, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 12, 1898, s. 162–215. Stručněji J. TRIPPS, *Pilgerfahrten*, s. 179–180; Franck COLLARD, *The crime of poison in the Middle Ages*, Westport 2008, s. 63–64.

ké praxe.⁵¹ Jindřich Korutanský si jich sám několik pořídil ať už jednotlivě, nebo v typické formě malého stromu, na jehož stříbrných větvích byly „hadí jazyky“ zavěšeny (*arbor argenteus cum lignis serpentinis*).

Oproti bratrovi byl Jindřich vlastníkem hned několika zlatnických výrobků se zvířecími motivy, které mnohdy nesly symbolický náboj a v aristokratické společnosti se těšily neutuchající oblibě.⁵² Abychom byli konkrétní, Korutanec po sobě zanechal pozlaceného páva a sokola ze stříbra spolu s třemi desítkami pozlacených stříbrných orlů a lvů. Hlavně se ale mohl pochlubit odznaky královské moci,⁵³ jež dávaly vzpomenout na krátkou anabázi strávenou mezi léty 1306 až 1310 na českém trůně. Ve *Zbraslavské kronice* se mezi řádky dozvídáme o Jindřichově improvizované korunovaci, provedené břevnovským opatem Bavořem z Nečtin, jenž „ustavil ... králi na temeno blavy, když tu nebylo královské koruny,

-
- 51 Paul-Joachim HEINIG, *Fürstenmorde. Das europäische (Spät-)Mittelalter zwischen Gewalt, Zähmung der Leidenschaften und Verrechtlichung*, in: Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw, Paul-Joachim Heinig (ed.), Berlin 2000, s. 355–388, zde zvl. na s. 384; Jörg ROGGE, *Attentate und Schlachten: Beobachtungen zum Verhältnis von Königtum und Gewalt im deutschen Reich während des 13. und 14. Jahrhunderts*, in: Königliche Gewalt – Gewalt gegen Könige: Macht und Mord im spätmittelalterlichen Europa, Martin Kintzinger (ed.), Berlin 2004, s. 7–50 a zde zvl. shrnutí na s. 7–8, 46–50.
- 52 Ronald Wiliam LIGHTBOWN, *Secular Goldsmiths' Work in Medieval France: A History*, London 1978, s. 46–52, 67 a násl.; J. M. FRITZ, *Goldschmiedekunst der Gotik in Mitteleuropa*, s. 152–154. Z historicko-antropologické perspektivy Brigitte RESL, *Beyond the Ark: Animals in Medieval Art*, in: A cultural history of animals 2. A cultural history of animals in the medieval age, Brigitte Resl (ed.), Oxford – New York 2007, s. 179–201, 232–234.
- 53 Ke středověkým insigniím moci a jejich ideovému rozměru srov. za všechny Percy Ernst SCHRAMM, *Über die Herrschaftszeichen des Mittelalters*, Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst 3–1, 1950, s. 43–60; IDEM, *Die Geschichte des mittelalterlichen Herrschertums im Lichte der Herrschaftszeichen*, HZ 178, 1954, s. 1–24; IDEM, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom 3. bis zum 16. Jahrhundert* 3, Stuttgart 1956, s. 1064–1090; IDEM, *Das Grundproblem dieser Sammlung: Die ‚Herrschaftszeichen‘, die ‚Staatssymbolik‘ und die ‚Staatspräsentation‘ des Mittelalters*, in: Kaiser, Könige und Päpste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters 1. Von der Spätantike bis zum Tode Karls des Großen (814), Percy Ernst Schramm (ed.), Stuttgart 1968, s. 30–58. Nově Jürgen PETERSOHN, *Über monarchische Insignien und ihre Funktion im mittelalterlichen Reich*, HZ 266, 1998, s. 47–96; IDEM, „Echte“ und „falsche“ Insignien im deutschen Krönungsbrauch des Mittelalters? *Kritik eines Forschungsstereotyps*, Stuttgart 1993, zde s. 108–112.

*infuli svého opatství.*⁵⁴ Avšak provizorium, o němž kronikář píše, nemohlo trvat příliš dlouho. V Korutancově držení se s odstupem času kromě stříbrem zdobeného jablka (*pommum mambre decoratum argento*) ocitla i velká zlatá koruna osazená drahokamy (*corona una bona et magna cum gemmis pretiosis*).⁵⁵ V tyrolských účetních záznamech se *corona* vyskytuje ojediněle, a proto vyvolává asociace s hodnotou českého krále, jíž se Jindřich Korutanský bez ohledu na faktický stav tituloval až do své smrti roku 1335. Ostatní mužští a ženští příslušníci rodiny Menhartovců se naopak museli spokojit s knížecími, resp. vévodskými čapkami, o jejichž produkci se starali domácí zlatníci. Důkladnějšímu podchycení slavnostního oděvu brání nicméně mnohovýznamová latinská pojmenování *mitra* a *pilleus*, užívaná v pramenech pro rozličné stylové a funkčně nesouměřitelné pokrývky hlavy, netoliko pro čapky, jimiž se zdobili ve 14. století přední velmožové a vládci říšských teritorií.⁵⁶

54 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, I/95, s. 135: „Iste pater venerabilis ... ipsi regi sue abbacie infulam absente regali diademate ad verticem capitis applicavit.“

55 Na okraj poznamenejme, že Jindřichova koruna se v době smrti svého nositele nacházela v zástavě, což ale ve středověku nebylo nic neobvyklého, jak dokazuje na sebraném materiálu Percy Ernst SCHRAMM, *Herrschaftszeichen: gestiftet, verschenkt, verkauft, verpfändet. Belege aus dem Mittelalter*, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse 5, 1957, s. 161–226, zde s. 201.

56 Gerd TELLENBACH, *Über Herzogskronen und Herzogshüte im Mittelalter*, DA 5, 1942, s. 55–71. S těžištěm v novější době Anna Hedwig BENNA, *Hut oder Krone? Ein Beitrag zur Ikonographie des Erzherzogshutes*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 24, 1971, s. 87–139; EADEM, *Erzherzogshut und Kaiserkrone. Zu den „kaiserlichen und königlichen Zierden, die einen herzogen von Osterreich nicht angehören“*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 25, 1972, s. 317–333. K terminologii početních knih Josef RIEDMANN, *Adelige Sachkultur Tirols*, s. 124 a v pozn.; IDEM, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten*, s. 290 a v pozn. Pro příklady je možno sáhnout po edicích *Regesten zur tirolischen Kunstgeschichte*, s. 25, č. 153 (*mitrarum dominorum, mitrarum*); s. 28, č. 168 (*mitras dominorum*), s. 29, č. 171 (*mitras*); s. 35, č. 217 (*mitris, pilleis ... dominorum ducum*). Dále *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. (IC. 278, IC. 279 und Belagerung von Weineck). Analyse und Edition*, Christoph Haidacher (ed.), Innsbruck 1998, s. 89, č. D/25 (*pilleis dominorum, mitras dominorum*); s. 91, č. D/26 (*mitrarum*); s. 99, č. D/34 (*pilleos dominorum*); s. 108, č. D/43 = *Regesten zur tirolischen Kunstgeschichte*, s. 35, č. 217; s. 152, č. D/86 = *Regesten zur tirolischen Kunstgeschichte*, s. 29, č. 171 s odlišnou datací.

Reminiscencí na Jindřichovo kralování v Čechách a na Moravě se současně uzavírá naše sonda do života na dvoře Menhartovců. Z podaného výkladu je zřejmé, že studium účetních pramenů, doposud zdaleka nevytěžených, slibuje prohloubit znalost menhartovského období v evropských dějinách minimálně ve dvou směrech. Účty tyrolské provenience zaprvé přesvědčují o osobitém profilu a mnohostranném využití pokladu ve vladařské praxi. Zadruhé přinášejí celou řadu působivých detailů ke středověké dvorské kultuře a životní úrovni na vrcholku společenské hierarchie. I přes množství dílčích analýz a přehledových statí, které jim byly věnovány, zůstávají proto tyrolské knihy počtů vděčným badatelským polem jak pro českou, tak pro zahraniční medievistiku.

The living standard at the Tirolean court of the Meinhardiner.

A contribution to the knowledge of medieval accounting sources.

The article aims to evaluate the standard of the court of the Meinhardiner dynasty of Tirol at the turn of the 13th and 14th century by exploring the evidence of the Tirolean Books of Accounts. At first, the base of sources is sketched from various points of view, followed by an analysis of selected official documents illuminating the personal and material conditions in the close entourage of the ruling Meinhardiner dynasty. Among the inventories produced by the Tirolean princely chancellery there is a list of the Tirolean “Familia” (*familia domus in Tirol*), which is at the center of our attention, because it describes, though not entirely precisely, the structure of the princely household living in the residence castle of Tirol in the 1290’s. Not only a wide circle of ca 120 persons employed in the services of the territorial lord brought splendour and prestige to the court, but generous cultural investments as well. And as a result of favourable circumstances a detailed structure of expenses is at our disposal thanks to the list of the jewels pawned by Henry of Carinthia in 1326 and thanks to the estate inventories of the brothers Otto of Carinthia (+1310) and Henry of Carinthia (+1335). Therefore, Tirolean accounting sources seem to be worth further studying.

VLADISLAVSKÝ SÁL PRAŽSKÉHO HRADU VE SVĚTLE NOVÝCH NÁLEZŮ.

Príspevek k dejinám každodennosti pozdnieho stredoveku a raného novoveku

GABRIELA BLAŽKOVÁ – JAN FROLÍK – JOSEF MATIÁŠEK

Vladislav Hall of Prague Castle in light of new finds: A paper on the history of everydayness in the Late Middle Ages and Early Modern Period

At the end of 2008 and beginning of 2009, rescue archaeological excavation was conducted during the reconstruction of the floor in Vladislav Hall of Prague Castle. The research was limited in the major part of the Hall to the surface terrain with the exception of eight trenches in various parts of the Hall, but always at the external walls. It is substantial for the method of the research and its conclusions that all of the selected backfill was sifted and partially also floated. The items found characterize several areas of everyday life. The components of clothing are numerous (buttons, clasps, needles, leather bags and fragments of shoes, a ring, a pendant or part of an earring, pins and thimbles). The personal equipment includes a pocket sundial of wood. There were feasts on celebratory occasions in the hall, which is proved by tableware (a knife, wooden spoons, fragments of glass vessels). Another significant function of the Hall was also the operation of a marketplace. The testimony on business transactions are fragments of leather purses and scales (including a set of nested weights). The coin finds are also related at least partially with this activity. Most of the finds can be chronologically placed in the second half of the 16th century and earlier part of the 17th century. They clearly prove that the Hall fulfilled several functions at that time. It was always connected with social communication (public ceremonies, the sessions of the estates' diet).

Keywords: Vladislav Hall, Prague Castle, archaeological research, trade, Late Middle Ages, Early Modern Period, coin

Vladislavský sál je nedílnou součástí areálu Pražského hradu.¹ V letech 1490–1502 ho ve stylu pozdní gotiky s prvky nastupující renesance nechal vystavět

1 Studie vznikla za podpory GAČR, postdoktorandský projekt, č. 13-34374P – Život běžných obyvatel na Pražském hradě za prvních Habsburků. Analýza hmotné kultury ve středoevropských souvislostech.

král Vladislav Jagellonský. Stavbu řídil stavitel Benedikt Ried, který při ní maximálně využil obvodových stěn královského paláce z doby Karla IV. a Václava IV. Prakticky celý půdorys vyhradil velkému jednoprostorovému sálu s bohatou krouženou klenbou s pěti poli. Přibližné rozměry sálu jsou 62 x 16 x 13 m.²

Za nejstarší zpodobnění Vladislavského paláce je dnes možné považovat vyobrazení, které náleží do souboru *Obrazy z cesty falckraběte Ottheinricha z Neuburgu na Dunaji přes Prahu do Krakova a zpět přes Vratislav, Berlín, Wittenberg a Lipsko do Neuburgu*, uskutečněné v letech 1536 a 1537.³ Autorem veduty by mohl být Mat(t)hi(a)s Gerung (1500–1570), který patřil k dvorní družině falckraběte Ottheinricha a mohl ho doprovázet na cestě napříč střední Evropou.⁴ Veduta namalovaná podle skic z 11. prosince 1536 je v řadě pohledů zajímavým pramenem poznání renesanční Prahy, stejně tak ale především pouhou momentkou ze setkání kreslíře s největším středoevropským městem své doby.⁵ Veduta zachycuje pražskou aglomeraci z výšiny Petřína, resp. z převýšeného iluzivního nadhledu nad Petřínem, v záběru výšeče 150°. Praha má „správnou“ podobu města v ohybu Vltavy s dominantou Pražského hradu. Je však zřejmé, že důkladné vypracování pražského reliéfu nebylo kreslířovým záměrem, neboť autor rezignoval na pravobřežní dominantu Vyšehradu a chybí i novoměstský svah. Třebaže malíř naznačil bohatost počtu staroměstských a novoměstských kostelů a kaplí, ve srovnání s tzv. *Vratislavským prospektem – Praga Bohemiae metropolis accuratissime expressa* Kozla a Peterleho z roku 1562 jich zachytil přibližně polovinu. Dominantou celé kresby je královský palác s Vladislavským sálem, vyobrazený jako nejméně třípodlažní budova obdélného půdorysu s křídlem vybíhajícím z jižní fronty paláce. Pět vysokých stanových střech řazených v podélné ose budovy odpovídá – až na přílišné vysunutí jedné z nich k západu – poznatkům o tehdejší podobě cínem pobitých palácových střech⁶, jež zanikla požárem

2 Pavel KALINA, *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*. Praha 2009, s 113–115.

3 Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41.

4 Angelika MARSCH, *Obrazy z cesty falckraběte Ottheinricha z let 1536/1537*, in: Katalog výstavy, Postdam 2003, s. XV.

5 Jiří PEŠEK, *Pohled na Prahu 11.12.1536 aneb falckrabí Ottheinricha cesta do Krakova a zase zpátky*, PSH 33, 2004, s. 18.

6 Na základě dopisu z roku 1498, ve kterém se uvádí „... die funff decher auf dem newen Pallas bir uf prager Slos...“, Viktor L. KOTRBA, *Baukunst und Baumeister des Spätgotik am Prager Hof*, Zeitschrift für Kunstgeschichte XXXI, 1968, s. 199, 215, příl. III.

2. června 1541. Na würzburské veduté jsou tyto vysoké hroty spolu s pětící souběžně uspořádaných menších stanových střech nad jižní částí paláce.⁷ Zdá se, že stanové střechy královského paláce udělaly na autora kresby značný dojem, že patrně bez ohledu na realitu osadil podobným typem střechy včetně barvy i další věže a kostely. Důležitou datační pomůckou celého vyobrazení je Černá věž v původní podobě se čtyřmi rohovými věžičkami, jimiž byla opatřena před požárem, který propukl v důsledku zásahu bleskem 10. dubna 1538. Přes do jisté míry spornou vypovídací hodnotu würzburského vyobrazení Prahy⁸ se v každém případě jedná o nejlépe zaznamenanou podobu královského paláce se stanovými střechami, i když si autor ty menší s největší pravděpodobností přimyslel. Vycházejíce z popisu z roku 1498, a aniž by znali würzburské vyobrazení, pokusili se v roce 1967 o rekonstrukci podoby královského paláce V. Kotrba a V. Procházka, kteří předpokládali existenci pěti stanů nad pěti klenebními poli sálu.⁹ Jestli skutečně měla střecha Vladislavského sálu podobu pěti stanů, patrně v současné době nelze jednoznačně říci. Na stylizované neumělé rytině v interiérové omítce sálu je stavba vyobrazena jen se třemi stany.

Vzhledem k tomu, že Pražský hrad byl nejčastěji dokumentován z jihu, Vladislavský sál nechybí na žádném ze základních ikonografických pramenů. Vladislavský palác tak, jak jej známe dnes, zachycuje veduta Prahy a Pražského hradu z roku 1562, dřevořez tzv. *Vratislavský prospekt* Jana Kozla a Michaela Peterle.¹⁰ Ta zároveň patří k nejpoužívanějším a nejznámějším.¹¹ Do roku 1593 je datován mědiryt kolorovaný akvarelem kreslíře Jorise Hoefnagela a rytce Abrahama Hogenberga z knihy *Civitas Orbis Terrarum*. V podstatě se jedná o zmenšenou kopii Vratislavského pohledu z výšin nad Smíchovem.¹² Obecně známou je dále vedu-

7 Martin JEŽEK, *Česká města na foliích würzburského alba (II. část)*, Průzkumy památek 4, 1997/2, s. 21.

8 Jako první se o kritické zhodnocení veduty v českém prostředí pokusil M. JEŽEK, *Česká města*, s. 20–32.

9 Viktor PROCHÁZKA, *Pražský hrad v nejstarších vyobrazeních*, Památková péče 3/74, 1974, s. 159.

10 AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 1.

11 Např. Eliška FUČÍKOVÁ, *Pražský hrad nejen pro královskou rodinu: Paláce šlechty*, in: Příběh Pražského hradu, Pavlína Klazarová (ed.), Praha 2003, s. 261.

12 Georg BRAUN – Franz HOGENBERG, *Civitates Orbis Terrarum*, Colonia 1593, s. XXIX.

ta datovaná do roku 1606.¹³ Jedná se o tzv. *Sadelerův prospekt* autora Filipa van der Bossche, vydaný nakladatelem J. Sadelerem v roce 1618, který má vysokou dokumentační hodnotu, neboť s velkou přesností zobrazuje vzhled soudobých staveb před razantním stavebním rozmachem v barokní éře. V legendě, která prospekt provází, je identifikováno 122 staveb.¹⁴ Do roku 1601/2 se datuje vznik dřevořezu Joannese Willenbergera z knihy Bartoloměje Paprockého z Hlahol a z Paprocké Vůle.¹⁵ O osmdesát let později (1685) zachytil siluetu Pražského hradu od jihu Folpertus van Ouden Allen.¹⁶

Podle představených vyobrazení byl vždy Vladislavský sál nedílnou součástí hradního komplexu budov. Využití vnitřních prostor sálu bylo patrně velmi různorodé. Původní stavební záměr navazoval na tradici velké auly, respektive k falciám Karla Velikého a hodovním sáním raného středověku.¹⁷ V praxi byl využíván ke státně reprezentativním účelům, sněmům či dvorským společenským akcím. Vyobrazení J. Sadelera z roku 1607, které představuje první zachycení interiéru sálu, jednoznačně dokládá využití paláce také jako místa obchodu – tržiště s uměleckými a umělecko-řemeslnými předměty.¹⁸ Na tomto tržišti měla v jednom z krámků prodávat hodiny například Zuzana Solisová (spolu s Ludmilou Glockerovou ze zlatnické rodiny) – manželka Erasma Habermela, výrobce astronomických přístrojů. Na detailu ze stejného mědirytu má být zachycen rovněž stánek vydavatele Jiljího Sadelera. Od vydání Obnoveného zemského zřízení v roce 1627 zažil Pražský hrad osm velkolepých královských korunovací, při nichž se obřadní hostiny konaly právě ve Vladislavském sále. Ikonograficky je nejlépe dokumentována hostina po korunovaci císaře Ferdinanda I. na českého krále v roce 1836.¹⁹

13 AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 12–20.

14 Kateřina BEČKOVÁ, *Zmizelá Praha, Hradčany a Malá Strana*, Praha 2000, obr. 10.

15 Bartoloměj PAPROCKÝ, *Diadochos, id est successio, jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavů slavného Království českého, to jest pan-ského, rytířského a městského, díl IV, o stavu městském*. Praha 1602, s. 5.

16 AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 37.

17 P. KALINA, *Benedikt Ried*, s. 124–125.

18 AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 21.

19 AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 1761a.

Archeologický průzkum

Na přelomu let 2008 a 2009 proběhl při rekonstrukci podlah ve Vladislavském sále pod vedením Archeologického ústavu Praha záchranný archeologický výzkum. Na většině plochy sálu se výzkum omezil na zkoumání povrchových terénů, respektive na sledování výměny vadných částí podlahových trámů, které ležely přímo na pod-podlahových vrstvách. Součástí výzkumu bylo položení osmi sond v různých částech sálu, vždy však při obvodových stěnách. Jejich cílem bylo poznat detailní strukturu podpodlahových vrstev a níže uložených klenebních zásypů. Pro metodu výzkumu a jeho závěry je podstatné, že veškerý vybraný zásyp byl proséván a zčásti posléze proplaven.

Nejstarší situace byla archeologickým výzkumem odhalena při východní stěně sálu, která je v úrovni pod podlahou pozůstatkem východní stěny románského paláce sousedící s kaplí Všech svatých. Stopy ohně na této konstrukci lze patrně přičítat požáru z roku 1303.²⁰ Z vrcholně středověkého období (zejména ze stavebních úprav za Karla IV. a Václava IV.) pochází většina zaznamenaných kleneb a zděných konstrukcí odhalených pod povrchem podlahy.²¹ Výjimku představují reliкty křbového tělesa při západním konci jižní obvodové stěny, které pocházejí až z období jagellonské přestavby. Spodní části klenebního zásypu jsou tvořeny sutí s výraznou příměsí organiky (zejména slámy). Dle nálezu mince z období vlády Jiřího z Poděbrad těsně nad klenbou v sondě IV lze uvažovat o jejich uložení před jagellonským obdobím. Situace však nevylučuje ani možnost zařazení do horizontu vladislavské výstavby. Střední část souvrství (místy i celá mocnost) sestávala ze střídajících se prachových a jemných suťových vrstev s uloženinami tesařského odpadu a stavebními kontexty. Na povrchu tohoto souvrství byly místy zachyceny stopy propálení a otisky starších podlahových trámů. Několik kapes po konstrukci původní podlahy bylo zachyceno též v západní části jižní obvodové stěny. Úroveň jejich povrchu byla o 0,1 m níže než u dnešních trámů. Stopy po ohni, pozorovatelné na několika místech v jižní a západní části sálu, lze s vysokou pravděpodobností spojit s požárem Malé Strany a Hradčan roku 1541. Jeho následkem došlo ke zřícení krovu. Dle malé mocnos-

20 Pavel VLČEK, *Umělecké památky Prahy, Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 172.

21 Jiřina HOŘEJŠÍ, *Vladislavský sál Pražského hradu*, Praha 1973.

ti propálení lze však usuzovat, že škody na interiéru nebyly velké. Zda byla podlaha při následné Wolmutově renovaci uskutečněná po polovině 16. století shodné konstrukce s původní, nebo již zaujala dnešní pozici, nelze podle nálezo-
vé situace rozhodnout. Ikonograficky je zachycena na rytině Jiljího Sadelera z počátku 17. století,²² kde sestává z podélně kladených prken, které tak vytvářejí na osu sálu kolmé pásy. Dle kapes v jižní stěně v západní části sálu lze odvodit, že rozestupy trámů starší zachycené podlahy činily cca 1,8 m. U dnešní podlahy je to sice jen 0,9 m, ovšem vlastní svrchní pásy prken jsou podloženy i ve střední části a celkem tedy měří shodně 1,8 m. Na nejstarší i dnešní podlahu tedy vychází 35 celých pásů. Vzhledem k faktu, že na rytině je jich jen 23, jde patrně o uměleckou zkratku, ovšem dle perspektivy postav velmi zhruba odpovídají šířce dnešních pásů. Jistou indicií, že byla podlaha v období mezi požárem a stavbou nové podlahy v 17. století rozdílná od dnešní, naznačuje fakt, že Saderler na své rytině nezaznamenal dnešní „kazetovou“ úpravu. Další indicií může být zjištění, že se v popisovaném období utvořila svrchní prachová vrstva podpodlahové stratigrafie, ze které pochází naprostá většina nalezených artefaktů a ekofaktů. To značí, že stav nebo úprava prken v podlaze dovolovaly nálezům propadnout, což dnešní úprava na pero a drážku značně ztěžuje. Současná spodní trámová část podlahy byla podle dendrochronologického datování položena po zimě 1678/79 (dle vzorků z osmi trámů) s jednou zachycenou opravou po zimě 1789/90.²³

Nálezy ve Vladislavském sále

Všechny zkoumané uložení byly suché až velmi suché, čímž se vytvořily mimořádně příznivé podmínky pro uchování materiálů z organických hmot včetně např. papíru, ptačího peří, slupek a skořápek různých plodů. Nálezy, které se nakuulovaly ve svrchní vrstvě pod prkny a trámy podlahy, tak představují postupně nashromážděný soubor ztracených či zapadlých, převážně drobných předmětů

22 AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 21.

23 Tomáš KYNCL, *Dendrochronologické datování konstrukčních prvků podlahy Vladislavského sálu Pražského hradu*, nepublikovaná výzkumná zpráva DendroLab Brno č. 013b-09, Brno 2009.

tů, jež se do zásypu dostaly mezerami mezi prkny podlahy. Další část souboru tvoří odpad, který se pod podlahu dostal nejspíš při jejich opravách, včetně i lokálních. Lze předpokládat, že hořlavý odpad (především papír) byl pálen v krbu v jihozápadním rohu sálu. Lze tak soudit podle největší kumulace tohoto typu nálezů v okolí krbu, což však může být také odrazem toho, že největší část archeologicky sledovaných terénních zásahů se odehrála právě zde.

Vhodnou kategorií nálezů, která dovoluje vymezit období, z něhož pocházejí shromážděné nálezy (a také nás může nasměrovat k představám o geografickém původu návštěvníků sálu v určitých obdobích) jsou mince. Až na výjimky se jedná o platidla ze stříbra či slitin barevných kovů nízké nominální hodnoty (malé či bílé peníze, haléře, feniky, denáry apod.). Přibližně polovina všech nalezených mincí, které se podařilo blíže zařadit (103 ks), náleží do období před požárem roku 1541. Doba ražby některých mincí stavbu sálu předchází. Je zajímavé, že i tyto se nalézaly ve svrchních vrstvách klenebního zásypu, jen menší část lze spojit s kontexty, které mohou souviset se starším vývojem Starého královského paláce. Většinou jde o drobné mince z období vlády Jiřího z Poděbrad (1458–1471), zastoupeny jsou též slezské ražby ze Zhořelce či Kladska. Další část souboru mincí pochází z jagellonského období (1471–1526), tedy časového horizontu kolem stavby sálu a doby krátce po ní. Vedle drobných domácích ražeb jsou zastoupeny mince z Krakova a jeden halér z Erfurtu. V „před-požárovém“ habsburském období (1526–1541) se z mimočeských regionů objevují mince z jihozápadního habsburského okruhu. Vedle vídeňských a častých salcburských ražeb byly zaznamenány jednotliviny též z Lince nebo Korutan. Těměř chybí slezské ražby.

Dvě pětiny blíže určených mincí pochází z raného novověku po požárovém roce 1541. Jedná se z hlediska geografie o různorodý soubor. Zahraniční ražby jsou stejně časté jako domácí. Z rakouských mincí jde opět častěji o salcburské. Nálezy ze Slezska jsou zastoupeny dvěma mincemi z Těšina, moravské ražby třemi nálezy původem z Brna. Tři mince z počátku 17. století pocházejí z Poznaně. Zajímavé jsou opět jednotlivosti jako norimberský fenik nebo půlgroš pocházející z hrabství Hannau-Lichtenberg. Z třicetileté války a následného období je nálezů mincí minimum. Nejmladší nález ze 17. století je datován k roku 1679. Ražby z 18. a 19. století chybí zcela. Z 20. století je výrazněji zastoupeno pouze protektorátní období (tři kusy).

Prostorové rozvržení nálezů mincí nelze příliš generalizovat. Důvodem je zejména nerovnoměrný průzkum plochy. Osmdesát pět procent všech mincovních nálezů pochází ze západní třetiny sálu, kde se našla polovina archeologických sond. Také opravy podlahových trámů zde byly frekventovanější. Největší koncentrace mincí byla zaznamenána v jihozápadním rohu. Částečně to lze vysvětlit množstvím zkoumané kubatury, svou roli může hrát i přítomnost krbu.

Přes uvedené skutečnosti je nutné připustit, že vypovídací hodnota mincovních nálezů je při mnohých neznámých problematiká. Jak naznačuje přítomnost mincí starších než Vladislavský sál ve svrchních zásypových vrstvách, mohly se pod podlahu dostat i s větším zpožděním od doby ražby. V neposlední řadě není jasné, do jaké míry mohly být v prostředí trhu akceptovatelné cizí ražby. Na straně druhé nelze opomenout, že jejich chronologické zařazení je v souladu s ostatními kategoriemi nálezů i s historickými skutečnostmi.

Dalším vodítkem pro dataci veřejných aktivit v sále jsou rytiny na vnější jižní stěně sálu dostupné z pavlače. Někteří tehdejší návštěvníci sem zvětšili své iniciály, ojediněle celá jména, případně erby. Důležité je, že častým doprovodem bývají vyryté letopočty, zahrnující období 16. století až 70. léta 17. století.

Nalezené předměty a jejich zlomky charakterizují několik oblastí každodenního života. Se všemi aktivitami v sále souvisí součásti oděvů (početné knoflíky z organických materiálů, kosti či kovu, event. jejich kombinací, přezky, jehlice, špendlíky, kožené váčky a fragmenty obuvi). Do stejné kategorie náleží i ztracené šperky (prsten, přívěšek nebo část náušnice) a fragment hřebene. Zastoupena je i péče o oděv (např. náprstky). K osobnímu vybavení náleží také kapesní sluneční hodiny ze dřeva. Při slavnostních příležitostech se v sálu hodovalo, což lze doložit nalezenými přibory²⁴ (nůž, dřevěné lžice, zlomky skleněných nádob), event. zbytky konzumovaných živočichů (kosti, krunýře), zatím detailně nevyhodnocené.

Již bylo zmíněno, že nejznámější vyobrazení interiéru, zhotovené Jiljím Sadelérem zachycuje sál jako tržiště. Jedním ze svědectví hmotné kultury o ob-

24 Gabriela BLAŽKOVÁ – Josef MATIÁŠEK, *Porcelán, kamenina a fajáns z archeologických výzkumů Pražského hradu*, in: *Porcelán na Pražském hradě*, Krása a užitek, Jaroslav Sojka (ed.), Praha 2011, s. 111.

chodních transakcích jsou nalezené fragmenty skládacích vážek a závaží (včetně lotového). S touto činností alespoň zčásti souvisí i výše uvedené mincovní nálezy. Podle Sadelerova vyobrazení bylo možno v sále zakoupit tiskoviny. Byly nalezeny fragmenty tištěné v šesti jazycích (čeština, němčina, latina, polština, řečtina, angličtina). Mezi převážujícími neurčenými fragmenty se podařilo identifikovat statuta náboženského bratrstva z roku 1669, vytištěná v Sulzbachu („*STATUTEN UND SATZUNGEN DER ERZBRUDERSCHAFT JESU UND MARIAE*“). Je to nejmladší přesně datovaná písemnost. Jiným tiskem je část dvoujazyčného latinského a polského textu, který byl předběžně identifikován jako pašijová hra. Jiným druhem tiskovin bylo praktické (event. zábavné čtivo), jakým je Mollerův kalendář na rok 1615, vytištěný Mikulášem Pštrosem v roce 1614 v Praze. Obdobný charakter mají útržky tištěného česky psaného snáře. Je roztržený bohužel tak, že se s obsahem snu a jeho výkladem můžeme seznámit pouze zčásti („*levharta zabiti, nepřátely přemocy zna...*“). Odborného charakteru je latinsko-česko-německý slovník.

Torza písemností lze rozdělit do několika skupin. V krbu mohly být páleny úřední listiny nebo méně pravděpodobně knihy. S listinami souvisí i fragmenty zatím neidentifikovaných pečeti. Vzhledem k tomu, že v přilehlém Ludvíkově křídle úřadovaly od dob Rudolfa II. Česká dvorská kancelář a Říšská dvorní rada, lze hledat souvislost mezi úředníky, nalezenými psacími brky a upravenými špičkami zvířecích rohů (kalamáře?). Mezi písemnostmi se nacházejí ručně psané modlitby (v češtině) a ručně psané či kreslené amulety, fragmenty dopisů nebo snad žádostí. Na dochovaných papírech se zachovaly také různé kresby a náčrty, většinou neumělé. Další oblast zastupuje hudba, kterou reprezentují notové záznamy (psané i tištěné) a náustek hudebního nástroje.

Hojně je mezi archeologickými nálezy zastoupena sféra her a zábavy. Nálezy zahrnují hrací kostky a s oblastí zábavy lze spojit fragmenty dýmek. Nejpočetněji jsou však zastoupeny papírové hrací karty, a to v několika stovkách fragmentů a několika desítkách celých kusů. Jejich nálezy se koncentrovaly zejména v sousedství krbu. Pocházely z několika sérií, a to jak s německými, tak s méně častými francouzskými kameny. Žádná série se nedochovala kompletní. Dvě hry s německými kameny mají vročení: z roku 1580 pochází karty signované „*HL*“, z roku 1587 byla nalezena část hry tištěné v Praze (signování výrobce nezachováno). Blíže se podařilo určit série z Pasova (signovaná „*IHMARIMIR*“), Prahy

(signovaná „*Josef Thill*“) a dále dle fragmentů okrajové pásky z tiskových archů byla jedna hra tištěna ve Vídni, další snad v Žitavě.²⁵ Okrajové pásky z tiskových archů naznačují, že karty se stříhaly přímo v sále. Z hracích karet byly vystřihovány též samostatné figury, stejně však byly zpracovány i další papírové artefakty jako ruční kresby, texty apod. Různé papírové výstřižky představují v rámci nálezového fondu zvláštní fenomén.

Pohled na obchodní sortiment i na poživatiny konzumované při hostinách podává analýza rostlinných makrozbytků, které byly získány z klenebních zásypů jak suchým proséváním (5271 makrozbytků – 35 taxonů), tak flotací (1349 makrozbytků – 116 taxonů).²⁶ Kromě běžného sortimentu domácích zahradních (jablonoň, hrušenoň, švestka, třešenoň, vinná réva, meruňka, broskev) a volně rostoucích plodin (líška, ostružiník, maliník, borůvka) průzkum identifikoval dovezené zboží, konkrétně importy – fíkovník smokvoň, rýže a meloun cukrový. Ty byly v českém prostředí známy již delší dobu. Mezi makrozbytky byly též identifikovány plodiny, které za současného stavu poznání lze označit za nejstarší určené nálezy ve střední Evropě. Konkrétně jde o skořápky podzemnice olejné (nejstarší v Evropě), zrno kávy, muškátový oříšek, pistácie pravá, olivovník evropský, rojovník obecný, dýně, mandloň a jedlý kaštan. Mezi makrozbytky doložil průzkum také kořeni (pepř černý i bílý) a léčivé byliny (jehlice jalovce, zimostráz vždyzelený). Za pozůstatky dekorace sálu lze hypoteticky považovat zachované květy okrasného druhu hvozdíku (karafiát).

-
- 25 Petr BÍLÝ, *Nálezy nejstarších hracích karet v Čechách a na Moravě (od nejstarších dob do r. 1620)*, nepublikovaná závěrečná práce, Rudolfínská akademie Asociace starožitníků, o. s. Praha 2010/2011. Michaela CARANOVÁ, *Hrací karty v českých sbírkách, 2. část (teoretická)*, nepublikovaná bakalářská práce, Univerzita Pardubice, fakulta restaurování. Litomyšl 2011.
- 26 Jaromír BENEŠ – Věra ČULÍKOVÁ – Jitka KOSŇOVSKÁ – Jan FROLÍK – Josef MATIÁŠEK, *New plants at Prague Castle and Hradčany in the Early Modern Period: a History of selected species*, *Interdisciplinaria Archaeologica – Natural Sciences in Archaeology* 3.1, 2012, s. 103–114.

Shrnutí

Většinu nálezů hmotné kultury lze chronologicky zařadit do období 2. poloviny 16. století a starší části 17. století. Jejich existence dokládá, že sál v té době plnil několik funkcí. Odehrávaly se zde nejen veřejné obřady spojené s královským majestátem (přísahey věrnosti od zemských stavů, udělování korunních lén, královské hostiny spojené s významnými událostmi, jako korunovace, svatby), ale sál byl také využíván při zasedání zemského sněmu (zejména při vyšší účasti sněmujících) a sloužil jako předšín přilehlých prostor zemského soudu a zemských desek. Lze usuzovat, že pořádání turnajových klání na koních, jako v literatuře často zmiňovaná akce při příležitosti korunovace Ferdinanda I. v roce 1527,²⁷ měla spíše symbolický průběh, neboť řešení podlahy v podobě prken na trámech patrně nedovolovalo velkou zátěž. Na straně druhé však prostor přístupný pro koně byl, a to přes Jezdecké schody vedoucí do sálu z Jiřského náměstí. Další významnou funkcí renesančního období bylo provozování tržiště. Je pravděpodobné, že většina nálezového fondu ze svrchní podpodlahové vrstvy prolíná aktivity tržiště, společenský život ve formě slavností a „kancelářský“ provoz stávkových orgánů (zemský soud, zemské desky).

Skladbu návštěvníků sálu za běžného provozu je však možné charakterizovat pouze povšechně. Konkrétní osoby se podařilo identifikovat v jednotlivých případech. Kromě již zmíněných prodejců (viz Sadeler) lze jmenovat například Lucase Schindele von Ebrharz (= Hybrálec u Jihlavy), který se v roce 1542 podepsal na pavlači na ostění okna. Druhou osobou je Kašpar Mitner, středočeský rytíř, jehož jméno je vyryto na výše zmíněných kapesních slunečních hodinách.

Archeologický nálezový soubor v souvislosti s aktivitami ve Vladislavském sále otevírá řadu otázek. Na základě mincovních nálezů lze konstatovat, že po celé sledované období jasně převládaly návštěvy z habsburského soustátí, zejména pak ze zemí Koruny české. Mincovní nálezy tedy příliš nepotvrzují historiky často zdůrazňovaný široce nadnárodně založený ráz císařského dvora. Importy,

27 Například Dobroslava MENCLOVÁ, *České brady díl druhý*, Praha 1972, s. 387; Jaromír HOMOLKA a kol., *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*, Praha 1984, s. 102; *Rudolf II. a Praha, císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*, Eliška Fučíková (ed.), Praha – Londýn – Milán 1997, s 87, pozn. 5.

především pak rostlinné makrozbytky, vykreslují Vladislavský sál jako místo, kde se prodávaly a konzumovaly cizokrajné pochutiny. Konkrétními příklady jsou požívatiny původem z Nového Světa (podzemnice olejná, dýně), event. Dálného Východu (kávovník). Všechny tyto novinky se na Pražský hrad mohly dostat ze Španělska a jeho držav (Španělské Nizozemí) a Hrad tak mohl být prvním místem, kde se s nimi tehdejší společnost mohla setkat. Platí to i pro další exotické novinky – tulipány v Královské zahradě;²⁸ kasuár;²⁹ dronte mauricijský;³⁰ psy z Číny.³¹ Tyto novinky se z Hradu mohly šířit nejprve do blízkého okolí císařského dvora a odtud dále do Čech a dalších zemí Koruny České. V této souvislosti jistě nejsou zcela náhodné nálezy ve své době vzácných importů³² nebo neofytů z Ameriky³³ přímo na Hradě nebo na sousedních Hradčanech. Do této kategorie patří i nálezy kostí krocana.³⁴

V této souvislosti se Vladislavský sál jeví jako místo, kde tehdejší hradní obyvatelé mohli demonstrovat určitou okázalost a snad snahu udržet se v popředí evropských trendů své doby. Nepřekvapuje, že se toto úsilí kryje s dobou od nástupu Habsburků do začátku třicetileté války, neboť právě v té době pro to byly ideální ekonomické a politické předpoklady. Pražský hrad byl ve sledovaném období předním sídlem středoevropských Habsburků.

28 Eliška FUČÍKOVÁ, *Příběh Královské zahrady*, in: *Příběh Pražského hradu*, s. 250.

29 Olga KOTKOVÁ, *Roelandt Savery na císařském dvoře v Praze*, in: Roelandt Savery. Malíř se službách císaře Rudolfa II., Olga Kotková (ed.) Praha 2010, s. 72.

30 Jiří MLÍKOVSKÝ, *Zoologický exkurs: Dodo císaře Rudolfa II.*, in: Roelandt Savery. Malíř se službách císaře Rudolfa II., s. 326.

31 Almudena PERÉZ de TUDELA – Annemarie JORDAN GSCHWEND, *Renaissance Menageries. Exotic Animals and Pets at the Habsburg Courts in Iberia and Central Europe*, in: *Intersections, Yearbook for Early Modern Studies. Representations of animals in Early Modern Europe*, Karl A. E. Enkel – Paul Smith (ed.), vol. 7, Leiden – Boston 2007, s. 441.

32 Čínský porcelán na Hradě a Hradčanech: Gabriela BLAŽKOVÁ – Josef MATIÁŠEK, *Porcelán, kamenina a fajáns z archeologických výzkumů*, in: *Porcelán na Pražském hradě*, s. 30–32.

33 Lícidlo americké, tabák, paprika – Jan FROLÍK, *O chudých špitálních a čínském porcelánu*, in: *Příběh Pražského hradu*, s. 346–347.

34 Gabriela BLAŽKOVÁ-DUBSKÁ, *House of the armoury scribe at Prague Castle*, *Studies in Post-Medieval Archaeology* 2, 2007, s. 35.



Obr. 1. Pražský hrad s vyznačeným interiérem Vladislavského sálu.
Do upravené katastrální mapy vynesl J. Matiašek.



Obr. 2. Výběr historických pohledů na Starý královský palác: a) 1536 (Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41); 1562 (AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 1); 1593 (Georg BRAUN – Franz HOGENBERG, Civitates Orbis Terrarum. Colonia. 1593, XXIX); d) 1685 (AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 37). Sestavil J. Matiašek.



Obr. 3. Výřez z mědirytu J. Sadelera z roku 1607 zachycující tržiště s uměleckými a uměleckořemeslnými předměty (AHMP, 158 – sbírka grafiky, veduty, sign. G 21).



Obr. 4. Plán Vladislavského sálu s vyznačením archeologických sond. Sestavil J. Matiašek.



Obr. 5. Relikty původního krbového tělesa v pohledu od západu. Foto ARUP.

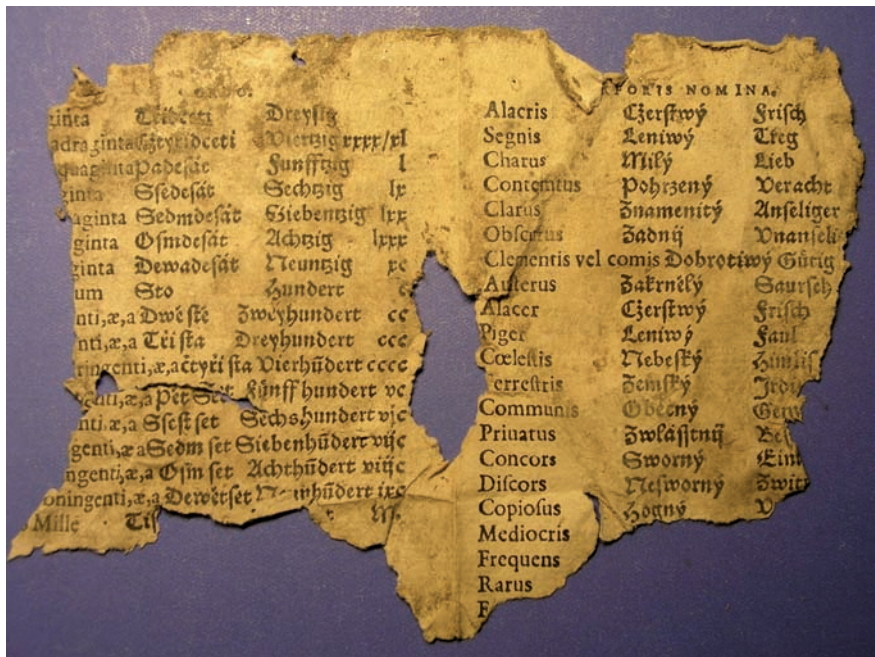


Obr. 6. Jedna z rytin dokumentovaných na jižní pavlači Vladislavského sálu. Zachycuje jméno Lucase Schindele von Ebrharz s letopočtem 1542. Foto ARUP.

Obr. 7. Přívěšek nebo část náušnice
ze zlata, perly a zeleného emailu.
Foto ARUP.



Obr. 8. Sluneční hodiny vyrobené
ze dřeva s vyřtým jménem Casper
Mitner. Foto ARUP.



Obr. 9. Fragment latinsko-česko-německého slovníku. Foto ARUP.



Obr. 10. Papírový amulet. Foto ARUP.



Obr. 11. Papírové hrací karty. Foto ARUP.

Vladislav Hall of Prague Castle in light of new finds

A paper on the history of everydayness in the Late Middle Ages and Early Modern Period

Vladislav Hall (of a size of 62 x 16 x 13 m) was constructed in 1490–1502 by the builder Benedikt Ried and used the earlier masonry of the floor of the royal palace from the time of Charles IV and Wenceslas IV. Considering the exposed position, it is captured on the majority of the earliest depictions of Prague Castle (the so-called Würzburg Veduta from 1536; the so-called Vratislaus Prospectus from 1562; copper engraving by Joris Hoefnagel and Abraham Hogenbegr from 1593 or the so-called Sadeler Prospectus from 1606/1618). The depiction from the time before the fire of Prague Castle in 1541 informs about the tent rooves in the number five (eventually three). The usage of the inner spaces of the hall was very diverse. The original construction plan was predetermined for the holding of important social events. The depiction from 1607 then clearly proves its usage as a marketplace with artistic and art-crafts items. From 1627, Prague Castle experienced eight magnificent royal coronations, at which the ceremonial banquets took place precisely in Vladislav Hall, the last in 1836.

At the end of 2008 and beginning of 2009, rescue archaeological excavation took place during the reconstruction of the floor in Vladislav Hall under the guidance of the Institute of Archaeology, Prague. In the main part of the hall, it was limited to research of the surface terrains with the exception of eight trenches in various parts of the hall, but always along the external walls. It is substantial for the method of the research and its conclusions that all of the selected backfill was sifted and partially also floated.

The earliest situation, the traces of a fire from 1303, was revealed on the eastern wall of the hall. The majority of the recorded vaulting and stone constructions revealed under the floor come from the High Middle Ages (particularly from the building modifications under Charles IV and Wenceslaus IV). The relicts of a fireplace from the period of the construction of the hall at the western end of the southern external wall are an exception. The lower parts of the vaulting backfill are comprised of rubble with a significant admixture of

straw. The central part is made of alternating dust and fine debris layers with carpentry waste. At the surface of this formation, traces of burning and imprints of older floor beams were captured in places. The traces of a fire, which were possible to observe in several places in the southern and western parts of the hall, can be connected with the fire of Lesser Town and Hradčany in 1541. Today's floor was built according to the dendrochronological dating after the winter of 1678/79, one repair was recorded after the winter of 1789/90. If had the floor in the renovation after the fire in 1541 the same construction like the former floor, or took today's position, it is not possible to decided based on the find situation. A clear indication that the floor in the period between the fire and the construction of the new floor in the 17th century was different from today's can be the fact that Sadeler did not record today's "cassette" modification in his engraving. Another indication can be the finding that the top dust layer was formed with the absolute majority of the finds in the described period. That indicates that the state or modification of the boards in the floor allowed the finds to fall, which today's modification with match-board makes much harder. All of the investigated deposits were dry to very dry, which created exceptionally favourable conditions for the preservation of materials from organic matter (paper, leather, textiles, bird's feathers and peelings and shells of various fruits). The findings represent a gradually accumulated collection of lost, mainly small objects, which ended up in the backfill through the gaps between the boards of the floor. Another part of the collection comprises rubbish, which ended up under the floor during their repairs.

A suitable category of finds, which allow the determination of the period from which the accumulated finds come are coins. With exceptions, it was coinage of low nominal value. Approximately half of all the found money (103 pcs), belong to the period before the fire in 1541. Mainly, they are small coins from the time of the reign of George of Poděbrady (1458–1471); Silesian mintage from Görlitz or Kłodzko are also represented. Another part comes from the Jagiellonian period (1471–1526). Besides the small domestic mintage, coins from Krakow and one heller from Erfurt are represented. In the Habsburg period before the fire (1526–1541) coins appear from outside the Czech lands from the southwestern Habsburg circle. Besides the Viennese and frequent Salzburg mintage, individual pieces were recorded from Linz or Carinthia. Pieces from

Silesia are almost absent. Two-thirds of the more closely identified coins belong to the period after the fire in 1541. It is the most diverse collection geographically. The Salzburg were again the most common of the Austrian mintage. The finds from Silesia are represented by two coins from Cieszyn, Moravian mintage with three finds of Brno origin. Three coins from the beginning of the 17th century come from Poznań, also a Nuremburg pfennig was found or a half-Groschen from the County of Hannau-Lichtenberg. The finds of coins is a minimum already for the time of the reign of Ferdinand II (1619–1637). The latest find from the 17th century is dated to 1679, mintage from the 18th and 19th centuries are entirely absent. From the 20th century, the German occupation period is more distinctly represented (three pieces).

Another guide for dating the public activities in the hall are engravings on the outer south wall of the hall accessible from the gallery. A frequent accompaniment are engraved dates, including the period of the 16th century to the 1670s.

The objects found characterize several areas of everyday life. The components of clothing (buttons, buckles, pins, leather bags and shoe fragments, a ring, a pendant or part of earrings, pins, thimbles) are numerous. The personal equipment includes a pocket sundial of wood. There were feasts on celebratory occasions in the hall, which is proved by tableware (a knife, wooden spoons, fragments of glass vessels). The testimony on business transactions are fragments of leather purses and scales (including a set of nested weights). The coin finds mentioned above are also at least partially connected with this activity.

According to Sadeler's depiction from 1607, it was possible to buy printed books in the hall. The found fragments of books are printed in six languages (Czech, German, Latin, Polish, Greek, English). It arises from those that can be identified that it was possible to acquire religious printed books in the hall (the statute of a religious brotherhood from 1669, printed in Sulzbach; a Polish-Latin text of a Passion play), practical or entertaining reading material (a calendar by Mikuláš Pštros for 1615; excerpts of a Czech-printed book of dreams, pages from a Latin – Czech – German dictionary). The torso of the writings belongs to several groups (often official documents, accounting books, fragments of a seal). The writing quills and adjusted tips of animal horns (inkwells?) found are related to official activities. There are handwritten prayers, amulets, fragments of letters and rudimentary drawings and sketches are found among the

writings. The sphere of games and entertainment (dice, fragments of pipes) is abundantly represented, but the most numerous are the paper playing cards. They came from several series, namely both German and less frequently French suits. Two games with German suits have dates (1580 and 1587). It was possible to more closely determine series from Passau, Prague, Vienna and perhaps also Zittau. The area of music is represented by musical notation (written or printed) and the mouthpiece of a musical instrument.

An analysis of the plant macro-remains provides an interesting view of the trading assortment and of the consumables eaten at feasts. Other than the common assortment of domestic garden (apple, pear, plum, cherry trees, grape vines, apricot, peach trees) and cultivated fruits (hazel, blackberry, raspberry, blueberry), then often imports (common fig, rice and muskmelon) were identified. The exceptional finds of this group include the shelled peanuts (the earliest in Europe), a coffee bean (the earliest in Central Europe), nutmeg, pistachios, olive, Labrador tea, pumpkin, almond and chestnut trees. Spices (black and white pepper) and medicinal herbs (juniper needles, boxwood) are also proved. The preserved flowers (goblets of dianthus/carnations) can be determined as remnants of the decoration of the hall.

The majority of the finds can be chronologically categorized in the second half of the 16th century and earlier part of the 17th century. They clearly prove that the hall fulfilled several functions at that time. It has always been associated with social communication (public ceremonies, sessions of the Estates' assembly). The organization of tournaments on horse mentioned in the literature does not seem very likely, because a floor in the form of boards on beams could not have borne such a weight apparently. Another important function was the operation of a marketplace. The composition of the visitors to the hall during normal operation can be characterized only cursorily. We know the sellers only sporadically (Zuzana Solisová, who sold clocks and Ludmila Glockerová, the wife of Erasmus Habermel, producers of astronomical instruments). Besides the sellers, an example can be Lucas Schindel von Ebrharz (= Hybrálec near Jihlava), signed in 1542 on one of the gallery engraving or Kašpar Mitner, a Central Bohemian knight, whose name is engraved on the pocket sundial mentioned above. The find collection reflects the community courtly lifestyle. According to the coin finds, visits from the Habsburg union predominated, particularly from the

lands of the Bohemian Crown. Only partial finds confirm the emphasized widely European based character of the imperial court (rare printed items in English and Greek). The imports depict Vladislav Hall as a place, where the castle society then became acquainted with exotic novelties and allowed access to them. All of these novelties could have come to Prague Castle from Spain and its holdings (Spanish Netherlands) and the Castles was most likely the first place where the top of society then could become acquainted with them. The novelties from the Castle could spread first to the closer vicinity of the imperial court and from there on to Bohemia and the other lands of the Bohemian Crown. In this context, the archaeologically discovered concentration of similar imports in Hradčany is certainly not accidental. Vladislav Hall seems to be testimony of the effort of the castle populace at that time to demonstrate a certain spectacle and remain at the forefront of European trends of their time. It is not surprising that this effort coincides with the period from the ascension of the Habsburgs to the period of the Thirty Years' War, when there were therefore the economic and political prerequisites.

DROBNÁ STŘEDOVĚKÁ PLASTIKA NA MORAVĚ

Príspevek k tématu archeologie a hračky

ZDEŇKA MĚCHUROVÁ

Small medieval sculptures in Moravia. Contribution to the topic "Archaeology and toys"

Small clay sculptures represent an exceptional element of pottery finds from medieval archaeological sites. From functional point of view they are considered mainly as children's toys but also as objects of religious, votive character that may have been sold for a low price at wakes and annual markets. According to their motive they may be divided in several groups: human figures appear as various dolls (female figurines in secular clothes with a headdress called *kruseler*, monks with cowl, Madonnas and Saints with their attributes in hands, naked little boys – Infant Jesus); animal sculptures feature mainly horses and horses with riders. In spite of a strong heterogeneity one can observe in Moravian medieval pottery figurines standard types appearing all over Central Europe; this fact documents a common period concept as well as a good level of trade in High Middle Ages.

Key words: Medieval archaeology, small pottery sculptures, Moravia.

Úvod

Studie představuje souhrn současných výsledků bádání o drobné středověké plastice pocházející z archeologických sbírek na Moravě. Materiálově jsme se zaměřili nejen na fondy Moravského zemského muzea (MZM), ale byl proveden průzkum všech moravských sbírkotvorných institucí, především muzeí, památkových ústavů a ústavů památkové péče. Drobná hrnčířská plastika tvoří poněkud výjimečný prvek v keramických nálezových souborech ze středověkých archeologických lokalit. Mohla sloužit jako dětská hračka, ale v některých případech také jako drobný dárek náboženského či upomínkového charakteru, který mohl být levně prodáván na poutích a jarmarcích. Zde je snad na místě připomenout několik obecnějších poznatků o životě a světě dětí ve středověku.¹ Před-

1 Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*, AH 35, 2010, s. 95–107.

vším „dějiny dětství“ středních a nižších vrstev středověké společnosti lze poměrně těžce postihnout; pocítujeme fatální nedostatek skutečně průkazných pramenů hmotné povahy. Více než kdy jindy je třeba pracovat interdisciplinárně, obracet se zejména k dějinám umění a etnografii.

Poznámky ke stavu bádání ve střední Evropě

Z historických prací posledních let lze jmenovat několik německých monografií, které ukazují na tamní oblíbenost tématu. Například sborník příspěvků editora H. Haneho² čerpá ze sbírkového fondu Městského muzea v Kolíně nad Rýnem, který souvisí se světem dětí. Novější práce F. Meiera³ je ještě obecnějšího rázu. Věnuje se dětství a rodině v dějinách. Jedna kapitola je pak přímo zaměřena na hračky. Německá literatura odráží nejen tamní stav pokročilého historického bádání v 80. a 90. letech, ale také naznačuje záměrnou orientaci historiků, historiků umění i archeologů na studium života všedního dne a hmotnou kulturu středověku.⁴ Také naši historikové nezůstali pozadu a vymezili tomuto tématu jedno vydání časopisu *Dějiny a současnost*, kde se středověkými dějinami dětství zabývá M. Nodl⁵, i číslo periodika *Documenta Pragensia*⁶. Dětem a dětství jako nepominutelné etapě života ve středověku, se zaměřením na nejvyšší dvorské prostředí, je také věnována náležitá pozornost v Historickém ústavu AV ČR⁷.

2 Helmut HANE et al., *Kindheit in Köln. Die Bestände des Kölnischen Stadtmuseums*, Köln 1989.

3 Frank MEIER, *Mit Kind und Kegel. Kindheit und Familie im Wandel der Geschichte*, Stuttgart 2006.

4 Další literatura viz ibidem, s. 179–180.

5 Martin NODL, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku*, *Dějiny a současnost* 28, č. 1, 2006, s. 30–36.

6 *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), Praha 2012.

7 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dětství na Pražském hradě*, in: Královský dvůr Václava II., Praha 2011, s. 123–138; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Děti a dětství*, in: Dana Dvořáková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 246–248, 253–256; Josef ŽEMLIČKA, *Levobožci*, in: ibidem, s. 257–270; Lenka BLECHOVÁ, *Nad blavou chůvy na zdi a' visí prut*, in: ibidem, s. 271–273.

Zájem o dětskou hračku postřehneme u různých evropských badatelů, opět zejména historiků a kunsthistoriků, již od počátku 20. století.⁸ Na poli archeologie jsme ovšem na našem území omezení možnostmi zachování nálezů z organických materiálů (dřevo, textil, kůže), a tak se bádání v tomto směru mohlo zaměřit pouze na kost (hrací „kameny“, kostky, astragaly) a keramiku (drobnou hrnčířskou plastiku)⁹. Na území Slezska se archeologickým nálezům keramických koníčků věnovala E. Schmidtová¹⁰. Ve válečném a poválečném období na téma navázali etnografové¹¹. O komplexní zhodnocení plastiky koníčka z archeologických sbírek za využití dostupných datovacích možností se na našem území pokusil historik V. Burian¹². V dalším desetiletí jsme se dočkali zpracování figurrek koníčků také z Rakouska od S. Felgenhauerové¹³.

S rozvojem archeologické památkové péče a počtem záchranných výzkumů městských jader zejména v Německu narůstal od osmdesátých let též počet těchto nálezů¹⁴. Lidské figurální plastice se následně věnovali také E. Grönke a E. Weinlich¹⁵, a to na základě sbírky z Germanisches Nationalmuseum v Norimberku. Nejdůkladnější analýzu (a to nejen na území Saska) provedla až

-
- 8 Karl GRÖBER, *Kinderspielzeug aus alter Zeit. Eine Geschichte des Spielzeugs*, Berlin 1928; IDEM, *Das Puppenhaus der Fürstin Augusta Dorothea von Schwarzburg-Arnstadt*, Leipzig 1934.
 - 9 Pavlína MAŠKOVÁ, *Archeologie a hračky*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr*, s. 249–252.
 - 10 Eva SCHMIDT, *Mittelalterliche Spielzeugpferdchen und Tonreiter*, Altschlesien, Band 4, 1934, Breslau, s. 282–319.
 - 11 Karel ŠOUREK, *Lidové umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1942; Naděžda MELNIKO-VÁ-PAPOUŠKOVÁ, *Lidové hračky*, Praha 1948; Emanuel HERCÍK, *Československé lidové hračky*, Praha 1951.
 - 12 Václav BURIAN, *K typologii a datování lidové keramické plastiky koníčka*, *Československá etnografie* 10, 1962, s. 301–307.
 - 13 Sabine FELGENHAUER, *Tönerne Spielzeugpferdchen des Mittelalters in Österreich*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 119, 1974, I. Abhandlungen, s. 39–52.
 - 14 *Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, Nachrichtenblatt des Landesdenkmalamtes 14/4, 1985; Elke WATERSTRADT, *Kinderspielzeug im Mittelalter*, in: *Ausgrabungen in Minden*, Münster 1986, s. 147–154.
 - 15 Eveline GRÖNKE – Edgar WEINLICH, *Mode aus Modeln. Kruseler- und andere Tonfiguren des 14. Jahrhunderts aus dem Germanischen Nationalmuseum und anderen Sammlungen*, Nürnberg 1998.

V. Hoffmannová¹⁶, která uvažuje o postavení dítěte, hry i hračky ve středověku z filosofického, historického i psychologického hlediska¹⁷.

Hračky v archeologických dokladech

Informace o hrách a hračkách se v dobových písemných a ikonografických pramenech objevují jen vzácně, tím důležitější jsou jejich nečetné archeologické doklady.

Skupinu zvukových hraček tvoří dětská štěrchátka, uzavřené nádoby či duté hliněné figurky ptáčků, jejichž původ sahá hluboko do pravěku¹⁸ a jsou oblíbené až do současnosti. V raném novověku jsou děti z bohatých rodin často na dobových obrazech mistrů zobrazovány s luxusními chřestítky z drahých materiálů, podobajícími se více elegantnímu šperku či žezlu. Jako hračky bývají interpretovány zmenšeniny stolních servisů a nádobek, tyto malé keramické tvary nacházíme rovněž už mezi pravěkými archeologickými nálezy.

Funkci dětské hračky lze přisuzovat **drobné hrncířské plastice**. Dá se však o ní uvažovat také jako o předmětu náboženského, votivního charakteru, splňující účel drobného dárku či upomínky, který mohl být levně prodáván na pouťích a jarmarcích. Podle ztvárněné předlohy ji lze dělit do několika skupin: plastiku figurální lidskou zastupují různé druhy panenek, plastiku zvířecí pak představují zejména koničci; spojením obou vzniká plastika jezdecká. Podstatně méně se objevuje znázornění jiných zvířat, jelenů, srnců, zajíců, psů, vlků, lišek, kterých bylo potřeba při hře na lov a honitbu¹⁹, stejně jako bájných – fantastických zvířat – draků a kentaurů²⁰. Obsahem her byly i světské situace, např. jezdecký turnaj, jemuž středověcí lidé a děti bezpochyby rádi přihlíželi. Postava

16 Verena HOFFMANN, *Allerley kurtzweil – Mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege, Band 38, 1996, s. 127–200.

17 Podrobněji k dějinám bádání viz Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Drobná středověká plastika konička na Moravě. Úvahy a postřehy*, AH 34, 2009, s. 173–187.

18 Např. nálezy z Tršic, Josef SKUTIL, *Z nejdávnější předdějinné minulosti hraček. (Moravský příspěvek k jejich poznání)*, Pedologické rozhledy 3, 1947, s. 197–224.

19 F. MEIER, *Mit Kind und Kegel*, s. 114

20 V. HOFFMANN, *Allerley kurtzweil*, s. 138, 168–169, Abb. 23

jeho hrdiny – rytíře byla středověkým ideálem po všech stránkách, vzorem odvahy, tělesné zdatnosti, ale i rytířských ctností (např. obr. 7).

K lidské figurální plastice patří známé panenky ve světském šatě a ženským čepcem kruselerem s několikanásobným vinutím, ale i další ženské postavy, v plášti s kapucí či v bohatém renesančním rouchu. Norimberská sbírka figurek (jen obr. 8) obsahuje několik s kruhově utvářenou náručí: uvažuje se, že půjde o tzv. kmotrovský dar do kolébky novorozence, kdy se na toto pro minci uzpůsobené místo pokládal tzv. kmotrovský peníz (něm. Patenpfennig). Mohlo jít ale také o dárky s náboženskou či votivní symbolikou, např. v souvislosti se vzpomínkou na pouť, nebo dokonce o jakousi jednoduchou formu relikvijní schránky²¹.

Ve sbírce Moravského zemského muzea (obr. 9) a v dalších moravských nálezech jsou zastoupeny snad všechny typy těchto lidských postaviček, ženské plastiky ve světském šatě s kruselerem, „mnišků“ s kapucí a také jezdců²². Torzovitost naposled zmíněných figurek mnohdy znemožňovala určit jejich celkový vzhled, a tím i jejich interpretaci, což se podařilo až vzájemným porovnáním s novými nálezy. K držení otěží zřejmě směřovaly rozpřažené ruce, jaké má např. glazovaná polopostava z Brna-Velkého Špalíčku (obr. 11), ovětralá figurka z Újezda u Tišnova (obr. 9:9) nebo jemně utvářená plastika (s povrchovou kovově lesklou úpravou) z Brna-Panenské ul. (obr. 12)²³. Vymodelované nohy nazna-

21 E. GRÖNKE – E. WEINLICH, *Mode aus Modeln*, s. 40–41.

22 Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Drobná středověká plastika ve sbírkách Moravského muzea v Brně*, Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea, sci. soc. 73, 1988, s. 71–78.

Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Drobná středověká plastika ze zaniklé středověké osady Konůvky (okr. Vyskov)*, Vlastivědný věstník moravský 40/1, 1988b, s. 76–79.

Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese*, Studie AÚ AV ČR v Brně 17/1, Brno 1997, s. 71–75, tab. LI; Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Zur Problematik der mittelalterlichen Kleinplastik in Mähren (Fragment einer Puppe aus Určice bei Prostějov)*, Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea, sci. soc. 84, 1999, s. 133–138;

Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Mittelalterliche Reiterfigürchen aus Mähren. (Zur Typologie und Technologie der kleinen Töpferplastiken)*, Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea, sci. soc. 95/2, 2010, s. 91–103; Petra URBANOVÁ – Petr VACHŮT – Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Analýza podobnosti drobné středověké plastiky pomocí trojrozměrných modelů*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, M 16, 2011, s. 219–232.

23 Zdeňka MĚCHUROVÁ – Alžběta NETOPILOVÁ, *Umění z hlíny. Středověké kamenné kachle a keramická plastika v rukou restaurátorů*, Brno 2013, s. 18–20.

čovaly možnost posazení do křeslovitého sedla koníčků, jak vidíme např. na figurce z Olomouce-Denisovy ul.²⁴ nebo na jezdcí (zdobeném červeným malováním) ze Smilova hradu u Prostějova²⁵.

Ve sbírce z Moravského zemského muzea zvláště upoutají pozornost dvě ženské plastiky, které se liší od běžné proveniencí s kruselery, a to detailně provedená polopostava ženy s plachetkou se zahroceným vyztužením nad čelem z hradu Šternberka (Štamberka) u Jihlavy, datovaná ve shodě s ikonografickými doklady do konce 14. století až před rok 1420²⁶ (obr. 9:5) a hlavička „madonky“ s členkou (či dokonce korunkou?) ze zaniklé vsi Bystřec²⁷ (obr. 13), jež mezi lidskou figurální plastikou nemají obdoby. V prvním případě lze najít analogii ve středověké ikonografii, v iluminaci Bible Václava IV. z konce 14. století (obr. 10a)²⁸. Pro bystřeckou jemně provedenou hlavičku nutno hledat obdobu opravdu už ve „vysokém umění“²⁹, mezi dřevorezbami či plastikami svetic a madon gotického krásného slohu ve druhé polovině 15. století a kolem roku 1500³⁰.

Drobná a křehká figurální plastika se jen málokdy zachovala celá, neporušená, ale většinou se poškodila v nejchoulostivějším místě (v pase). Často tedy nalézáme jenom její spodní část, v záhybech splývající roucho a ruce sepnuté na břiše³¹. Lze se domnívat, že takové zlomky představovaly rovněž známé panenky

24 Josef BLÁHA, *Slovanská a středověká Olomouc v archeologických pramenech*, in: Olomoucké zrcadlení, kolektiv autorů, Olomouc 2001, s. 133 – obr. 166.

25 *Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*, sborník a katalog výstavy, Olomouc – Brno 2006, s. 238.

26 Josef BLÁHA, *Zjišťovací výzkum na hradě Šternberku a některé problémy keramiky vrcholného středověku na jihozápadní Moravě*, Příloha VVM, XXII, 1970, č. 3, Referáty z I. pracovní porady mladých archeologů oblastních a městských muzeí se zvláštním zřetelem k problematice historické archeologie konané v Mikulově 11.–12. března 1970, s. 7, s. 35 – tab. 26; naposled např. Z. MĚCHUROVÁ – A. NETOPILOVÁ, *Umění z hlíny*, s. 51.

27 Ludvík BELCREDI, *Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005*, Brno 2006, s. 337 – tab. XXVIII:1.

28 Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, Praha 2001, s. 189.

29 Zdeněk SMETÁNKA, *K problematice drobné hrncářské plastiky*. Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV I, Brno 1961, s. 106–109.

30 *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, II, Kaliopi Chamoniola (ed.), Brno 1999, např. s. 360–362, 366, 384.

31 např. fragment plastiky ze zaniklé vsi Bystřece, L. BELCREDI, *Bystřec*, s. 337 – tab. XXVIII:2,3.

s kruselerem. Tato skutečnost se potvrzuje na nálezů fragmentu takové sošky z odpadní jímky v Kroměříži – Vodní ul.; na zlomku je patrný ještě volánkový lem či límec kolem ramen, charakteristický prvek oděvu³² ženských postav v kruseleru³³. Také ze zaniklé vsi Bystřec pochází podobný fragment,³⁴ časté jsou ovšem zejména v městském prostředí, příkladem mohou být nálezy z Olomouce – Hrnčířské ul.³⁵

Jiný typ představuje opět zřejmě ženská postava s často neurčitelným předmětem v ruce v klíně, někdy označeným za práčka či beránka³⁶. V těchto případech by se už plastice mohla přisoudit symbolika náboženská a považovat ji za zobrazení snad i konkrétní světice, jako např. u již dokonalejších sošek (Barbora, Dorota) z kroměřížských odpadních jímek z Kroměříže – Vodní a Pilařovy ul.³⁷

Výjimku však tvoří spodní část žlutozeleně glazované plastiky z Černé Hory u Blanska (obr. 14), která je oděná v řasnatý plášť, se zvedající se pravou rukou, levá třímá dlouhý meč s výrazným knoflíkovitým ukončením jílce. Proto ji označujeme za mužské torzo velmože či **templáře** (z depozita Archeologického ústavu AV ČR³⁸). Pro jednoduchost provedení ovšem nemůžeme vyloučit, že může jít o znázornění některé z často zobrazovaných světic (sv. Kateřiny nebo Barbory), jejichž oblíbeným atributem je mimo jiné právě meč³⁹. Podle nálezových

32 Např. E. GRÖNKE – E. WEINLICH, *Mode aus Modeln*, např. s. 159–163, tab. 10–14.

33 Helena CHYBOVÁ, *Kroměříž zmizelá a znovu objevená aneb Historie ukrytá pod dlažbou města*, Muzeum Kroměřížska 2009, s. 264.

34 L. BELCREDI, *Bystřec*, s. 337 – tab. XXVIII:2.

35 Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Přehled výsledků a soubor drobných plastik ze záchranného archeologického výzkumu v Olomouci-Hrnčířské ulici*, in: Památkový ústav v Olomouci, výroční zpráva, v Olomouci 1999, s. 107–109, 170–173.

36 IBIDEM, s. 337 – tab. XXVIII:3; H. CHYBOVÁ, *Kroměříž*, s. 264 – obr. 2.

37 H. CHYBOVÁ, *Kroměříž*, s. 265 – obr. 5.

38 Nalezeno v r. 1974 v jedné ze zkoumaných zemnic v trati Na cihelně (Špitálka) východně od Černé Hory u Blanska, Věra SOUCHOPOVÁ – Boris NOVOTNÝ, *Záchranný výzkum středověké služebné osady u Černé Hory (okr. Blansko)*, Přehled výzkumů 1973, Brno 1974, s. 84, tab. 91:2. Za zapůjčení ke studiu děkuji R. Procházkovi, AÚ AV ČR Brno.

39 Slavomír RAVIK, *O světcích a patronech*, Nakladatelství Levné knihy 2006, s. 154–155, 342–344; Ludvík SKRUŽNÝ, *Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených*, Čelákovice 1996, s. 118–119.

okolností je dobře datovaná do druhé třetiny až počátku poslední čtvrtiny 13. století⁴⁰.

Všechny tyto plastiky mají v podstavě otvor, pravděpodobně funkční při sušení a vyjímání z dvoudílných forem⁴¹; nabízí se však, že sloužil i při postavení figurky či upevnění v podložce. Ženské postavy v kruseleru jsou výhradně vyráběny v jednodílné formě, často s ručně dotvářeným volánkovým límcem a záhyby šatu na zadní straně a jsou datovány od poloviny 14. do první třetiny 15. století. Centrum jejich výroby leží v jižním Německu, snad přímo v Norimberku soudě podle jejich masového výskytu zde⁴². Dalšími centry produkce, tentokrát už ve dvoudílných formách a z jemné „hlíny na dýmky“ (tzv. Pfeifenton) bylo Porýní a Sasko; také sortiment byl jiný – především devocionálie a církevní náboženská témata – svěťice, madonky, nazí chlapečci s náboženskými symboly v ručkách. Datování lze v těchto případech posunout do 15. a 16. století⁴³.

Sošky nahých chlapečků (tzv. ježíšků, 15.–16. stol.) a děti v kolébce (snad vánoční motiv jesliček) jsou buď dětskou hračkou, nebo spíše novoročním dárkem⁴⁴ či častým votivním předmětem v ženských kláštorech⁴⁵. Zde je snad možno hledat i kořeny domácích betlémů. V moravském souboru vyniká počet postavíček chlapečků s kytičkou, ptáčkem či jiným symbolickým předmětem v ruce (např. žezlo a jablko) z výzkumů městského jádra v Olomouci (obr. 15)⁴⁶.

Ze zvířecích motivů drobné hrncířské plastiky byli nejoblíbenější **koníčci a koníčci s jezdci** (obr. 16). Sbírká koníčků z Moravy čítá dnes přes sto kusů⁴⁷. Vyskytuje se prakticky ve všech sociálních prostředích, na hradech i vesnicích, ale nejvíce pochopitelně ve městech, kde kvetl obchod s těmito předměty. Nejví-

40 Rudolf PROCHÁZKA – Antonín ŠTROF, *Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory na Blanensku*, *Vlastivědný věstník moravský* 35, 1983, s. 56.

41 V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil*, s. 161.

42 Ibidem, s. 160; E. GRÖNKE – E. WEINLICH, *Mode aus Modeln*, s. 20–21.

43 V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil*, s. 161–163.

44 Josef BLÁHA, *Církevní a laická společnost v Olomouci v některých projevech středověké hmotné kultury*, *AH* 21, 1996, s. 169–182.

45 V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil*, s. 148–150.

46 J. BLÁHA, *Církevní a laická společnost*, s. 178–179, s. 174 – obr. 5.

47 Z. MĚCHUROVÁ, *Drobná středověká plastika koníčka*, s. 173–187; Z. MĚCHUROVÁ – A. NETOPILOVÁ, *Umění z hlíny*, s. 21–22.

ce nálezů pochází ze současných záchranných archeologických akcí při odkrývání městských jader (Brno, Olomouc, Opava, Ostrava). Stinnou stránku představuje jejich fragmentárnost, což je v mnoha případech dokladem už dožitých, doslouživších předmětů, které se ocitají v odpadních jímkách či jsou rozptýleny ve vyrovnávacích vrstvách. Tyto nově objevené kusy (byť často ve zlomcích) ze záchranných výzkumů městských jader jsou však chronologicky dobře určené kontextem ostatního archeologického materiálu, tudíž je lze porovnat se staršími lépe zachovanými výraznými exempláři (často nálezy ojedinělými či bez nálevných okolností), a tak přispět k upřesnění jejich datování.

Určité shodné rysy lze najít ve způsobu úpravy povrchu a výzdoby. Skupiny rýh často až podobné kolkou či vysokému radélku se objevují jako znázornění sedla, čabraky, hřívý či řemení postroje. Snad nejpozoruhodnějším typem výzdoby jsou pruhy červeného malování (např. na koníčku z Brna-Koliště, obr. 17). Velmi působivé jsou linie provedené hlubokým důlkováním (Uherské Hradiště, obr. 18). Dalšími zajímavými prvky jsou lopatovité ruce, kruhové oči koníčků i jezdců.

Podle umístění otvoru (který nepředstavoval technologickou záležitost při sušení či vypalování), můžeme rozlišit několik typů. Výrazně se rýsuje typ koníčka s otvorem v šiji, který mohl být částí jednoduché kombinované hračky – kolotoče či dvojzáprahu (např. Brno – Zelný trh, obr. 16:5). Nejčastěji mívá koník otvor v hrudní partii pro zasunutí kopí či dřevce (např. Hustopeče, Brno – ul. Koblišná, Kozí, obr. 16:6). Rovněž se objevuje koníček se spodním otvorem v břichu, kam se vkládala vodící tyčinka umožňující pohyb figurkou či kolíček na statické upevnění do podložky (např. Brno – Obřany, obr. 16:2). Oba posledně jmenované typy sloužily zřejmě ke stolním turnajovým hrám.

Pro jejich chronologii platí zhruba totéž co pro drobnou hrncířskou plastiku obecně. K nejstarším patří glazované koníčky (žlutozelené barvy s radélkem) ze druhé poloviny 13. století a ručně tvarované jezdecké figurky z cihlové hmoty s hnědočervenou glazurou (např. Uničov či Uherské Hradiště). Do staršího horizontu se určitě řadí i figurky s červeným malováním (Brno – Koliště, Smilův hrad). Konec 13. a počátek 14. století charakterizují koníčky s vysokým křeslovitým sedlem a radélkem na něm pod žlutozelenou či žlutohnědou glazurou. Z doposud provedeného rozboru souboru se zdá, že figurky z jemně plavené kaolinové hmoty bez glazury tvoří jejich nejmladší skupinu, objevující se od první poloviny 14. a zasahující hluboko do 15. století.

Závěr

Príspevek predstavuje souhrn výsledků bádání o drobné středověké plastice (specielně, panenek, koníčků a koníčků s jezdcem) na Moravě za poslední léta. Její geografické rozšíření je zaznamenáno po celé střední Evropě, zahrnuje zejména německé země, kam lze asi lokalizovat i jejich původ (Porýní, ale i Bavorsko a Sasko), dále na východ se její výskyt soustřeďuje na polské i české Slezsko, Čechy a Moravu, Rakousko, Slovensko a Maďarsko. Hrnčířské dílny produkující takové výrobky lze vysledovat v saské Lužici a Bavorsku⁴⁸. Drobná hrnčířská plastika je často nalézána na městských prostranstvích, náměstích a tržištích, neboť určité byla vděčným artiklem jarmarků a trhů, ale též poutních míst. Masovější produkci plastik exportovaných po Evropě usnadnila technologie výroby z jednodílné, někdy i dvoudílné formy, to v případě, že je plastika vytvarována i zezadu.

Časové zařazení drobné středověké plastiky nutno stanovit zeširoka: o jejich počátcích jsme informováni především z oblasti středního Německa – jižní část Dolního Saska, severního Hessenska a Vestfálska; nečetné zlomky figurek zvířat a jezdců se objevují v materiálu hrnčířské dílny na lokalitě Einbeck (1140–1230).

Tato v ruce tvořená rustikální plastika (zejména zvířecí) se vyskytuje až do poloviny 13. století⁴⁹. Glazované figurky koníčků či koníčků s jezci je možno řadit od konce 13. a do celého 14. století. Konec 14. a minimálně první polovina 15. století představuje v tomto okruhu keramické produkce ústup od polevy a naopak zjemnění keramické hmoty (až k tzv. Pfeifenton, jemné hlíně na výrobu dýmek), která už nemá zapotřebí povrchové úpravy. To se projevuje jak na koňské a jezdecké, tak i lidské figurální plastice – panenkách i ježišcích. V této etapě nastupuje už také výroba do formy; zdá se, že je zpočátku parcielní, např. obličejové masky tzv. kentaurů (lokalita Brandis v Sasku⁵⁰), vzniklé vtačením dílčí formy na ručně vyrobenou figurku, pak jednodílné, především panenky s čepcem kruselerem se stopami prstů na rubu hlavičky po vtačení do jednodílné

48 V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil*, s. 158–160.

49 *Ibidem*, s. 158–159.

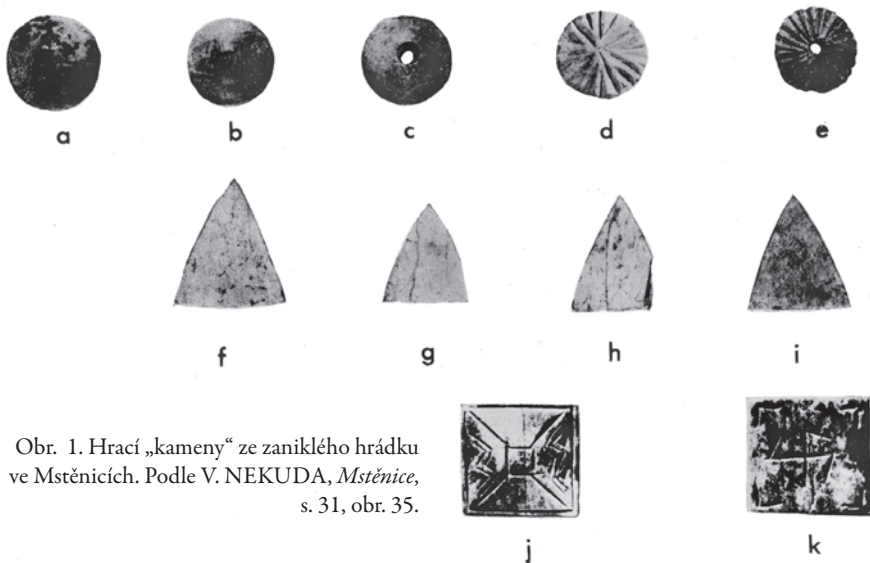
50 *Ibidem*, s. 160.

né formy (jihoněmecký okruh od poloviny 14. do první třetiny 15. století) až k plastice všeho druhu z dvoudílných forem (Porýní, Sasko, Lužice), která se jeví pochopitelně jako nejmladší, přesahující z poslední čtvrtiny 15. století do 16. století⁵¹. V Sasku tak již od 13. století začíná tradice, která vrcholí v 18. století světoznámou míšeňskou produkcí. Ručně hnětené figurky (zejména zvířecí a jezdecké) však s rozšířením výrobků z forem nemizí, ještě k roku 1500 jsou doloženy archeologickými nálezy z Bavorska⁵².

Přes značnou různorodost a pestrost pozorujeme u moravské drobné středověké plastiky standardní typy vyskytující se v celé střední Evropě, zejména v německém (bavorském, saském, porýnském) a slezském (polském) prostředí. Tato středoevropská uniformita svědčí o jednotném dobovém cítění i dobré úrovni obchodu ve vrcholném středověku. V regionálním měřítku to byli jistě samotní hrnčíři, kteří své výrobky vystavovali a prodávali na místních trzích. Kupci s formanskými vozy cestovali za obchodem na jarmarky a výroční trhy v rozvíjejících se městech, a tak zprostředkovávali kontakt zboží i mezi vzdálenějšími končinami.

51 Ibidem, s. 161–162.

52 Ibidem, s. 159.



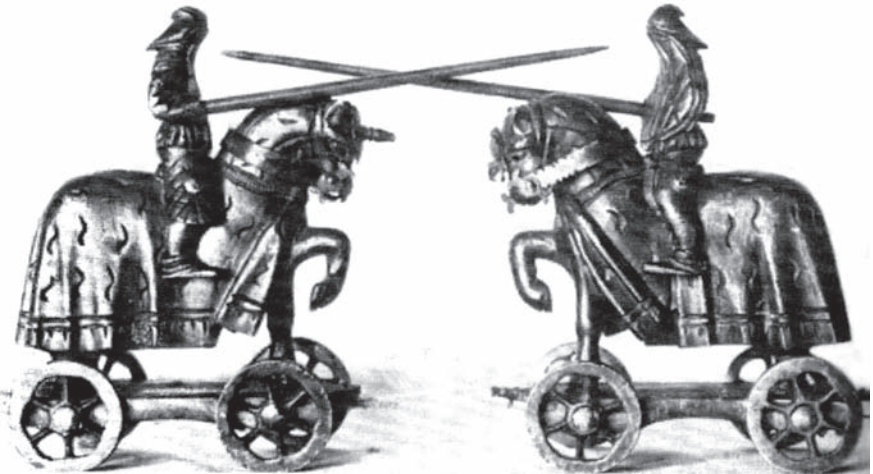
Obr. 1. Hrací „kameny“ ze zaniklého hrádku ve Mstěnicích. Podle V. NEKUDA, *Mstěnice*, s. 31, obr. 35.



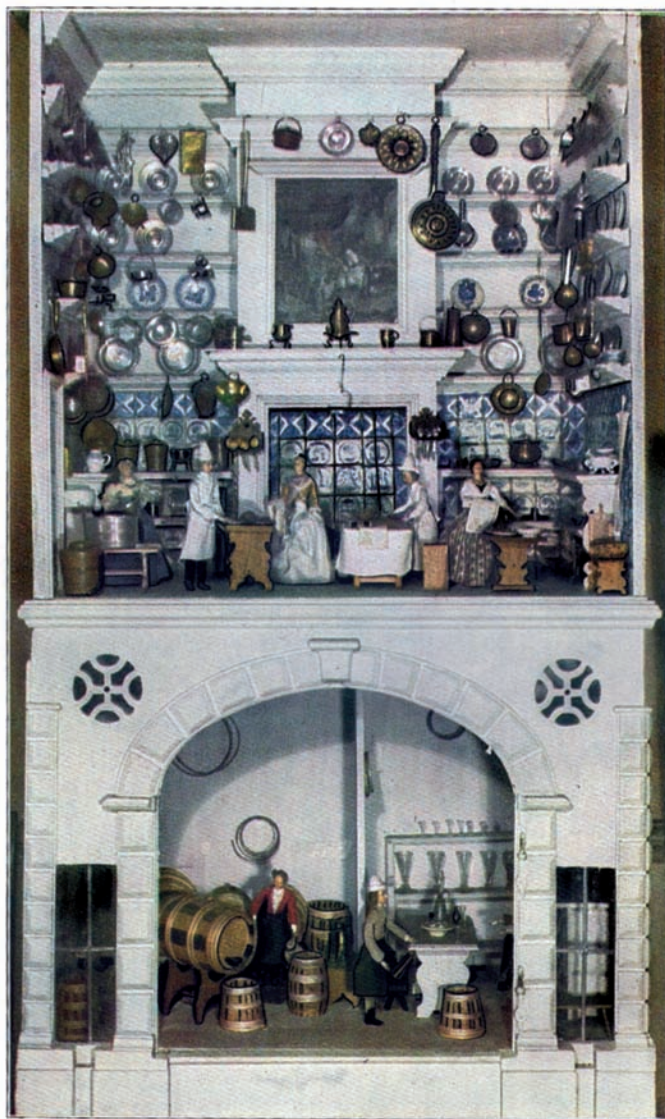
Obr. 2. Hrající si chlapec na dřevěrezu kolem r. 1600. Podle V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil*, s. 155, obr. 10.



Obr. 3. Děvče s panenkou a kolébkou na dřevořezu kolem r. 1600. Podle V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil*, s. 149, obr. 7.



Obr. 4. Turnajové figurky z mosazi určené dětem z nejvyšších vrstev. Podle F. SEIBT, *Lesk a bída středověku*, s. 344.

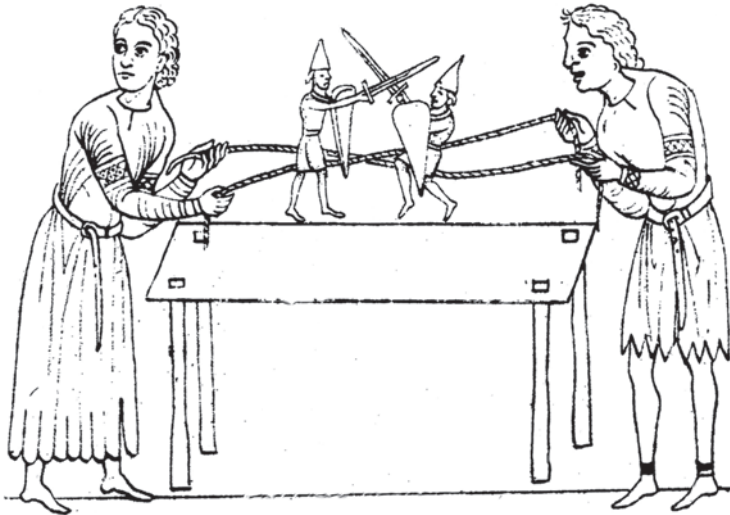


Stoffüche und Keller

Obr. 5. Starožitné „pokojičky“ na hraní pro dívky 17. století.
Podle K. GRÖBER, *Das Puppenhaus*, s. 16.



Obr. 6. Dítě s ozdobným štyrchátkem na německé malbě ze 16. století.
Podle F. MEIER, *Mit Kind und Kegel*, s. 114.



Obr. 7. „Stolní turnaj“ – bojující rytíři jsou vedeni dětmi jako loutky.
Miniatura z „Hortus deliciarum“ abatyše Herrad von Landsberg (12. století).
Podle E. WATERSTRADT, *Kinderspielzeug*, s. 150, obr. 77.



Obr. 8. Skupina drobné plastiky ze sbírky v Germanisches Nationalmuseum v Norimberku.
Podle E. GRÖNKE – E. WEINLICH, *Mode aus Modeln*, titulní list.



Obr. 9. Sbíрка drobné figurální plastiky z pracoviště archeologie středověku AÚ MZM.
Foto J. Cága.



Obr. 10. Znáznornění pokrývek hlavy:
a – plachetky se zahroceným vyztužením
nad čelem z Bible Václava IV.; b – kruseler,
z Velislavovy bible, konec 14. století.
Podle L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání*,
s. 189.





Obr. 11. Fragment „jezdce“ z Brna-Velkého Špalíčku. Ze sbírek Muzea města Brna, foto S. Doleželová.



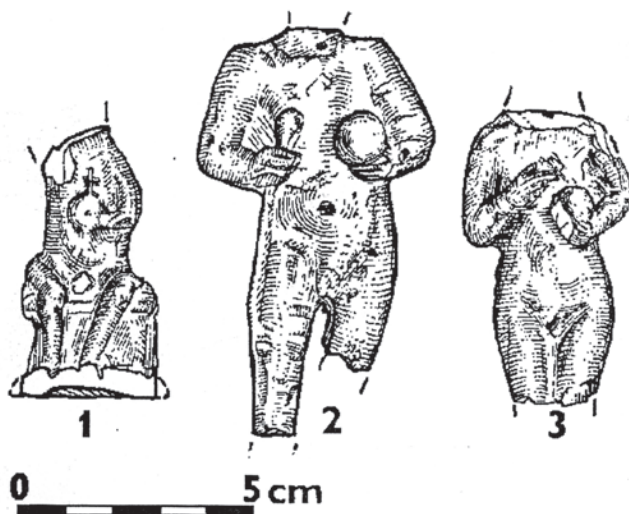
Obr. 12. Šašek z Brna-Panenské ul. Z výzkumu o.p.s. Archaia Brno, foto S. Doleželová.



Obr. 13. Hlavička „madonky“ ze zaniklé vsi Bystřec u Jedovnic. Foto S. Doleželová.



Obr. 14. Fragment postavy „templáře“ z Černé Hory u Blanska. Foto S. Doleželová.



Obr. 15. Nazí chlapečci – ježíšci z Olomouce.
Podle J. BLÁHA, *Církevní a laická společnost*, s. 174, obr. 5.



Obr. 16. Soubor figurek koníčků z AÚ MZM (6 – z výzkumu o.p.s. Archaia Brno).
Foto J. Cága.



Obr. 17. Koníček se stopami červeného malování z Brna-Koliště.
Z výzkumu o.p.s. Archaia Brno,
foto S. Doleželová.



Obr. 18. Koníček zdobený důlkováním.
Ze sbírek Slováckého muzea
v Uherském Hradišti,
foto Z. Měchurová.

Small medieval sculptures in Moravia Contribution to the topic “Archaeology and toys”

Small clay sculptures represent an exceptional element of pottery finds from medieval archaeological sites. From functional point of view they are considered mainly as children's toys but also as objects of religious, votive character that may have been sold for a low price at wakes and annual markets.

In the last years, we paid attention to small pottery sculptures not only in the collections of the Moravian Museum but in Moravia as a whole. From the theme of material culture it was only a small step to more general deliberations on the life and world of the child in the Middle Ages.

Small pottery sculptures represent the main source for the research of medieval toys. They are frequently found in urban settings, on squares and market places because they surely were favourite goods at annual markets and wakes or pilgrim places.

In the collection of Moravia there are probably all types of human figurative sculptures – secular female figurines with the headdress called *kruseler* according to German fashion (Bystré u Kunštátu, Seloutky, Konůvky, Určice, Kroměříž-Vodní street), Madonnas and Saints with sketchy attributes in their hands (Bystřec, Kroměříž), monks with cowl (Mstěnice, Újezd u Hrotovic) as well as riders (Brno-Špalíček, Panenská street). All these sculptures feature a hole in their base. Female figurines with *kruseler* were made in one-part mould, the frilled collar and clothe folds in the rear being added manually; they date back to the period from the middle of the 14th century to the first third of the 15th century. The centre of their production was southern Germany, maybe directly Nuremberg. Other production centres, this time using two-part moulds and fine “clay for pipes” (so called *Pfeifenton*), were Rhineland and Saxony; their assortment was different – mainly devotionalities and religious items – Saints, Madonnas, naked little boys (so called *Infant Jesus*, e.g. from Olomouc) with religious symbols in their hands. These objects can be dated to the 15th and 16th centuries.

From pottery sculptures with animal motives, little horses and horses with riders were the most popular. Common features can be observed in the surface

finish and decoration, e.g. sets of grooves reminding of stamps or a serrated wheel; mostly they represent a saddle, a saddlecloth, a mane or harness straps. Probably the most remarkable type of decoration are stripes of red painting (e.g. on the horse from Brno-Koliště). Lines of deep dibbling are very impressive (Uherské Hradiště). Other noteworthy elements are blade-like hands and round eyes of the horses and riders.

Based on the location of the hole that is no technological issue in horses, one can observe several types. The most pronounced is the type of a horse with the hole in the back of the neck that may have been part of a simple combined toy – a carousel or a double yoke (e.g. Brno-Zelný trh). The most frequent is the horse with the hole for a lance or pike in the chest (e.g. Hustopeče, Brno-Koblišná and Kozí streets), or the horse with a hole in the stomach to be fixed on a guide stick or on a socle (e.g. Brno-Obřany). Both types were probably used for table tourney games.

In spite of a strong heterogeneity one can observe in Moravian medieval pottery figurines standard types appearing all over Central Europe, especially in German (Bavarian, Saxon and Rhenish) and Silesian (Polish) environment. This Central-European uniformity documents a common period concept as well as a good level of trade in High Middle Ages.

English by P. Seitlová

AULA MAGNA

Velký sál královských hradů v předhusitských Čechách

FRANTIŠEK ZÁRUBA

Aula Magna – grand hall of royal castles in pre-Hussite Bohemia

The article deals with the appearance of the grand halls at the royal castles in Bohemia in the pre-Hussite period. The endeavour is not only to acquaint the reader with the appearance of these grand halls, but also to focus on some specific issues, such as the relation of the Grand Hall of the Old Royal Palace at Prague Castle and the Grand-Salle in Paris.

Key words: medieval architecture, royal castles, palaces, grand halls, Bohemia.

„A když s ním vjidechů na jeho sieň královsků, zlatem, drahým kamením i malováním rozličně okrášlení. Tu je král vedle sebe poctivě posadí. [...] A všedše na dvuor králův, i vjidech na sieň jeho. I diviechu se převelmi sieni jeho, že tak výborným díela mistrovstvím, tak draze a tak pevně i vysoce vzdělána se vším dvorem. [...] na sieni převelmi krásné toho hradu ušlechtilelého [...], o němžto psal jest Dares a řka, že ta sien byla jest ustanovena toliko z patnácti tak velikých alabastruov, majíc na dél dvaceti kročejí, kteréžto sieni podlaha byla křišťálem vydlážděná a stěny drahým kamením ozdobeny. A na té sieni v každém úhle, jichžto bylo toliko čtyřie, alabastrový stáše slúp veliký, na němž na každém stáše obraz divným vtípem řemeslničím dělaný.“¹

Těmito úryvky by bylo pěkné uvést stať, která se věnuje velkým sálům – královským sáním na hradech v Čechách, leč jde o text staročeského překladu Trojan­ské kroniky od Quida z Colummy a popis Troji a hradu Ilion. Podobně barvitý a ilustrativní popis profánních prostor z doby jejich vzniku u nás bohužel neznáme. Snad by zde mohla zaznít vlastní slova Karla IV., který si pochválil přestavbu Starého královského paláce na Pražském hradě: *„A hrad Pražský tak byl opuštěn a zkažen i zrušen; ... Na kterémžto místě znovu sieň (palác) velikú a krásnú s veli-*

1 Jiří DAŇHELKA, *Kronika trojanská*, Praha 1951, s. 21, 115.

*kými náklady vzdělati jsme kázali, jakožto dnešní den zjevno jest obledujícím,*² ale ta postrádají onen akcent barvitého popisu. Přesto již v těchto krátkých úryvcích je možné vyčíst to, co středověký člověk na těchto palácích a jejich sálech oceňoval. Nebyla to jen velikost, ale také nákladnost provedení a především také umělecká výzdoba.

Hrad představuje víceúčelový komplex, který ve svém areálu kombinuje několik základních funkcí, v prvé řadě je to obrana a hned na druhém místě se většinou nachází obytná a reprezentativní složka, kterou plnil především palác. Důraz na reprezentativnost paláce, jako sídla jeho vlastníka, vedl k tomu, že palác je vedle hradní kaple výtvarně nejnáročnější částí hradu a z tohoto důvodu je i dobře uchopitelný pro dějiny umění. Vzhledem k tomu, že vývoj těchto sálů má poměrně dlouhou tradici, tak je v krátkosti nutné si připomenout i nejstarší horizont našich hradů, který mohl mít jistý vliv, jenž ale vzhledem k torzálnímu stavu dochování, na rozdíl od pokročilejších západních vzorů, neumíme přesně vyjádřit.

Královské sály či síně mají velmi dlouhou tradici sahající někam do temných dob starověku. Zvláště důležité se jeví sály pocházející z dob římského císařství, a to jako výchozí bod pro další vývoj jak profánních sálů, tak i sakrálního prostoru. Sály byly téměř vždy opatřeny exedrou učenou pro panovníka. Příkladem může být Domus Flavia v Římě vystavěný císařem Domitiánem nebo Konstantinova Bazilika v Trevíru ze 4. století, která, jak se zdá, byla jednou z předloh pro falce doby karolínské, jako jsou Cáchy nebo Ingelheim.³

Ostatně i pojmenování „palác“ je odvozen od jména jednoho ze sedmi římských návrší zvaného Palatin nebo Palatinus, kde se nacházela rezidence římských císařů s již zmíněným Domo Flavio. V pozdějších dobách se termín *palác* stal synonymem ke staršímu termínu *domus*, které přešlo do běžného používání a v průběhu středověku proniklo prakticky do všech evropských jazyků. Králov-

2 *Život Karla IV.*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 379, 348.

3 Cord MECKSEPER, *Saal, Palas, Kemenate*, in: *Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch*, band. I. Stuttgart 1999, s. 265; V krátkosti nastínila vývoj sálů od antiky: Małgorzata CHOROWSKA, *Palas und Saal im mittelalterlichen Schlesien: Architektur, Ausstattung, Vorbilder, Ursprung*, *Architectura* 36, 2006, 1, s. 3–24; Stephan HOPPE, *Hofstube und Tafelstube. Funktionale Raumdifferenzierungen auf mitteleuropäischen Adelsitzen seit dem Hochmittelalter*, in: *Die Burg, Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen „Burg und Herrschaft“ und „Mythos Burg“*, Georg Ulrich Großmann – Hans Ottomeyer (ed.), Berlin – Nürnberg – Dresden 2010, s. 196–207.

ské síně jsou v dobových pramenech uváděny převážně jako *Aula Regia* nebo *Aula Magna*, v přeneseném významu jsou takto označovány i paláce, což je vcelku pochopitelné, protože podstatnou část raně středověkého paláce tvořil onen velký sál.⁴ Čeština k označení velkého sálu používala slovo *sien* nebo *sjň*, tedy síň,⁵ které je rovněž synonymem k paláci.

Kromě nastíněného římského dědictví je třeba vzít v potaz i „barbarské“ prostředí, které již v pohanských dobách znalo podobný typ staveb, byť v mnohem primitivnějších podobách. Účel byl ale obdobný – shromáždit „družiníky“ kolem panovníka.

Paláce a jejich prostory doby knížecí

Jak vypadaly paláce a jejich velké sály za vlády přemyslovských knížat (9.-12. století) zatím příliš netušíme.⁶ Sporadické jsou i písemné zmínky o těchto stavbách. Z ludmilských a svatováclavských legend víme o existenci domu na **Tetíně**⁷ a paláce ve **Staré Boleslavi**.⁸ Nejlépe je samozřejmě doložen knížecí palác na **Pražském hradě**, jehož vznik Kosmas klade již do mytických dob, kdy se kníže Neklan „in *Pragensi palatio*“ měl radit se všemi družiníky.⁹ Bližší informace o paláci najdeme ve svatováclavských legendách, které zmiňují hořejší část paláce¹⁰ a ložnici či komůrku, kterou měl sv. Václav obývat.¹¹ Do jaké míry jsou tyto údaje

4 K tomuto např. LexMA VI., heslo Pfalz, Stuttgart – Weimar 1999, Sp. 1993–1994.

5 Josef Jakub JUNGMANN, *Slownik česko-německý IV*, Praha 1838, s. 90–91; Josef MACEK, *K sémantice středověkého domu a jeho vnitřní dělení*, Husitský tábor 10, 1990–1991, s. 59–60; srov. též s vyhledáváním ve Vokabuláři webovém <http://vokabular.ujc.cas.cz/>.

6 O přehled se pokusil Jiří SLÁMA, *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praha 1986, s. 18–19.

7 *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978, s. 36, 37; J. Sláma, *Střední Čechy*, 19–20.

8 David KALHOUS, *Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku*, in: *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*, Praha 2003, s. 17–28.

9 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SS rer. Germ. N. S. II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, 30.

10 *Utrpení sv. Václava mučedníka*, FRB I, s. 184.

11 *Ibidem*.

pravdivé a nakolik jde o hagiografickou fikci, nelze spolehlivě ověřit. Palác se doposud nepodařilo archeologicky doložit. Nicméně údaj o horním patře paláce dokládá i mladší zmínka Kosmovy kroniky k roku 1039, kdy byl na knížecí stolec uveden Břetislav, který měl přes mříž „*superioris aulae*“, tedy z hořejší síně, házet mezi shromážděný lid peníze.¹² Onou hořejší síní je nejspíše myšlen velký sál, který jinak písemně zmíněn není, byť bezpochyby tvořil podstatnou část paláce. Naposledy je tento původní „*knížecí palác*“ doložen k roku 1061, kdy jej měl navštívit bilinský kastelán Mstiš.¹³ Kníže Vratislav se krátce poté přestěhoval na Vyšehrad.

Něco málo se z písemných pramenů dovídáme také o paláci na **Vyšehradě**, který založil Vratislav I. Bezpochyby se jednalo již o zděnou stavbu, která byla patrová. K roku 1119 Kosmova kronika zmiňuje vichřici, která pobořila „*palác knížecí na hradě Vyšehradě, zeď starou a tudíž velmi pevnou, ze základů vyvrátila [...] obojí strana, přední i zadní, zůstala celá a neotřesená, prostředek paláce až k zemi jest vyvrácen [...] trámy dolejší i hořejší s domem samým síla větru zlámala na kusy a rozházela*“.¹⁴ Palác byl následně obnoven a k roku 1125 je doložená „*komora*“ knížete.¹⁵ V době, kdy Kosmas psal svou kroniku, měly být v „*komoře knížecí*“ lýkové střevice Přemysla Oráče.¹⁶ Roku 1130 kníže Soběslav sezval urozené i neurozené do „*paláce vyšehradského*“.¹⁷ V rámci nejnovějšího revizního výzkumu se L. Varadzinovi podařilo tento palác identifikovat na okraji skály v jihozápadní části akropole v místech galerie Vyšehrad. Zjištěny byly základy budovy o rozměrech 44,5 x 11,4 m. Před východním průčelím se nacházela sloupová předsíň, u severní zdi stál menší přístavek. Uvnitř paláce byla nalezena řada sloupů podpírající podlahy prvního patra, kde se nacházel velký sál. Severně od paláce bylo zjištěno menší nádvoří ohrazené kamennou zdí, která oddělovala palácový okrsek z rozlehlé akropole.¹⁸

12 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 78.

13 *Ibidem*, s. 111

14 *Ibidem*, s. 219.

15 *Ibidem*, s. 241.

16 *Ibidem*, s. 17.

17 *Kanovník Vyšehradský*, FRB II., Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 209.

18 Václav MOUCHA – Bořivoj NECHVÁTAL – Ladislav VARADZIN et al., *Vyšehrad. Knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie*, Praha 2015, s. 584–593.

K roku 1114 je zmíněn také palác na hradě v **Kladsku**, který byl nejspíše dřevěný a tehdy byl vypálen. Jedinou podrobností, kterou o něm Kosmas dodává, je to, že stál nedaleko hradby.¹⁹

Velmi skromné jsou i archeologické nálezy zbytků těchto paláců z nejranější doby. Nejnověji byl archeologicky zkoumán knížecí palác v **Žatci**, který vznikl někdy na sklonku 10. století a existoval do poloviny 11. století. Jednalo se o dřevěnou stavbu, která byla sroubena z klád o průměru až 50 cm. Celý půdorys paláce bohužel nebyl odkryt, neznáme tak ani přesné rozměry a ani jeho případné vnitřní dělení. Bezpochyby se jednalo o obdélnou stavbu, k níž na západní straně přiléhala menší přístavek.²⁰

Donedávna byl znám pouze palác z hradiště **Libice nad Cidlinou**, který se nacházel jižně od kostela. Stavba vykazuje dvě stavební fáze. Ze starší etapy, která spadá do slavníkovské éry, pochází reliкty maltové podlahy. V druhé etapě na přelomu 10. a 11. století, kdy se Libice stala kastelánským hradištěm, s nímž byli spojeni Vršovci, na stejném místě vznikl obdélný palác vystavěný na zděné podezdívce.²¹ V přízemí byl tento palác dělen příčkami, severní část zaujala větší místnost a v jižní se nacházely dvě menší prostory. Ve větší místnosti bylo nalezeno otevřené ohniště, které bylo umístěno poblíž severozápadního koutu. V horním patře se toto schéma možná opakovalo, popřípadě se zde nacházel velký sál. Kromě přibližných rozměrů prostoru bohužel neznáme bližší podrobnosti o podobě a vybavení sálu.

Teprve až ve 12. století dostávají naše vědomosti o podobě velkého sálu konkrétnější obrysy. V prvé řadě známe alespoň částečně podobu nového knížecího paláce na **Pražském hradě**,²² jehož stavbu zahájil kníže Soběslav I. současně

19 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 213.

20 Petr ČECH, *Žatec v raném středověku*, in: *Žatec*, Petr Holodňák – Ivana Ebelová (ed.), Praha 2004, s. 73.

21 Rudolf TUREK, *Libice nad Cidlinou. Monumentální stavby vnitřního hradiska*, in: *Sborník Národního muzea v Praze, Series A: Historia*, sv. 35, 1981, s. 5, 21–22.

22 Výběr literatury k románské podobě Pražského hradu: Karel FIALA, *Hrad pražský v době románské*. Praha 1933; Jiří ČAREK, *Románská Praha*, Praha 1947, s. 14–172, zvláště s. 70–80; Ivan BORKOVSKÝ – Václav a Dobroslava MENCLOVI, *Pražský hrad ve středověku*, Praha 1946; Dobroslava MENCLOVÁ, *České hrady I*, Praha 1976, s. 70–79; Tomáš DURDÍK – Petr CHOTĚBOR, *Romanesque Vaults of the Prague Castle Royal Palace*, in: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 169–175; Tomáš DURDÍK – Petr CHOTĚBOR,

s novým opevněním roku 1135.²³ Z paláce se dosud dochoval klenutý suterén, části zdíva přízemí a relikvy kaple Všech svatých.²⁴ V přízemí registrujeme vnitřní dělení paláce, který obsahoval především velký sál osvětlený sdruženými okny z jihu a tzv. Soběslavovu komnatu, což byla obytná místnost vytápěná krbem. Zvláštností byla skutečnost, že tato komnata neměla okna na jižní straně, ale nejspíše mohla být osvětlena nebo spíše jen větrána nepřímo od severu přes chodbu, která obcházela zmíněnou komnatu a vedla před západní průčelí kaple Všech svatých.

Starší rekonstrukce D. Menclové předpokládala pouze existenci tohoto obytného přízemí. Naproti tomu D. Líbal navrhl na základě západních analogií a podrobného rozboru dochovaných částí ještě první patro. Výškovému uspořádání podlaží paláce by pak dobře odpovídalo západní průčelí kaple Všech svatých, kde se nad sebou nacházejí dva portály, dolní vedl do přízemí kaple a horní na západní emporu. Chodba v přízemí byla částečně klenutá, ale v jižní části se nejspíše od počátku nacházelo schodiště, které spojovalo přízemí s prvním patrem. Dnes je zde patrný relikv schodiště zasekaného do líce zdi z opukových kvádříků, které ale pochází z mladší stavební fáze. Chodba v prvním patře byla rovněž klenutá, což dává tušit, že se zde opakovalo uspořádání, které známe již z přízemí. Stropy v přízemí se nacházely zhruba ve výšce 4 m, zatímco klenba chodby v prvním patře se byla vysoká asi 3 m, což ale nemuselo odpovídat výšce obytných místností, které mohly mít tytéž dimenze jako v přízemí.²⁵

Zdá se tedy, že přízemí i první patro měly shodnou dispozici a tedy nacházely se zde nad sebou dva identické velké sály o přibližných rozměrech 34 x 9 m. V obou případech se jednalo o plochostropé místnosti, které byly osvětleny sdruženými okny od jihu a možná i od severu. Strop byl nejspíše opatřen střed-

Zur Gestalt des romanischen Palas der Prager Burg, in: Forschungen zu Burgen und Schlössern IV, 1998, s. 197–204; Dobroslav LÍBAL, *Stavební vývoj Starého paláce Pražského hradu do husitských válek do úrovně Vladislavského sálu*, *Castellologica Bohemica* 7, 2000, s. 61–74; Zdeněk DRAGON, *Praha 885–1310*, Praha 2002, s. 33–43.

- 23 Do stavebního vývoje paláce zasáhlo roku 1142 obležení Konrádem Znojenským a požár. Palác byl posléze obnoven, ale v jiných rozměrech než byl prvotně zamýšlen, k tomu podrobněji D. LÍBAL, *Stavební vývoj*, s. 61–74, zvláště s. 68.
- 24 Nejnověji k románské kapli Všech svatých František ZÁRUBA, *Hradní kaple v Čechách I. doba přemyslovská*, Praha 2014, s. 41–48.
- 25 D. LÍBAL, *Stavební vývoj*, s. 61–74, zvláště s. 68.

ním průvlakem a několika podpěrnými dřevěnými sloupky. Zdá se, že výtvarná úroveň knížecího paláce nebyla příliš vysoká, na což poukazuje především poněkud neobratné provedení obou portálů vedoucích do kaple Všech svatých.

Podoba těchto knížecích sálů má četné západní analogie, s obdobnými sály se setkáme na řadě hradů i falcí.²⁶ Jistou anomálií představují okna na jižní straně, která nejsou rozmístěna symetricky, protože před jižní zdí paláce se nacházely polygonální věžice, jejichž ochozy byly možná přístupné z prostoru jednoho z velkých sálů.

Současně s Pražským hradem byl vystavěn románský palác na hradě v **Mělníku**. Také zde se podařilo objevit reliкty dvojice trojosých sdružených oken, která patřila nejspíše velkému sálu. Celková velikost paláce a jeho vnitřní dělení bohužel nejsou známy.²⁷

Za zmínku stojí rovněž velké sály v biskupských palácích. Pozoruhodný je především palác Jindřicha Zdíka v **Olomouci**, který měl mimořádnou výtvarnou úroveň.²⁸ Palác obsahoval komnatu biskupa vytápěnou krbem a velký sál, který byl osvětlen řadou sdružených oken. Velmi zajímavý palác se nacházel na hradě v **Roudnici**,²⁹ jenž nechal vystavět biskup a později kníže Jindřich Břeti-

26 K západním analogiím: Dieter BARZ, *Aula – domus – turris: dominante Bauten der frühen mittelalterlichen Burgen in Mittel- und Westeuropa*, in: *Symbole der Macht? Beihefte zur Mediaevistik 17*, Olaf Wägener (ed.), Frankfurt nad Mohanem 2012, s. 33–52; Günter BINDING, *Deutsche Königspfalzen von Karl dem Grossen bis Friedrich II. (762–1240)*, Darmstadt 1996.

27 Marie HEROUTOVÁ – Milada VILÍMKOVÁ – Pavel ZAHRADNÍK, *Zámek Mělník, Stavebně historický průzkum SÚRPMO*, rkp. Praha 1983; Vladimír BRYCH, *Poznámky k nejstarší podobě hradu Mělník*, in: *Castelloologica Bohemica VII*, 2000, 93–110.

28 Základní literatura: Pavel MICHNA – Miloslav POJSL, *Románský palác na Olomouckém hradě*. Brno 1988; Jan BISTRICKÝ – Vít DOHNAL – Ivo HLOBIL – Miloslav POJSL – Josef ŠTULC – Marek PERŮTKA, *Národní kulturní památka Přemyslovský palác v Olomouci*, Olomouc 1988; celkové názory na vývoj románského hradu v Olomouci jsou značně protichůdné, což se ovšem nevztahuje na samotný palác, jehož interpretace se již víceméně ustálila. K zmíněné problematice podrobněji viz konferenční sborník *Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě, příspěvky z mezinárodní konference*, Ondřej Jakubec (ed.), Olomouc 2010 a zde otištěné příspěvky Víta Dohnala, Richarda Zatloukala, Lubomíra Jan Konečného, Miroslava Plačka a Kateřiny Dolejší – Leoše Mlčáka.

29 D. MENCLOVÁ, *České hrady I*, s. 79–82; Miroslav KROULÍK, *Roudnice nad Labem – zámek. Románský biskupský hrad – zaměření reliktů, digitální zpracování dokumentace a prasto-*

slav.³⁰ Jednalo se o obdélnou stavbu, která byla po obvodu zpevněna válcovými věžicemi, k níž se na východě pojila mohutná válcová, nejspíše obytná věž. Podobu prvního patra paláce známe z půdorysu z 16. století. Velký sál byl situován v západní části a měl mírně obdélný půdorys s delší stranou orientovanou příčně k ose. Okna se nacházela na západní a severní straně mezi věžicemi. Menší hlavní sál známe také z Biskupského paláce na Pražském hradě.

Velké sály doby přemyslovských králů

Z první poloviny 13. století bohužel nemáme dochovaný žádný velký sál, – přestože jejich existenci je samozřejmě nutné předpokládat v rámci hned několika hradů, především pak na Křivoklátě, Lokti a několika dalších. Jejich podoba byla nejspíše ještě tradiční a jednalo se tedy o plochostropé prostory.

Teprve z doby Přemysla Otakara II. se dochovalo několik velkých sálů. Jejich podoba se ale oproti předešlému období výrazně změnila. Interiéry byly totiž nově zaklenuty gotickými klenbami, což ale nebyla jediná změna. S použitím kleneb došlo také ke změně proporcí prostoru, který se stal vyšším. Vertikalitu podtrhovala vysoká gotická okna, a to na rozdíl od románských víceosých sdružených oken, která byla řazena sériově za sebou. Okna byla navíc umístěna v hlubokých nikách vybavených většinou bočními sedátko. Změnou bylo také to, že okna byla již vybavena skleněnými výplněmi, které chránily interiér před větrem a současně propouštěly dostatek světla. Nicméně pokud porovnáme architekturu velkých sálů s kaplemi, tak je nutné konstatovat, že profánní sály působí robustnějším, těžším a rozložitějším dojmem. Patrný je také jistý stylový posun, který zvýrazňoval kapli jako stylově nejpokročilejší prostor hradu. To byl nejspíše záměr. Tato jistá větší hmotnost a robustnost profánní architektury totiž v určitém estetickém účinku evokuje sílu a lépe tak odpovídá světu rytířské kultury, kterým 13. století žilo. Zatímco prostory kaple byly koncipovány subtil-

rová vizualizace, in: Svorník V. – Klenby. Sborník příspěvků z 5. konference stovebněhistorického průzkumu uspořádané 6. – 9. 6. 2006 v Louce u Znojma, Praha 2007, s. 13–28.

30 Nejnověji se podařilo dendrologicky datovat zbytek klenební výdřevy v suterénu do přelomu let 1189/1190.

něji a lehčeji, architektura zde jakoby tenduje směrem vzhůru k nebesům. Zmíněná modulace stylu tedy zjevně souvisí s účelem architektury.

Ve 13. století výraznou proměnou prošla i skladba obytných místností paláce. V předešlém období jsme se setkali vedle velkého sálu především s komnatou nebo komnatami s krbem, které sloužily jako obytné místnosti. Kolem poloviny 13. století se v hradních palácích nově setkáváme s roubenou místností³¹ a ustálila se trojdílná skladba, pro kterou se vžilo označení „přemyslovský byt“.³²

Z hradů druhé poloviny 13. století obsahujících velký sál je nutné v první řadě zmínit **Písek**, který patřil k nejprestižnějším stavbám Přemysla Otakara II.³³ Jeho vznik je obvykle kladen do počátku jeho vlády, jenž je na hradě poprvé doložen roku 1258.³⁴ Hrad má kompaktní kastelovou dispozici střeoevropského typu a jeho obytná zástavba obklopuje obdélné nádvoří, kolem kterého obíhal zděný arkádový ochoz. V západním křídle se zachoval sál klenutý třemi poli křížových žebrových kleneb, které spočívají na jehlancových konzolách. Osvětlení sálu zajišťovala trojice oken umístěných v hlubokých hrotitých nikách v západní zdi. Jejich původní gotickou podobu zachytil ještě B. Grueber.³⁵ Okna byla hrotitá dvousáa zakončená jeptiškou a ve vrcholu se nacházela menší trojlístá rosetka. Okenní otvory byly jakoby vyříznuty v kamenné desce (podobný typ okna se dochoval ve věži Rumpál strakonického hradu nebo na Zvíkově ve věži zvané Markomanka). Do sálu se vstupovalo náročným hrotitým portálem s výjevem jeptišky z nádvořího arkádového ochozu. Tento sál ale nebyl tím největším, kte-

31 K problematice roubených komor poprvé podrobněji: Dobroslava MENCLOVÁ, *Blockwerkammern in Burgpalästen und Burghäusern*, Acta historiae Artium IX/3–4, 1963, s. 245–267. Srovnej k tomu též i J. MACEK, *K sémantice středověkého domu*, s. 55, který upozorňuje na nesprávnost termínu „komora“, správně by měly být označeny jako jizby popřípadě jako světnice, a to podle způsobu vytápění a dýmného nebo bezdýmného provozu.

32 Tomáš DURDÍK, *Obytné jednotky v palácích hradů Přemysla Otakara II*, Svorník VI, 2008, s. 5–12.

33 Základní literatura: D. MENCLOVÁ, *České hrady I*, s. 208–212; Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994, s. 289–295; Tomáš DURDÍK – František KAŠIČKA – Bořivoj NECHVÁTAL, *Hrady, hrádky a tvrze na Písecku*, Písek 1995, s. 35–58; Tomáš DURDÍK, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, Praha 1998, s. 169–199; Jiří VARHANÍK, *K morfologii hradu v Písku*, AH 25, 2000, s. 159–170.

34 CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1962, s. 238.

35 Bernhard GRUBER, *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen*, Band III, Wien 1877, s. 108, obr. 266.

ry se nacházel na hradě. Ještě jeden větší sál byl obsažen v severním křídle, dochoval se jen ve velmi fragmentární podobě. Sál byl klenut nejméně čtyřmi klenbovými poli a osvětlen ze severu. V jižní nádvorní zdi se dochoval vstupní portál.

Podstatně lépe se dochoval palác na hradě **Zvíkově**.³⁶ Hrad byl sice založen již na sklonku vlády Přemysla Otakara I., ale ke stavbě palácového jádra došlo až po polovině 13. století, tedy současně s výstavbou nedalekého Písku. I zde na Zvíkově byly paláce vystavěny okolo nádvoří, které ale mělo nepravidelný, zhruba pětiboký tvar a nacházel se zde zděný arkádový ochoz. Západní a severní křídlo v prvním patře obsahovalo dva čtyřdílné byty, tedy klenutou komnatu s krbem, roubenou komoru, sál s krbem klenutý dvěma poli křížové klenby a druhý, menší plochostropý sál. V jižním křídle se nacházela kaple a velkému sálu bylo vyhrazeno východní křídlo. Sál měl poněkud nezvykle pětiboký a nepravidelný tvar, který ovlivnila skála, na jejímž okraji byl palác vystavěn. Netradičně byl pojat i vlastní prostor sálu, který měl podobu dvoulodní haly sklenuté šesti poli křížové žebrové klenby svedenými na dva střední sloupy. Na stěnách klenba dosedala na zkrácené robustní přípory opatřené polygonálními hlavicemi.

V době Přemysla Otakara II. byl výrazně přestavěn starší pozdně románský hrad **Křivoklát**.³⁷ Palácová křídla obklopila trojúhelné nádvoří a před nimi byl vystavěn patrový arkádový ochoz, který obíhal nádvoří. V prvním patře západního křídla tehdy vznikl jeden z největších sálů své doby o rozměrech 28 x 8 m, klenut čtyřmi poli šestidílných žebrových kleneb vynášených na zkrácených příporách dosedajících na štíhlé jehlancové konzoly. Svorníky zdobily erby českých zemí, kterým vládnul Přemysl Otakar II., k roku 1316 se totiž z kroniky Beneše Krabice z Weitmile dovídáme o pozoruhodné příhodě s vévodou rakouským Jindřichem: „*V hradní síni byl erb přepychově vymalovaný a v nejvyšší části stropu byly umístěny nákladně vytesané znaky zemí, jimiž kdysi vládl král Otakar. A hle,*

36 Základní literatura: D. MENCLOVÁ, *České hrady I*, s. 213–224; J. KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, s. 499–519; T. DURDÍK – F. KAŠIČKA – B. NECHVÁTAL, *Hrady, hrádky a tvrze na Písecku*, s. 74–95.

37 Základní literatura: Antonín CECHNER, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXIX*, Politický okres rakovnický II, Praha 1913; D. MENCLOVÁ, *České hrady I*, s. 250–255; Klára BENEŠOVSKÁ – Jan ŽIŽKA, *Křivoklát*, Praha 1987; J. KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, s. 217–224.

právě v okamžiku, kdy zajatec Jindřich, vévoda rakouský, vstupoval dovnitř, spadl před očima všech štít země rakouské na zem k nohám zajatého knížete a úplně se pádem rozbil na nepatrné kousky. Přece však na vrcholu klenby zůstala na znamení takového zázraku malá část tohoto štítu, která tu drží až do dnešního dne.³⁸ Sál byl osvětlen od západu řadou osmi velkých hrotitých oken s kružbami, jež se dosud částečně dochovala. Odkud vedl do sálu hlavní vstup, není zřejmé. Pozděně gotická přestavba výrazně zasáhla jak do podoby sálu, tak i do proměny komunikačního schématu celého paláce.

Další Otakarovy hrady se obešly bez velkého sálu, což platí jak pro méně významné hrady, ale také pro Bezděz, Housku nebo Myšelec. Zde se totiž setkáme pouze s přemyslovskými byty, jejichž sály nemají dostatečné dimenze pro zařazení mezi velké sály. Popřípadě stav dochování již neumožňuje identifikaci velkého sálu, což se týká třeba Nižboru. Pozornosti by ale neměl uniknout hrad **Děčín**, kde se nacházel sál klenutý o délce asi tří klenebních polí, který byl na delší severní straně opatřen kružbovými okny.³⁹ Na počátku 15. století byl sál upraven na kapli a na sklonku 18. století výrazně přestavěn.⁴⁰ Podobný, i když ne tak drastický osud potkal také velký sál v **Poděbradech**, který byl na počátku 15. století částečně adaptován na kapli a další přestavba následovala v 18. století.⁴¹ Podobu paláce našťastí známe z rytiny Matthäuse Meriana z roku 1650, kde je zobrazen jako nepříliš vysoký objekt s hlavním obytným podlažím v přízemí a nižším podstřešním patrem. Zmíněná rytina zachytila náročný vstupní portál, který vedl na nádvoří. Zobrazena jsou také tři velká kružbová okna. Interiér paláce byl na rozdíl od předešlých příkladů plochostropý a má dnes rozměry 20 x 8 m. Původně byl nejspíše ještě o něco delší, západní část paláce byla totiž zkrácena zhruba o třetinu. Ve východní, dosud zachované části paláce se nachází menší čtvercová místnost, která byla vybavena krbem a je dnes klenuta dvěma

38 *Beneš Krabice z Weitmile, Kronika Pražského kostela*, in: Kroniky doby Karla IV., Marie Bláhová (ed.), Praha 1987, s. 186.

39 K Děčínu nejnověji: Petr LISSEK, *Archeologický výzkum nádvoří děčínského zámku v roce 2009*, in: Hrady českého severozápadu: sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Jana Kuljavceva-Hlavová – Oldřich Kotyza – Milan Sýkora (ed.), Most 2012, s. 205–231.

40 František ZÁRUBA, *Hradní kaple v Čechách*. II. svazek. Nepublikovaná disertační práce UDU FF UK v Praze. Praha 2012, s. 37–38.

41 Jana HRABĚTOVÁ, *Poděbradský zámek*, Poděbrady 1999; F. ZÁRUBA, *Hradní kaple v Čechách II*, s. 191–192.

poli křížové klenby s osekávanými žebry. Další místnost se mohla nacházet ve zbořeně západní části paláce (archeologicky byla ověřena jen nádvorní zeď). Tedy nejspíše se zde nacházela variace trojdílného přemyslovského bytu a podobně jako v Písku zde byl akcentován střední sál, který dostal výrazně větší rozměry. Zde je nutné se ještě jednou vrátit k rozměrům sálu. Celkovou délku paláce je možné odhadnout zhruba na 50 m a za předpokladu, že v nedochované západní části paláce nacházela místnost, tak délku sálu lze odhadnout zhruba na 30 m. Tedy sál byl stejně velký jako na Křivoklátě. Pokud by zde zmíněná místnost nebyla, tak by byl dokonce o deset metrů delší.

Velké sály v době lucemburské

Nástup lucemburské dynastie na počátku 14. století přinesl i jistý posun ve standardech bydlení, což mělo vliv především v preferenci užívání plochostropých interiérů. To se projevilo jak na celé řadě hradních staveb, tak i na staroměstské královské rezidenci Jana Lucemburského v domě U Kamenného zvonu, kde se rovněž setkáme s velkým plochostropým sálem, který byl situován v prvním patře průčelního věžového domu.⁴²

S mladým Karlem IV. a samozřejmě také s Janem Lucemburským je spojena obnova **Královského paláce na Pražském hradě**,⁴³ který byl na počátku 14. století zničen požárem a po dobu dlouhých třicet let se nacházel v dezolátním stavu.⁴⁴ Obnova paláce inicioval mladý Karel IV. roku 1333, jak uvádí Zbraslavská kronika *„hned tam počal znova stavěti a zřizovati zřícené budovy královské, které byly dříve před třiceti lety spáleny ohněm a ležely pusté, a s úspěchem i s důmyslnou*

42 Klára BENEŠOVSKÁ, *Dům U kamenného zvonu jako městská královská rezidence*, in: *Královský sňatek*. Praha 2010, s. 62–68.

43 Ke Starému královskému paláci především D. MENCLOVÁ, *České hrady II*, s. 43–48; nejnověji: Richard NĚMEC, *Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma appartementu ve 14. století*, *Umění*. 60/1, 2012, s. 2–25; František ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, Praha 2014, s. 87–137; Richard NĚMEC, *Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české*, Praha 2015, s. 27–85.

44 Václav II. žil od roku 1303 do své smrti na Starém Městě pražském, kde přebýval v hostinském domě zlatníka Konráda, nedaleko dominikánů u sv. Klimenta (dnešní Klementinum), *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 137.

*snahou dokonale obnovovati, jako se čte o králích izraelských,*⁴⁵ a k roku 1335: „Král Jan dal mnoho stavěti na Pražském hradě, tak ve Větším Městě na domě svého obydlí a též ve slohu francouzském pracovati, ale ty domy, které se nyní stavějí na hradě, začal dřívě markrabě Karel.“⁴⁶ Stavba paláce byla dokončena nejspíše na počátku 40. let 14. století.

Palác byl tehdy značně přestavěn, zvětšen jak do délky, tak i do šířky a především byl i výrazně zvýšen. Hlavní obytné podlaží, které také obsahovalo nový velký sál, bylo umístěné v prvním patře paláce. To se nově ocitlo v úrovni koruny zdiva románského paláce. První patro paláce bylo v celém rozsahu plochostropé a bylo děleno lehčími příčkami na tři prostory. Nový velký sál, v pramenech zvaný jako „*sieň králová*“,⁴⁷ zaujal východní část paláce, ve středu paláce se nacházela kaple Panny Marie a západní část vyplnil menší sál. Zmíněné lehčí příčky (které známe z jiných hradů Karla IV., jako je Karlštejn, Kašperk nebo Radyně) bezzbytku zanikly, ale o vnitřním dělení paláce nás informuje rozmístění oken, která by v případě jednolitého prostoru byla rozmístěna symetricky, což nejsou.⁴⁸ Velký sál měl tedy přibližné rozměry 30 x 15 m a byl od jihu osvětlen celkem asi pěti velkými obdélnými okny s vnitřním křížem, umístěnými v hlubokých segmentově zaklenutých nikách (nejvýchodnější okno bezzbytku zaniklo za Václava IV., který zde nechal vystavět jižní křídlo). Mezi dvě krajní okna při západním konci sálu se nacházel obdélný profánní arkýř, který vynášela jehlancová cihelná konzola. Podobné arkýře bychom našli třeba na Kašperku nebo původně i na Karlštejně. Další dvě okna se nacházela na severní straně, odkud do sálu vedl portál „*ješto hledie proti svatému Jiří*“⁴⁹, který byl nejspíše původně umístěn východněji, než je tomu dnes, a pravděpodobně k němu vedla dřevěná rampa podél ohradní zdi severního palácového dvora.

45 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 318.

46 *Zbraslavská kronika*, František Heřmanský (ed.), Praha 1975, s. 412; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 331.

47 Josef EMLER, *Spisové císaře Karla IV.*, Praha 1878, s. 73–74.

48 Zde upozorňuji na nepřesvědčivou rekonstrukci velkého sálu R. NĚMCE, *Architektura – vláda – země*, s. 69, obr. 53, která je v celé řadě bodů v rozporu s nálezovými situacemi. Zcela smyšlené je rozmístění oken, románská kaple Všech svatých konva dosahovala korunou zdiva výšky podlahy v sále, podoba rampy vedoucí k portálu je poněkud postmoderní, most spojující oratoř v katedrále vedl až z druhého patra atd.

49 J. EMLER, *Spisové císaře Karla IV.*, s. 73–74.

Velký sál původně zdobila náročná malířská výzdoba. Karel Fiala v bočních špaletách okenních nik objevil pozůstatky původní polychromie a nápisy, které se nacházely nad závěsnými deskovými obrazy panovníků.⁵⁰ Cyklus zobrazoval krále a císaře čtyř ve středověku známých starověkých říší, celkem se zde nacházelo asi 120 obrazů, které nejspíše ukončovala podobizna Karla IV.⁵¹

Dalším velkým stavebním projektem Karla IV. se stala stavba hradu **Karlštejna**, který měl být založen roku 1348.⁵² Palác byl dokončen již v první polovině 50. let 14. století, ale celá stavba hradu se protáhla až do 60. let 14. století. Karlštejn, jak je všeobecně známo, sehrál v životě svého zakladatele mimořádně významnou roli a s tím je spojen i složitější stavební vývoj a postupné rozvíjení jeho duchovní složky, což se sice týká především hradních kaplí umístěných ve věžích, ale částečně i paláce. Zdá se totiž, že stavba Karlštejna programově navazovala na podobu císařských hradů a falcí. Proto zde byl použit tradiční palác, jehož kořeny sahají někam do pozdní antiky.

Současná podoba paláce je výsledkem několika stavebních etap, které dokonala regotizace. I přes tyto mladší zásahy je původní schéma paláce dobře patrné. Suterén paláce obsahoval konírny a v přízemí se nacházela nejspíše trojice místností od sebe oddělených příčkami, v prvním patře se nacházel velký sál o rozměrech 22 x 8,5 m, na východě otevřený vítězným obloukem do půlkruhové věžice,

50 Václav a Dobroslava MENCLOVI, *Praha, hrad českých knížat a králů*, Rkp., Praha 1947, s. 272–273; Antonín SALAČ, *Zur Geschichte der Bautätigkeit Karls IV. auf der Prager Burg*, in: Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung der Materialien besorgt von J. IRMSCHER. Band II. Berlin 1962, s. 304–306; František ZÁRUBA, *Příspěvek k malířské výzdobě hradů v Čechách v době předbusitské*, in: *Obrazy uctívané, obdivované a interpretované*, Miroslav Šmied – František Záruba (ed.), Praha 2015, s. 149–150.

51 A. SALAČ, *Zur Geschichte der Bautätigkeit Karls IV.*, s. 306.

52 Výběr ze základní literatury ke Karlštejnu: Dobroslava MENCLOVÁ, *Karlštejn a jeho ideový obsah*, *Umění* V, 1957/4, s. 277–301; Vlasta DVOŘÁČKOVÁ – Dobroslava MENCLOVÁ, *Karlštejn*, Praha 1965; D. MENCLOVÁ, *České hrady II*, s. 26–28, 48–63, 218–219, 272–273, 442–444; František FIŠER, *Karlštejn. Vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí*, Kostelní Vydří 1996; Jiří FAJT, *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*, Praha 1997; Zdeněk CHUDÁREK, *Příspěvek k poznání stavebních dějin věží na hradě Karlštejně v době Karla IV.*, in: *Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna*, Průzkumy památek XIII – příloha, 2006, s. 106–136; Tomáš DURDÍK, *Karlštejn v kontextu hradní architektury Karla IV.*, in: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2010, s. 30–55; F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 45–48.

v jejímž interiéru se nachází kaple sv. Mikuláše. Sál byl stejně jako celý palác plochostropý se středním průvlakem, který podpírala řada dřevěných sloupků. Interiér osvětlovala čtyři symetricky rozmístěná okna od jihu a uprostřed sálu se nacházel obdélný arkýř vynášený na kamenných konzolách. Vstup do paláce se nacházel naproti tomuto arkýři v severní zdi, kde se zachoval portál opatřený vpadlinou pro padací most, který nejspíše vedl na nějakou dřevěnou rampu nebo ke schodišti stoupajícímu ze stěsnaného nádvoří. Východně od vstupního portálu byly nalezeny relikty krbu, který byl v 19. století obnoven. Jeho současná podoba je odvozena od jiného karlštejského krbu, který se nachází ve věži sv. Křížce.

Podoba sálu, který je na východě ukončen půlkruhovou kaplí měla možná záměrně evokovat staré císařské auly – např. v Trevíru, především pak v Cáchách nebo Ingelheimu, které Karel IV. osobně znal. Na přelomu 50. a 60. let 14. století došlo k prodloužení paláce západním směrem a také k zvýšení o jedno patro, nově bylo vystavěno i kratší severní křídlo. Poté byl palác znovu upravován v polovině 15. století, ale tyto zásahy se velkého sálu nedotkly.⁵³ Teprve na sklonku 16. století byl sál rozdělen příčkou a v letech 1626–1627 byla východní část adaptována na loď kaple.

Na hradech **Kašperk** a **Radyně** se setkáme s trojdílným uspořádáním bytu,⁵⁴ jehož součástí byl také sál, který měl podobnou velikost jako na starších přemyslovských hradech a nelze jej označit jako „velký sál“, a podobně tomu je i v případě Karlshausu.

Početnou skupinu hradů nechal vystavět i Václava IV. Stav dochování řady jeho hradů, zvláště v Praze, není ideální.⁵⁵ Lépe se dochoval jen Žebrák s Točnickem a také Vlašský dvůr v Kutné Hoře. Na **Žebráku** se setkáme s dvěma sály.⁵⁶

53 Z. CHUDÁREK, *Příspevek k poznání stavebních dějin*, 134–136.

54 Jan ANDERLE, *Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV.*, Svorník VI, 2008, 13–32.

55 Z písemných pramenů víme o existenci jakési velké světnice i síně v Králově dvoře u sv. Benedikta. Z roku 1466 pochází záznam Jana z Rožmberka, který zde jednal s Jiřím z Poděbrad, s jinými pány se sešel „dole u veliké světnici“ a v průběhu jednání odešli „na sieň“, kde se radili, AČ IV, František Palacký (ed.), Praha 1846, s. 128. Znovu je „magna stuba in curia reginae“ doložena roku 1469, AČ IV, s. 440.

56 Výběr ze základní literatury: D. MENCLOVÁ, *České hrady II*, 152–153; Jan MUK – Olga NOVOSADOVÁ, *Hrad Žebrák. Stavebně historický průzkum*, Paspport SÚPRUMO, rkp., Praha 1974; Vladislav RAZÍM, *Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice*

Jeden plochostropý sál vznikl v rámci staršího paláce, který byl za Václava IV. výrazně přestavěn, a druhý pak v dolním paláci. První zmíněný sál se nacházel v prvním patře paláce a vyplňoval prostor mezi velkou válcovou a menší hranolovou věží. Zjevně byla plocha sálu v průběhu stavby zvětšena tím, že došlo ke zrušení plánované příčky, která nejspíše ani nebyla realizována. Tomu odpovídá rozmístění oken na severní straně, která jsou seskupena tak, jako by to odpovídalo dvou místnostem. Registrujeme zde trojici oken, čtvrté je umístěno západněji. Rozdílná je také profilace oken, ale na dobře dochovaných interiérových omítkách není patrný žádný otisk po dělicí příčce. Přes toto zvětšení velikost sálu nebyla nijak závratná a jeho délka se pohybovala nejspíše kolem 14 m. Omezené prostorové možnosti přestavby staršího paláce bezpochyby vedly ke vzniku nového dolního paláce, který měl půdorys „L“. Dosud se dochovala především jeho západní část, která obsahovala rozměrnou roubenou místnost zaklenutou nejspíše dřevěnou neckovou klenbou a vytápěnou kachlovými kamny. Delší křídlo se dochovalo jen v reliktech, z nichž je možné vytušit, že střed tvořil sál o délce zhruba 20 m a ve východní části se pak neházela ještě jedna místnost.

Podstatně lépe se dochval sousední **Točník**, kde se setkáme s velmi zajímavou sestavou obytných i reprezentativních sálů.⁵⁷ Hrad byl Václavem IV. stavěn nejspíše již od 80. let⁵⁸ a poprvé je zde pobyt Václava IV. doložen k roku 1398.⁵⁹

Horní palác, respektive celá příslušná část jádra hradu, sloužila bezpochyby Václavovi IV. jako jeho soukromé sídlo, které bylo vyhrazeno nejspíše jen vybranému okruhu milců a nejvýznamnějších návštěv. Tento moment pak zformoval do té doby nejosobitější a také nejsložitější organismus paláce, s nímž se je možné ve středověku setkat. Již samotná budova stojí na nejisté hranici mezi obytnou věží a palácem, a tomu odpovídá také její umístění v čele hradu. Nicméně pravou obytnou věží nebyl, proto je označován jako věžový palác. Budova paláce byla trojtraktová a čtyřpodlažní. Zakončena byla pravděpodobně původně ještě ja-

dřevem zateplených prostor českých hradů, Průzkumy památek X/2, 2003, s. 65–85; F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 170–222.

57 Výběr ze základní literatury: D. MENCLOVÁ, *České hrady II*, 153–171; Dobroslav LÍBAL – Jan MUK – Olga NOVOSADOVÁ, *Točník – stavebně historický průzkum*, Pasport SÚRP-MO rkp., Praha 1974; F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 170–222.

58 F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 193–196.

59 CDLS III, Richard Jecht (ed.), Görlitz 1905–1910, s. 275.

kýmsi obranným polopatrem s věžičkami, po nichž se zachovaly kamenné krakorce. V suterénu a přízemí paláce byly situovány provozní a skladovací prostory, které byly s prvním patrem spojeny točitým schodištěm. Zde se nacházelo hlavní obytné a reprezentativní podlaží. To bylo rovněž trojtraktové a v severní části byly umístěny dvě klenuté komnaty s krby, které bezpochyby sloužily jako soukromé obytné místnosti krále. Střed paláce zaujal klenutý sál a jižní trakt pak obsahoval prostory určené k provozním účelům, nejspíše pro služebnictvo. Jednotlivé místnosti byly opatřeny vícero východy a z každé se dalo uniknout mimo palác. Část těchto vstupů vedla k záchodovým rizalitům, které se nacházely jižně i severně od paláce, část pak sloužila coby „únikové východy“. V druhém patře se pak toto trojdílné schéma mělo opakovat, byť v plochostropém provedení. Mladší adaptace na kapli, ale poněkud pozměnila dispozici tím, že odstranila příčku mezi středním a jižním traktem.

Nyní se blíže zaměříme na sál v prvním patře. Jeho rozměry jsou sice jen 14 x 8,5 m tedy byl spíše menší (velký sál se vskutku nacházel v sousedním dolním paláci), ale jedná se o jeden z výtvarně nejzajímavějších prostorů, který z konce 14. století známe. Sál byl klenut čtyřmi poli křížové žebrové klenby, která dosedala na poměrně vystouplé kuželové konzoly (zde je nutné připomenout, že klenby se u nás na tento typ prostor naposledy používaly v době Přemysla Otakara II.). Meziklenební žebra jsou jen mírně zahrocená a diagonální žebra se ve vrcholu klenby protínají bez svorníku. Klenba působí mírně stlačeným, ale přesto velmi lehkým dojmem, jako by byla do prostoru vsazena z vrchu, což umocňují vystouplé konzoly (nejspíše se zde setkáváme s problematikou tzv. dvojího prostoru, na nějž poukazuje V. Mencl a J. Homolka na příkladu Sloupové síně ve Starém královské paláci pražského hradu nebo kaple na Krakovci).⁶⁰ Celkový velmi zvláštní dojem dotvářelo netradiční umístění oken v obou čelech sálu. Na východní straně se nacházela dvě obdélná vysoká okna s vnitřním křížem umístěná v hlubokých nikách, ale na straně do nádvoří se nacházela trojice nestejně velkých oken, která v podstatě vyplnila celé západní čelo. Střední okno bylo navíc protaženo až k zemi a v dolní části obsahovalo hrotitý vstup, který

60 Jaromír HOMOLKA, *Příspěvek k dějinám české architektury krásného slohu (kolem roku 1400), K slohové situaci tzv. Sloupové síně Pražského hradu*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*, Lenka Bobková (ed.), Praha – Litomyšl 2005, s. 265–271.

ústil na pavlač vedoucí k dnes zaniklému točitému schodišti, tedy nejspíše se jednalo o hlavní vstup do sálu, který užíval především panovník a jeho okruh. Další honosný sedlový portál vedl z jižního traktu a sloužil nejspíše obslužnému personálu a také coby průchod k záchodovému rizalitu nebo do obytné věže, která se nacházela západněji. Jak se sál původně vytápěl, dnes nevíme. Nejspíše se zde mohl nacházet krb, který ale bezesbytku zanikl, později zde byla zřízena kachlová kamna.

Dolní palác, zvaný též „Purkrabský“ vznikl přímo k pořádání festivaltů a obsahuje trojici profánních sálů. Jejich skladba sice připomene upořádání starších přemyslovských či karlovských trojdílných „bytů“, tedy v přízemí paláce se nacházel „menší“ sál s krbem a roubená místnost vytápěná kachlovými kamny a v prvním patře velký sál, ale dimenze menších prostor se zcela vymykají původnímu účelu.⁶¹ Z toho je zřejmé, že nejspíše prostory měly sloužit k pořádání společenských událostí, jako místo jednání s cizími poselstvy atd. Roubená místnost má rozměr 13 x 9 m a je vůbec největším prostorem svého druhu u nás. Sousední menší sál pak má rozměry 21 x 9 m, což by mohlo odpovídat velikosti hlavního sálu mnohých hradů, ale ten se nacházel o patro výše. Rozměry tohoto velkého sálu byly 34 x 10 m, tedy jednalo se o druhý největší hradní sál v Čechách (hned po velkém sále Pražského hradu s rozměry 30 x 15 m). Tento sál je dodnes poměrně dobře dochován, byť již nemá strop ani podlahu. Po obou delších stranách a stejně tak i v obou čelech sálu se nacházela řada symetricky rozmístěných obdélných oken s vnitřním křížem. Ve středu severozápadní stěny byl umístěn rozměrný krb a v severním koutě se pak nacházel vstup k převětu. Jedinou neznámou zůstává vertikální spojení s přízemím, potažmo s nádvořím. Z horního paláce na Točníku nebo z Vlašského dvora víme o existenci točitých schodišť, která byla přiložena ke vnější fasádě. To se zde také mohlo nacházet, a to nejspíše při jihozápadní části paláce, kde později bylo vystavěno pozdně gotické křídlo (datováno nápisem na portálu brány do roku 1524), které nejspíše nahradilo starší kapli. Nelze vyloučit ani existenci vnitřního dřevěného schodiště, jehož typ známe z karlovských hradů.

61 To se týká především roubené místnosti, kterou na přemyslovských hradech můžeme považovat za ložnici. Zde tomuto prostoru byl svěřen již společenský účel, který popisuje J. MAČEK, *K sémantice středověkého domu*, s. 56.

Vlašský dvůr v Kutné Hoře patřil rovněž mezi velmi oblíbené hrady Václava IV., který jej nechal přestavět na velmi pohodlnou a luxusní rezidenci.⁶² Hlavní obytnou budovou se zde stal dvoupatrový věžový palác se složitěji vytvářeným půdorysem, který obsahoval nad sebou dva lichoběžné sály o rozměrech 10 x 11 m. Oním hlavním *pianem nobile* bylo zjevně pohodlněji dostupné první patro. Sál osvětluje řada oken od severu a od jihu z nádvoří. Vzácně se zde zachoval původní trámový strop s roštovou konstrukcí, složitě profilovanými trámy a záklopy. Původní vytápění se zde nedochovalo, ale v druhém patře byly nalezeny konzoly krbu, který se nejspíše nacházel i v prvním patře. V 15. století jsou zde doložena již kachlová kamna.

Doba krátce pohusitská příliš panovnické reprezentaci nepřála. Císař Zikmund dal totiž do zástavy téměř všechny královské hrady, čímž zlomil jeden ze základních pilířů panovnické moci. Čeští panovníci tak přišli o příjmy z nich plynoucí a v následující době se ekonomická základna Čech bude muset opírat především o kutnohorské stříbro. Zikmund sám se v krátké době po návratu do Prahy roku 1436 zmožil jen na obnovu Starého královského paláce⁶³ a jeho následovníci rovněž neměli mnoho příležitostí k realizaci staveb hradů. Teprve s nástupem Vladislava Jagellonského došlo k jistému obratu, a to i přesto, že vlastnil jen velmi omezený počet hradů (Karlštejn, Křivoklát, Vlašský dvůr v Kutné Hoře, Kolín, Poděbrady, Hradiště).⁶⁴ Možná právě proto se mohl soustředit na jejich obnovu a v době jeho vlády vznikají dva výtvarně nejnáročnější sály, a to na Křivoklátě a na Pražském hradě – Vladislavský sál. Vzhledem k tomu, že příspěvek se zaměřuje především na předhusitskou dobu, tyto dva sály zmíním jen takto ve zkratce a odkazuji zde na novější literaturu.⁶⁵

62 František ZÁRUBA, *Vlašský dvůr*, *Castellologica bohemica* 11, 2008, s. 233–286; nejnověji F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 223–250.

63 František ZÁRUBA, *Zikmundovská přestavba Starého paláce Pražského hradu – programový historismus?*, *Svorník* 8, 2010, s. 45–50.

64 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I*, Praha 1992, s. 227.

65 K Pražskému hradu nejnověji: Petr CHOTĚBOR, *K jagellonské přestavbě Starého královského paláce na Pražském hradě*, in: *Historická Olomouc. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516)* v širších souvislostech, Olomouc 2009, s. 283–294; Jiří KUTHAN, *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I*, Praha 2010, s. 69–103. Ke Křivoklátu z jagellonského období srov. Klára BENEŠOVSKÁ, *Několik poznámek ke hradu Křivoklátu*, *Umění* 33, 1985/4, s. 337–344; Tomáš DURDÍK,

Hradní sály v Čechách a jejich kontext

Velké sály královských hradů byly největšími a také nejvýstavnějšími profánními prostory své doby, které měly vliv na podobu obdobných prostor ve šlechtickém a městském prostředí. S velkými sály se tak setkáme na šlechtických hradech, v rámci významných městských domů a především pak v městských palácích či rezidencích.⁶⁶ Stranou pozornosti by neměly zůstat ani velké radniční sály, zvláště sál Staroměstské radnice, které jako jediné mohly plně konkurovat královským hradům, a to jak do velikosti, tak i v uměleckém provedení. Šlechtické prostředí většinou bylo o něco skromnější, byť se najdou i výjimky. Takovým příkladem mohou být velké sály hradů v Říčanech nebo Vízmburku pocházející z druhé poloviny 13. století. Co se týče velikosti, jsou sice podstatně menší, ale za to jsou klenuté křížovou žebrovou klenbou. Ve 14. století jsou to především velké sály hradů Maidštejna, Lipnice, Krakovce a dalších, které jsou v souladu s dobovým trendem plochostropé, ale například sál na Maidštejně měl rozměr zhruba 20 x 9 m a zdá se, že byl velmi výstavný. K jeho vybavení patřil krb a drobná kaple otevřená do sálu vítězným obloukem.

Z městského prostředí stojí za pozornost, kromě již zmíněného domu U Kamenného zvonu, především palác saských vévodu zvaný dnes Saský dům. Ten byl vystavěn na Malé Straně na konci Karlova mostu kolem poloviny 14. století a jednalo se o mimořádně výstavnou stavbu. V prvním patře paláce se pravděpodobně nacházel velmi rozlehlý velký sál, osvětlený řadou šesti velkých a náročně provedených kružbových oken. Mezi okny se nacházely niky s konzolami pro sochařskou výzdobu (nad nimiž nejspíše byly ještě baldachýny). Zdivo ukončovala římsa a kružbová balustráda, která je zobrazena na vedutě M. Peterleho a J. Kozla z roku 1562, kde je palác zobrazen již jako ruina. Rozměry sálu jsou odhadovány na 35 x 22 m, což z něj činí největší profánní sál své doby u nás.⁶⁷

Vladislavská přestavba hradu Křivoklátu, ČSPS 116/3, 2008, s. 177–183; Tomáš DURDÍK, *Der Umbau der Burg Křivoklát zur königlichen Residenz unter Vladislav dem Jagellonen*, in: *Von der Burg zur Residenz. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften, Band XI*, Braubach 2009, s. 95–104; J. KUTHAN, *Královské dílo*, 128–150.

66 Hubert JEČNÝ, *Středověké paláce v Praze*, Staletá Praha V, 1971, s. 64–75.

67 *Ibidem*, s. 72.

Podobných náročných paláců bylo v Praze jistě více, ale stav jejich dochování není ideální. Podobně výstavný mohl být i palác markraběte Jana Jindřicha, na jehož místě byl později vystavěn Clam-Gallasův palác. Také zde je předpokládán velký sál, jehož rozměry mohly být 30 x 13 m.⁶⁸

Architektonická podoba sálů se postupně proměňovala v závislosti na změnách stylu a proměňovaly se i výškové dimenze. V nejstarší etapě, zdá se, že paláce i jejich sály vycházely ze středoevropské tradice a snad pouze v případě biskupského hradu v Roudnici lze uvažovat o vlivu Francie. Jindřich Břetislav, kníže a biskup, totiž přímo v Paříži studoval.⁶⁹ V době Přemysla Otakara II. došlo k zásadní proměně hradní architektury, která měla vliv i na podobu paláce a jeho velkého sálu. Přes četné podněty, které poskytla Francie Ludvíka IX. a prostředí císařského dvora Fridricha II. Štaufského, je zřejmé, že východiska architektury opět pevně vycházejí ze střední Evropy, respektive ze středoevropské synkreze vlivů zmíněných obou velkých kulturních center. Vliv Francie na střední Evropu rozhodně není možné podceňovat; například Uherské království na přelomu 12. a 13. století bylo díky rodové politice Arpádovců těsně svázáno s francouzským prostředím, což je nejlépe patrné právě v okruhu královských hradů. Podobně tomu bylo i v Rakousku, kde úloha zprostředkovatele připadla Leopoldu VI. Babenberskému, který Francii osobně navštívil. Vliv Francie na hradní architekturu v Čechách silněji rezonoval již za vlády krále Václava I., zvláště v podobě hradu Týřova a v dalších hradech kastelové dispozice. V případě hradů Přemysla Otakara II. bylo rozhodujícím činitelem právě prostředí babenberského dvora a snaha se vyrovnat s doznívajícím císařským prostředím posledních Štaufů, které ale již neposkytovalo nové a živé podněty. Tyto dva momenty, i s přihlédnutím k nepopíratelnému vlivu monastického prostředí, pak daly vzniknout poměrně svébytné architektuře.

Podobně neurčitě vyznívá i srovnání hradní architektury Karla IV. a zvláště Starého královského paláce, který u dobových kronikářů jen oplývá superlativy. Zvláště důležité je líčení kroniky Františka Pražského, který o Karlu IV. a Starém paláci píše toto: „*A zakrátko postavili královský dům, hodný obdivu, jakého nebylo v tomto království dříve nikdy vidět. Vybudoval ho značně vysokými náklady podle*

68 Ibidem, s. 68, 72.

69 *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, s. 478.

*domu krále francouzského.*⁷⁰ To mnohým autorům postačilo ke konstatování, že Starý královský palác byl vskutku vystavěn podle pařížského paláce de la Cité. Teprve poměrně nedávno D. Líbal naznačil, že tomu tak není.⁷¹

Oním domem krále francouzského byl bezpochyby myšlen velký palác – Grand-Salle, který nechal na přelomu 13. a 14. století vystavět Filip IV. Sličný.⁷² Stavba ale nebyla dokončena za jeho života a pokračovala i po jeho smrti roku 1314. Nicméně k dokončení došlo krátce poté, již roku 1323 Jean de Jandun popisuje sál jako dokončený i se sochařskou výzdobou:

„V tomto proslulém sídle francouzské monarchie byl zřízen skvělý palác, nádherný svědek královské vznešenosti. Jeho nedobytné zdi poskytují hradbu dostatečně prostornou a rozlehlou pro pojmnutí nesčetného lidu. Z úcty k jejich slavné památce jsou na tomto místě shromážděné sochy všech králů Francie, kteří až do dnešního dne seděli na trůně; jejich podoba je tak přesvědčivá, až by člověk na první pohled věřil, že jsou živí. Mramorový stůl, jehož jednoduší povrch vytváří ten nejzářivější lesk, je umístěn na západní straně, pod odrazy vitrají, a to takovým způsobem, že stolovníci jsou otočeni na východ. Onen stůl je tak veliký, že kdybych uvedl jeho rozměry bez udání důkazu, bál bych se, že by mi nikdo nevěřil.

Královský palác nebyl vyzdoben ze lhostejnosti a z hrubých, bezduchých zálib, ani zbudován pro požitek z falešné a klamně marnivosti plané slávy, ani opevněn pro ukrytí proradných spiknutí pyšné tyranie, nýbrž byl podivuhodně přizpůsoben činorodým starostem, působivosti a úplné moudrosti našich králů, kteří skrze svá nařízení bez ustání hledají vzrůst obecného dobra. Takřka každý den totiž lze vidět na vyvýšených sedadlech po dvou stranách sálu zasedat vysoké státní úředníky („hommes d'État“), kteří jsou nazýváni podle jejich vlastních funkcí, jedni mistři Komory žádostí, druzí královští notáři. Všichni se přičinují k prospěchu obecného blaha dle svého postavení a řádu království; z nich vycházejí takřka bez přestání dobra příznivých a ctihodných milostí a skrze ně jsou představovány žádosti poměřované váhami té nejpoctivější spravedlnosti.“⁷³

70 František Pražský, in: Kroniky doby Karla IV., s. 116B; Kronika Františka Pražského, s. 413B.

71 D. LÍBAL, *Stavební vývoj*, s. 73.

72 Herveline DELHUMEAU, *Le palais de la Cité, Du Palais des rois de France au Palais de Justice*, Paris 2011.

73 Roux de LINCY – L. M. TISSERAND, *Paris et ses historiens aux XIV^e et XV^e siècles / documents et écrits originaux recueillis*, Paris 1867, s. 48.

Krátce po dokončení stavby zde pobýval mladý Karel IV., a je tak možné, že se zde inspiroval v některých aspektech panovnické reprezentace – zvláště v oblíbě panovnických cyklů. Palác byl mimořádně rozměrnou stavbou, velký sál v prvním patře měl rozměry 63 x 27 m, a jde tak pravděpodobně o největší profánní prostor středověku. Klenuté přízemí paláce se dochovalo dodnes, ale velký sál v prvním patře poškodil roku 1618 požár a roku 1630 jej obnovili již v raně barokním duchu. Podobu interiéru našťestí známe z vyobrazení Jeana Pelerina z roku 1505 a Jacqua Androueta du Cerceau z roku 1560. Prostor sálu byl pojat jako dvojloďná hala zaklenutá dvojicí bedněných hrotitých kleneb, které uprostřed vynášela hrotitá arkáda. V ose obou lodí se nacházela dvojice velkých hrotitých oken s kružbou, nad nimiž štít prolamovaly velké rosety. Boční stěny pak osvětlovala řada velkých oken s kružbami umístěných v nikách s bočními sediliemi. Na meziokenních pilířích i sloupech byly umístěny sochy francouzských králů.⁷⁴

V kontextu francouzské hradní architektury Grand-Salle v Paříži představuje ukázkou klasické sálové stavby, kterou známe třeba již z paláce hrabat v Poitou z přelomu 12. a 13. století (o rozměrech sálu 50 x 17 m) a také z řady mladších staveb, jako je velký sál hradu Montargis (o rozměrech 58 x 17 m) vystavěný v letech 1376 až 1379 Karlem V.⁷⁵ K některým charakteristickým rysům řady francouzských sálů patří výtvarná akcentace čela, kde se většinou nacházela náročná okna popřípadě krby a další výzdoba. Tento typ paláce se v Čechách a v celé střední Evropě prakticky nevyskytuje. Jednu z mála výjimek by pak mohl představovat již zmíněný palác Saských vévodů na Malé Straně, který ale doposud postrádá adekvátní studii. Z výše uvedených rozměrů velkých sálů ve Francii je také patrné, že ty české byly spíše středních rozměrů.

Výtvarná podoba Starého královského paláce a také domu U Kamenného zvonu, které se stavěly v podstatě současně, ovšem neukazují na domácí tradici, současně ani není čistě pařížského původu, ale je zjevné, že vychází prostředím západně od Rýna se silným francouzským vlivem. Mladší sály na Karlštejně nebo

74 Uwe BENNERT, *Art et propagande politique sous Philippe IV le Bel: le cycle des rois de France dans la grand'salle du Palais de la Cité*, Revue de l'art, 1992, s. 46–59; *L'art au temps des rois maudits. Philippe le Bel et ses fils (1285-1328)*, Danielle Gaborit-Chopin (ed.), Paris 1998, s. 74nn.

75 Jean MESQUI, *Châteaux forts et fortifications en France*, Paris 2000, s. 190–192.

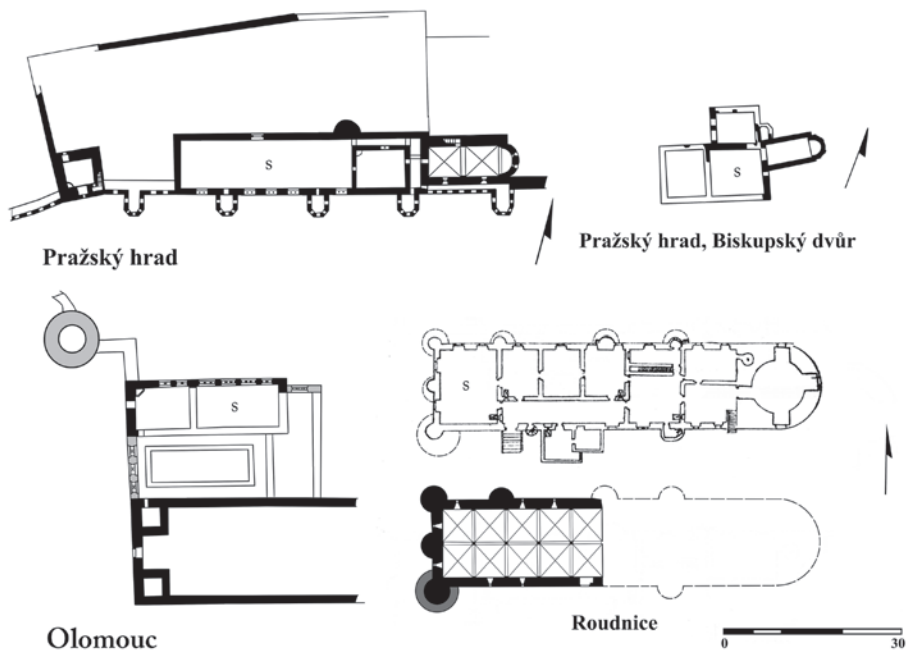
později na Točnicku pak vycházejí již ze středoevropské tradice, byť často obsahují velmi inovativní prvky. Na obou hradech najdeme např. krby, které jsou umístovány ve středu stěny a nikoliv v koutě, jak bylo doté doby v Čechách zvykem atd.

Závěrem

Velký sál v jistém smyslu představoval společenské srdce hradu, byl důležitým místem pro rodovou i osobní reprezentaci panovníka, v jeho stěnách se odehrávaly významné slavnosti, jednání s cizími poselstvy i s představiteli domácí šlechty. V případě Pražského hradu se zde také konaly korunovační hostiny, stejně tak ve velkém sálu byl vystavován zemřelý císař Karel IV. a později i zesnulá královna Johanna Bavorská. Také se zde odehrával soud „o dědinu“, tedy odehrávaly se zde nejvýznamnější majetkové spory atd. Velký sál tedy patřil z tohoto důvodu k nejprestižnějším prostorům, a proto mu byla věnována patřičná pozornost. Také z toho důvodu je velký sál často zmiňována v rytířské epice, která doplňuje naše vědomosti o dobovém vnímání tohoto prostoru.

V předešlém textu jsme se tedy měli možnost se seznámit jen s částí z celé šíře otázek spojených s velkými sály i profánními prostory a závěrem lze tuto stat uzavřít konstatováním, že tato tematika je mimořádně zajímavá a nabízí řadu možností pro další badatelskou činnost.⁷⁶

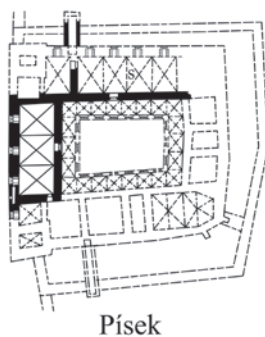
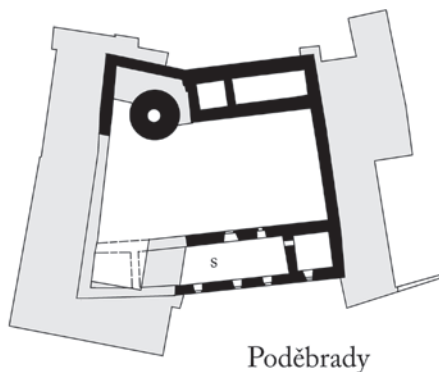
76 K badatelské šíři profánních prostor srovnej nejnověji sborník statí: *Raumstrukturen und Raumausstattung auf Burgen in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Christina Schmid – Gabriele Schichta – Thomas Kühntreiber – Kornelia Holzner-Tobisch (ed.), Heidelberg 2015.



Obr. 1. Půdorysy románských hradů obsahující velký sál (s).



Obr. 2. Olomouc, biskupský palác Jindřicha Zdíka, prostor bývalého velkého sálu.



Obr. 3. Půdorysy raně gotických hradů s velkým sálem (s).



Obr. 4. Písek, vstupní portál vedoucí do menšího sálu.



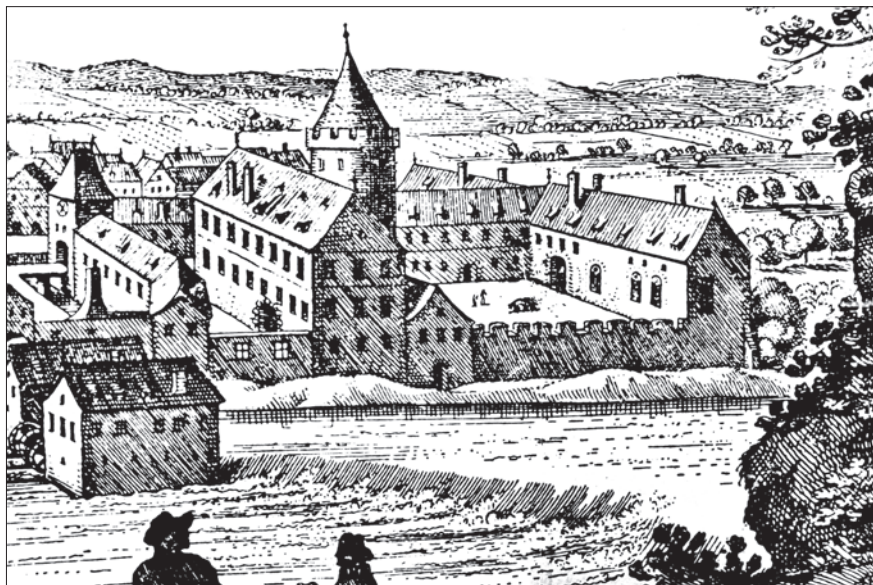
Obr. 5. Zvíkov, prostor zaniklého velkého sálu a jeho kresebná rekonstrukce.



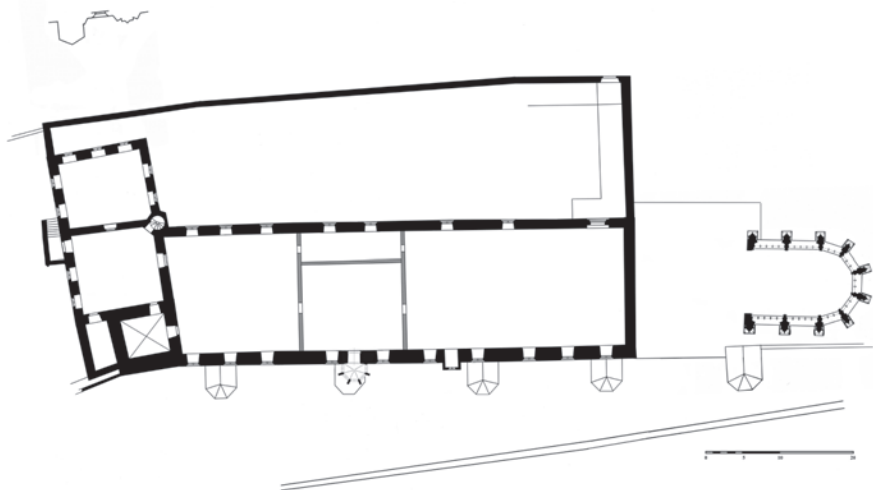
Obr. 6. Křivoklát, velký sál.



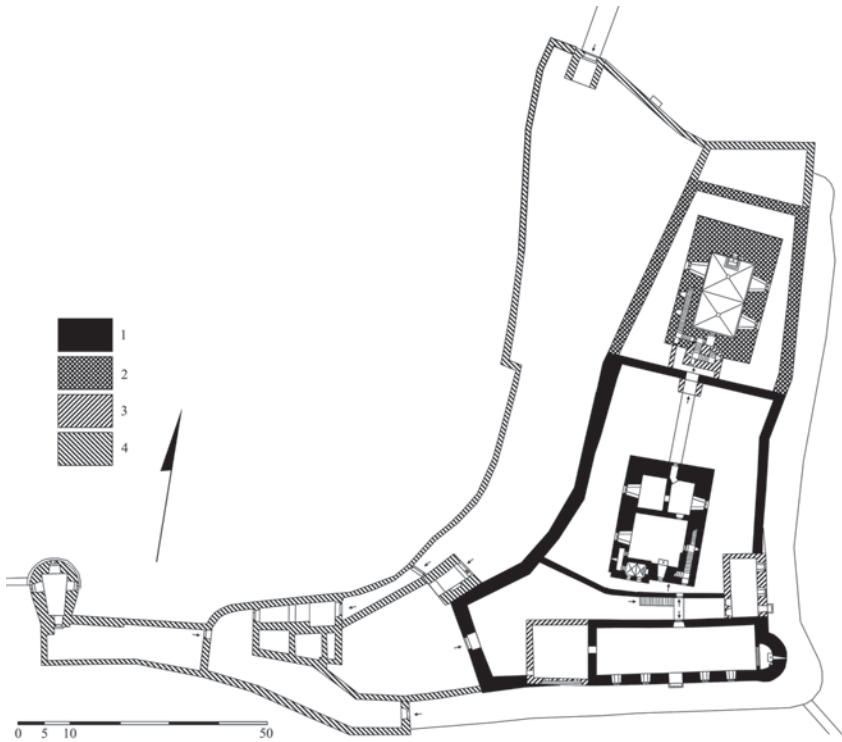
Obr. 7. Křivoklát, raně gotické okno, které původně osvětlovalo velký sál.



Obr. 8. Poděbrady, veduta M. Meriana s hradem v době kolem roku 1650 před barokní přestavbou.



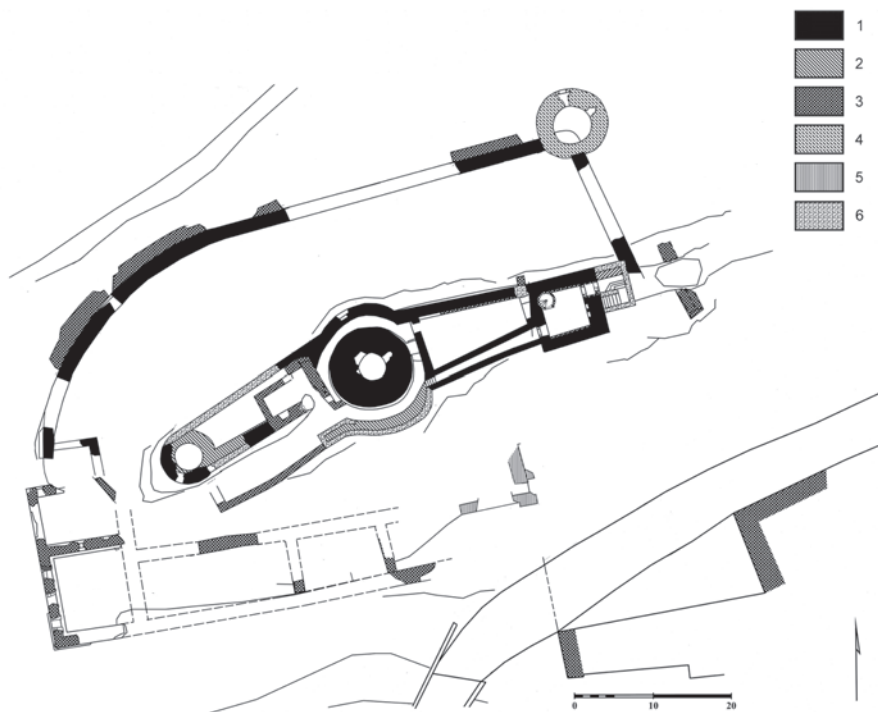
Obr. 9. Pražský hrad, rekonstrukce půdorysu Starého královského paláce v pozdní době Karla IV.



Obr. 10. Karlštejn, rekonstrukce půdorys hradu pro dobu Karla IV. v úrovni hlavních podlaží: palác v úrovni prvního patra, Mariánská věž s kaplí Panny Marie a sv. Kateřiny v úrovni druhého patra, věž sv. Kříže s kaplí sv. kříže rovněž v úrovni druhého patra.

Legenda:

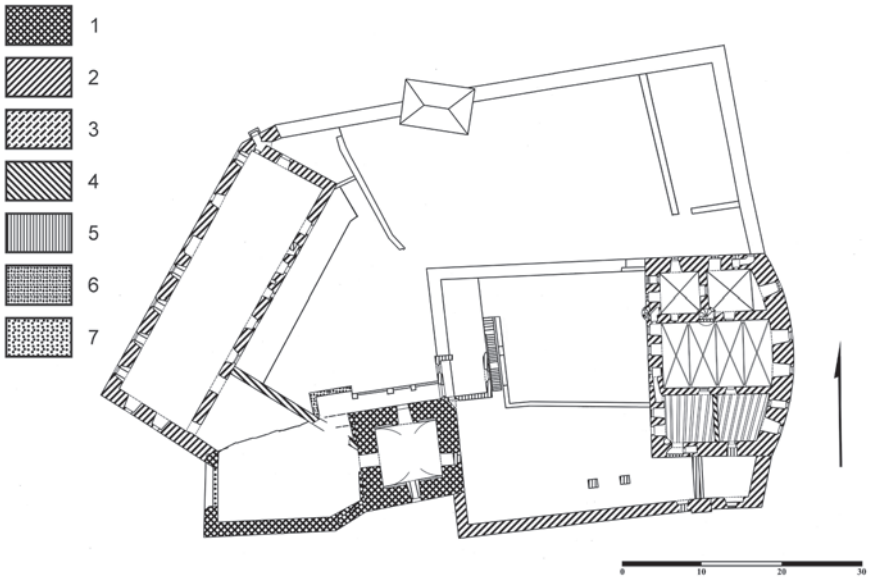
- 1) zdivo postavené v letech 1348–1356
- 2) zdivo postavené v letech 1357–1361
- 3) zdivo z let 1361–1365
- 4) zdivo 14. století, které nelze blíže datovat.



Obr. 11. Žebrák, půdorys hradu s naznačenou rekonstrukcí dolního paláce (čárkovaně).

Legenda:

- 1) zdivo pozdního 13. století
- 2) novodobě zvýšené základové zdivo pozdního 13. století
- 3) zdivo doby Václava IV.
- 4) pozdně gotické zdivo
- 5) blíže nezařaditelné gotické zdivo
- 6) novodobé zdivo



Obr. 12. Točnick, půdorys hradu v úrovni hlavního obytné a reprezentativního podlaží.

Legenda:

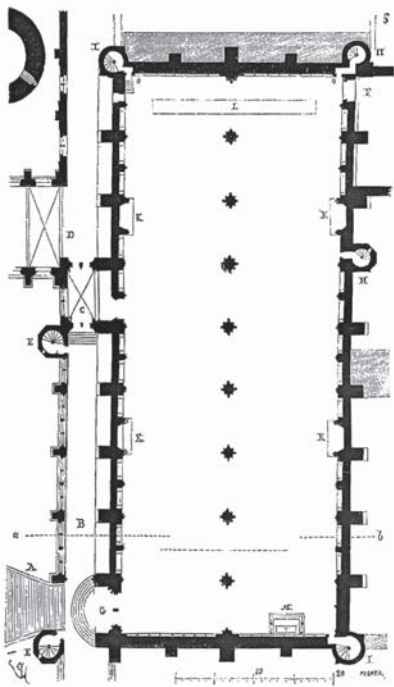
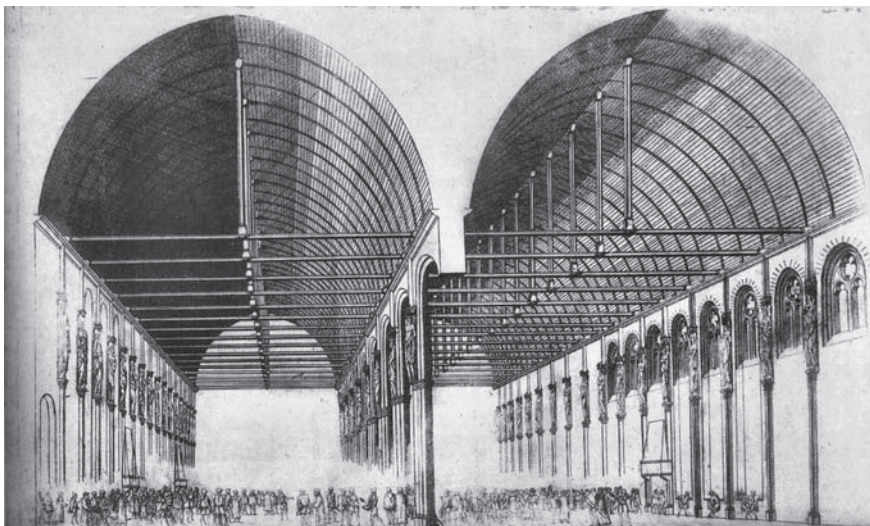
- 1) první etapa (lovecký hrádek),
- 2) zdivo druhé etapy 80. léta 14. století až kolem roku 1400,
- 3) třetí etapa hradu krátce po roce 1400,
- 4) zdivo z první poloviny 16. století,
- 5) renesanční zdivo,
- 6) barokní zdivo,
- 7) novodobé zdivo.



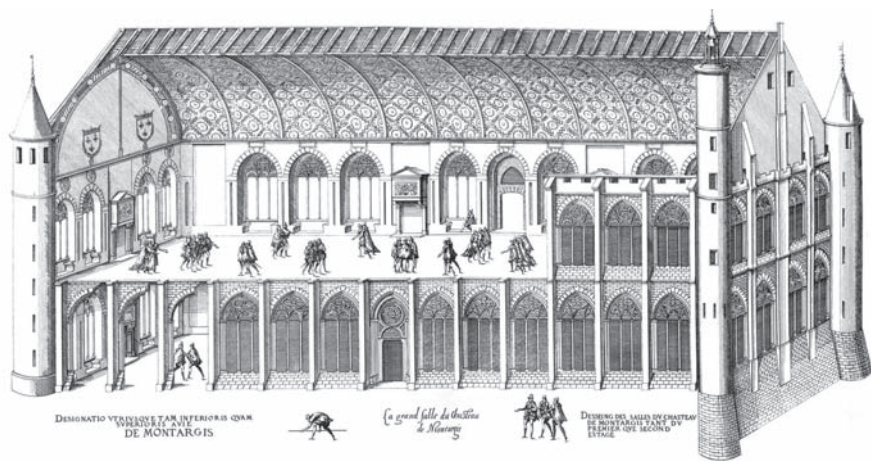
Obr. 13. Točník, sál v horním paláci,



Obr. 14. Točník, interiér dolního paláce, velký sál se nachází v úrovni prvního patra.



Obr. 15. Paříž, Grand-Salle, vyobrazení Jacqua Androueta du Cerceau z roku 1560 a půdorys paláce podle E. Violleta-le-Duc



Obr. 16. Montargis, hradní palác na vyobrazení Jacqua Androueta du Cerceau z roku 1560.

Aula Magna – grand hall of royal castles in pre-Hussite Bohemia

Grand halls were a very important component of medieval royal castles. Important ceremonies, celebrations, courts etc. took place there and also for this reason the hall was an important place for the dynastic and personal representation of the sovereign. It was also projected into their architecture; the grand halls were along with chapels the most representative space of the given castle. The tradition of these grand halls reaches back to the period of the Roman Empire, but it is necessary to expect also a certain share of the barbarian tradition. We mainly know the first palaces in Bohemia only from the written sources. Only shortly before the middle of the 12th century a Romanesque ducal palace emerged, which has so far been partially preserved and also contained a large flat-ceiling hall with a size of 34 x 9. We know the relicts of a great hall also from Mělník and from the episcopal palace in Olomouc and the castle in Roudnice. We do not know much about the appearance of the great halls from the first half of the 13th century; they have not been preserved. It is only from the time of Přemysl Otakar II that the grand halls have been partially preserved at the castles Písek, Zvíkov, Křivoklát and in Poděbrady. With the exception of Poděbrady, there were vaulted spaces and the hall at Zvíkov was, moreover, conceived as a two-nave hall. At the time of the Luxembourgs, the majority of the grand halls again had flat ceilings. One of the leading implementations of Charles IV was the reconstruction of the Old Royal Palace at Prague Castle, in the construction of which also John of Luxembourg later participated. A large hall of an approximate size of 30x15 m was probably built here; the palace was likely divided by lighter partitions, which have not been preserved. Only slightly smaller hall was created at Castle Karlštejn, which moreover opened into a semi-circular apse of the chapel of St Nicholas, which apparently was to evoke the old imperial aula in Trier, Aachen or Ingelheim. Grand halls also were built at the castles of Wenceslas IV. Only Točnick was better preserved, where we encounter the “conference” lower palace, which contained a traditional grand hall of a size of 34x10 m. Far more interesting artistically was the smaller hall in the upper palace, which served the ruler and is vaulted. We also know the hall from the Italian Court in

Kutná Hora and we can also reconstruct the one at Žebrák. The development of the grand halls at royal castles then culminated with the Jagiellonian reconstruction of Prague Castle, where Vladislaus Hall was created.

ŻYCIE CODZIENNE I ODŚWIĘTNE NA DWORZE WŁADYSŁAWA JAGIEŁŁY

BOŻENA CZWOJDRAK

Everyday life and festive life at the court of Władysław II Jagiełło

The greatest amount of information on everyday life and festive life at the courts of the Polish rulers of the Late Middle Ages can be found in the preserved court accounts. The following text provides a short excursion into the contents of the court accounts of Władysław II Jagiełło and several other sporadically preserved accounting sources.

Key words: Władysław II Jagiełło, sovereign court, Late Middle Ages, court accounts, everyday life, holidays

Największą ilość informacji na temat funkcjonowania dworów w późnośrednio-wiecznej Polsce można odnaleźć w rachunkach królewskich. Polscy badacze nie dysponują niestety, tak jak koledzy z Czech, świetnymi kronikami czy bogato ilustrowanymi księgami opisującymi życie dworskie¹. Do badań nad dworami wykorzystujemy zatem każde, nawet najmniejsze źródło, w którym mogą znajdować się informacje na temat życia dworskiego. Niestety, XV-wieczna kronika Jana Długosza zawiera mało informacji na ten temat, skupiając się głównie na polityce i wojnach². Podobnie zachowane dokumenty pozwalają najwyżej na identyfikację poszczególnych członków dworów. Nie zawsze się to jednak udaje, bowiem rzadko dany urzędnik występował na dokumentach z tytułem dwor-

1 Przykładowo: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA a kol., *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířůve středověku*, Praha 2014.

2 Czasy panowania Władysława Jagiełły i jego dwóch synów obejmują księgi od 10 do 12 kroniki Jana Długosza (*Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10, red. Zbigniew PERZANOWSKI, Warszawa 1981; ks. 10 i 11, Jan Garbaciak – Krystyna Pieradzka (ed.), Warszawa 1982; ks. 11, red. Stanisław Gawęda (ed.), Kraków 1984; ks. 11 i 12, Jerzy Wyrozumski (ed.), Warszawa 2004; ks. 12, Jerzy Wyrozumski (ed.), Warszawa 2009; ks. 12, Jerzy Wyrozumski (ed.), Warszawa 2006.

skim zwłaszcza, jeśli pełnił jeszcze jakąś godność ziemską³. W tej sytuacji jedynie zachowane rachunki pozwalają na próbę odtworzenia życia dworskiego na dworach monarszych średniowiecznych władców w Polsce.

Niestety, do naszych czasów zachowało się niewiele tego typu źródeł. Najcenniejsze w tych badaniach rachunki dworu, wydane pod nieco mylącą nazwą, jako *Rachunki dworu króla Władysława Jagielly i królowej Jadwigi*, pierwszej żony tego władcy, obejmują lata 1388–1420⁴. Nazwa edycji jest myląca, bowiem tom zawiera nie tylko rachunki dworskie, ale także rejestry podrzęctw, księgi rachunkowe wielkorządcy krakowskiego, rachunki stacji królewskiej, księgi skarbowe, rejestr wydatków krakowskich. Ponadto lata obejmują nie tylko rachunki dworu Władysława Jagielly i Jadwigi Andegaweńskiej, bowiem ta ostatnia zmarła w 1399 roku, ale zahaczają jeszcze o dwór drugiej i trzeciej żony tego króla – Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej. Uzupełnieniem tych rachunków są zachowane rejestry podwód kazimierskich oraz fragmenty rachunków wielkorządowych krakowskich z lat 1471–1472 i 1476–1478, rejestr wydatków na litewski dwór Kazimierza Jagiellończyka oraz kilka innych⁵. W dużej mierze

-
- 3 Pełne zestawienie dotychczasowych badań nad dworami w Polsce późnośredniowiecznej i wczesnonowojzycznej znajdują się w pracy: *Curia regis, curia reginalis. Dwory królewskie w późnośredniowiecznej Europie Środkowej – stan badań i postulaty badawcze*, Bożena Czwojdrak – Agnieszka Januszek-Sieradzka (ed.), Sandomierz 2014 (m.in. Grażyna RUTKOWSKA, *Dwór królewski w Polsce w XIV wieku – stan badań i postulaty badawcze*, s. 45–58; Bożena CZWOJDRAK, *Dwory królewskie w Polsce w XV wieku – stan badań i postulaty badawcze*, s. 59–72; Agnieszka JANUSZEK-SIERADZKA, *Dwory polskich królowych w XVI stuleciu. Stan badań i postulaty badawcze*, s. 73–88; Marek FERENC, *Dwory królów polskich w XVI wieku. Postulaty badawcze i stan badań*, s. 89–100).
 - 4 *Rachunki dworu Władysława Jagielly i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, Franciszek Piekosiński (ed.), Kraków 1896.
 - 5 *Akty litewsko-ruskiego gosudarstwa*, vyp. I, Mitrafan F. Dovnar-Zapolskij (ed.), Moskwa 1900; *Podwoły kazimierskie 1407–1432*, Stanisław Krzyżanowski (ed.), in: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, Kraków 1903–1913; *Rachunki wielkorządowe krakowskie z lat 1461–1462 i 1471*, Stanisław Krzyżanowski (ed.), in: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, Kraków 1909–1913; *Rachunki wielkorządowe krakowskie z 1471 r.*, Roman Grodecki (ed.), in: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. IV (XVI), Kraków 1951; *Rachunki królewskie z lat 1471–1472, 1476–1478*, Stanisław Gawęda – Zbigniew Perzanowski (ed.), Wrocław 1960; *Rejestra podskarbnego Hinczki z lat 1393–1395 (bruliony a czystopisy)*, Hubert Wąjs (ed.), *Archeion* 91/1993; *Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzęctwa krakowskiego. Rachunki stacji nowosądeckiej*, Hubert Wąjs (ed.), Warszawa 1993.

tylko na ich podstawie możemy poznać i omówić zwyczaje dworskie, poznać dzień codzienny i odświętny na dworze zarówno króla jak i królowej, dowiedzieć się, co jedli, jakie stroje nosili, co lubili a czego nie.

Pomimo wybiórczości zachowanych rachunków możemy pokusić się o przeprowadzenie takich badań w stosunku do dworu Władysława Jagiełły, bez porównania z dworami jego synów, Władysława Jagiellończyka i Kazimierza Jagiellończyka, a także bez porównania z dworem ostatniej żony Jagiełły – Zofii Holszańskiej oraz żony Kazimierza Jagiellończyka – Elżbiety Rakuskiej. Zachowane rachunki z lat ich panowania są bowiem tak szczątkowe, że trudno odtworzyć codzienne życie dworskie w tych czasach a co dopiero wyłapać ciekawostki, które się na wspomnianych dworach pojawiały⁶.

Zarówno władcy jak i ich królewskie małżonki często podróżowali. Określenie Władysława Jagiełły *rex ambulans* dobitnie oddaje rolę wyjazdów w przypadku tego władcy. Antoni Gąsiorowski określił zresztą kiedyś polską monarchię późnośredniowieczną jako objazdową i miał tu sporo racji⁷. Nad dobrym przygotowaniem trasy podróży czuwał podskarbi, który informował o zaplanowanej drodze władcy odpowiednie stacje, aby uprzednio przygotowały się na przybycie dworu zaopatrując się w odpowiednią ilość produktów żywnościowych. Podskarbi najczęściej wysyłał odpowiednie fundusze a jeśli stacja leżała blisko Krakowa to także jedzenie i napoje⁸. Podróżowano różnymi rodzajami wozów, najczęściej kolebkami i rydwanami a zimą saniami wymoszczonymi futrami.

-
- 6 O dworach późnośredniowiecznych Jagiellonów pisali: Helena KRĘT, *Dwór królewski Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 1987; Grażyna RUTKOWSKA, *Urzednicy królowej Jadwigi Andegawenskiej*. Spis in: Nihil superfluum esse, Jerzy Strzelczyk – Józef Dobosz (ed.), Poznań 2000, EADEM, *Dwór polskich królowych Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej*, in: Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych, t. 2, Waldemar Bukowski – Tomasz Jurek (ed.), Kraków 2012; Bożena CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012; Tomasz ROMBEK, *Otoczenie królowej Elżbiety Rakuszaneki (1454–1505)*, Katowice 2012, mps pracy doktorskiej.
- 7 Antoni GAŚSIOROWSKI, *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, Czasopismo Prawno-histeryczne, t. 25, 1973, s. 41.
- 8 Franciszek SIKORA, *Dzieje podrzędztwa i starostwa nowokorczyńskiego*, Teki Krakowskie 8, 1998, t. 10, 1999

Najciekawszą kwestią dotyczącą zarówno życia codziennego jak i odświętnego na dworze polskim są naturalnie potrawy, jakie pojawiały się na stole monarchicznym. Pierwszy posiłek (*prandium*), był czymś pośrednim pomiędzy śniadaniem a obiadem, i spożywano go po porannej mszy. Po raz drugi do stołu zasiadano wieczorem do wieczerzy (*coena*) – obydwie posiłki były obfite i musiały dostarczyć energii na cały dzień. Czasem władcy spożywali jeszcze jeden, lekki wieczorny posiłek zwany *collatio*. Chociaż władca miał odrębny dwór od swoich żon często spożywali razem posiłki, niekoniecznie tylko w podróży. Pomimo tego król i kolejne królowe mieli odrębne kuchnie i urzędników zajmujących się tymi sprawami⁹. Na dworach późnośredniowiecznych władców polskich z upodobaniem jedzono dziczyznę, którą dostarczali władcy lubujący się w polowaniach na grubego zwierza. Przed kolejnymi ożenkami Władysław Jagiełło wyprawiał się w litewskie lasy, skąd przysyłał upolowaną zwierzynę, aby ją przygotowano na biesiadę weselną. Bardzo ważnym, czasem wręcz luksusowym składnikiem tych posiłków były ryby. Władysław Jagiełło z upodobaniem konsumował wszystkie gatunki ryb, jak sumy, łososie, sandacze, węgorze, jesiotry, leszcze, lipienie, płocie. Królowa chętnie jadła śledzie. Część ryb była gatunkami morskimi, a trudność w ich zdobyciu podkreślała jedynie luksus na dworze królewskim. Jedną z najdroższych ryb, jaką jadano na dworze Władysława Jagiełły był sandacz balatoński, którego sprowadzano z Węgier¹⁰.

Na stole królewskim pojawiały się owoce, sezonowe i stałe, do tych pierwszych należy zaliczyć wiśnie, poziomki, gruszki, orzechy laskowe i importowane orzechy włoskie. Rzadko jabłka, których smaku i zapachu Władysław Jagiełło bardzo nie lubił¹¹. Często kupowano także melony, które z upodobaniem jadano. Owoce te stały się zresztą przyczyną śmierci królowej Zofii Holszańskiej, ostatniej żony Władysława Jagiełły¹². Sprowadzano także cytry-

9 Maria DEMBIŃSKA, *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław – Warszawa 1963, s. 96; Jerzy SPERKA, *Dwór pierwszych Jagiellonów a tajniki średniowiecznej kuchni* in: *Historia naturalna jedzenia. Między antykiem a XIX wiekiem*, Beata Możejko (ed.), Gdańsk 2012, s. 63.

10 *Rachunki dworu*, s. 569; J. SPERKA, *Dwór pierwszych*, s. 65.

11 J. SPERKA, *Dwór pierwszych*, s. 66.

12 B. CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska*, s. 72–73.

ny. Przy stole królewskim z upodobaniem jadano grzyby, między innymi smardze¹³.

Do przyrządzania wszystkich dań używano wielu przypraw, oprócz rodzimych – pietruszki, kopru, koperku, kuczmorki, pasternaku, poru, czosnku, cebuli, chrzanu i gorczycy sprowadzano także z zagranicy migdały, figi, pieprz, rodzynki, cynamon, kardamon, imbir, gałkę muszkatołową, szafran i cukier¹⁴. Część z nich, jak szafran, przekazywano aptekarzowi, aby sporządził dla króla słodkie *konfekty* czyli cukierki, Cukierki te pokrywano czasem cienką warstwą złota i traktowano jako lek. Kiedy Władysław Jagiełło wyjeżdżał na wyprawę wojenną sporządzono mu specjalną torebkę korkową na cukierki a aptekarzowi przekazano podwójną porcję cukru i szafranu oraz złota aby sporządził dla króla odpowiednio dużą porcję tych specjałów. Także w czasie postu aptekarz dostawał dodatkowe porcje tych produktów, aby sporządzić zapas słodczy, które najwyraźniej traktowano jako potrawę postną¹⁵. Towarem luksusowym, wymienianym wśród wszystkich zagranicznych przypraw był także ryż, który często sprowadzano na dwór. Chleb wypiekano w królewskiej piekarni, ale Jadwiga Andegaweńska żądała wypieków z Opatowca, i stamtąd sprowadzano dla niej pieczywo¹⁶. Warto podkreślić, że – pomimo przestrzegania etykiety dworskiej – przy stole polskich monarchów panowała swobodna atmosfera a władcy nie narzucali swoim współbiesiadnikom swoich gustów kulinarnych.

Jednym z ciekawszych zapisów związanych z jedzeniem jest zakup tzw. języków smoczyczych czyli kamieni, kształtem przypominające skamieniałe języki, wierzone, że są to autentyczne części tych legendarnych stworzeń i, że postawione na stole królewskim wyciągną truciznę z każdej potrawy¹⁷.

W czasach jagiellońskich na dworze królewski królowało piwo, ale jako napój przy jedzeniu. Wypijano go do jednego posiłku od 1,5 do 2 litrów. W rachunkach dworu królewskiego królowej Jadwigi Andegaweńskiej wydatki na piwo stanowią codzienną rubrykę. Władysław Jagiełło alkoholu nie pił wcale, co

13 *Rachunki dworu*, s. 95; J. SPERKA, *Dwór pierwszych*, s. 66.

14 J. SPERKA, *Dwór pierwszych*, s. 66.

15 *Rachunki dworu*, s. 156–158, 186, 188, 198 200, 218; J. SPERKA, *Dwór pierwszych*, s. 67–68.

16 *Rachunki dworu*, s. 66; J. SPERKA, *Dwór pierwszych* s. 66.

17 *Rachunki dworu* s. 162, 219.

wielokrotnie wspomina Jan Długosz a co stanowiło zgryzotę wszystkich, którzy chcieliby wykorzystać stałą metodę upicia króla, aby wydobyć z niego korzystne dla siebie informacje¹⁸. Co więcej, król pił jedynie wodę źródlaną, co w średnio-wieczu uchodziło za ewenement. Pomimo całkowitej abstynencji Władysław Jagiełło nie miał nic przeciwko temu, aby na jego dworze spożywano napoje alkoholowe. Sprowadzano zatem wina węgierskie, rumuńskie, francuskie, austriackie, włoskie tzw. *rywula* gotowane wino, hiszpańskie, sycylijskie, a czasem także i z rodzimych winnic. Głównie pito jednak wina węgierskie, być może wpływ na takie upodobania miała cena, bliskość kraju oraz stosunki łączące nas z Węgrami. O dobór odpowiednich trunków na stół królewski troszczyli się podczaszowie i cześnicy¹⁹.

Ciekawą kwestię stanowi ubiór władców, Na podstawie rachunków możemy zaobserwować, jakie kolory preferowano na dworze Władysława Jagiełły oraz z jakich materiałów wytwarzano stroje. Wiadomo, nie tylko z rachunków, ale przede wszystkim z kroniki Jana Długosza, że król nie lubił kolorowych ubrań, najchętniej ubierał się na szaro i czarno. Jego ulubionym strojem był kozuch barani, który nosił włosami na wierzchu²⁰. Koszule szyto królowi z cienkiego białego płótna, jedwabiu lub tafty. W rachunkach odnotowano wielokrotnie zakup latem kapelusza słomianego dla władcy²¹. Król nie dbał o swoje stroje, rzadko kupowano dlań nowe. Najczęściej władca oszczędzał, niejednokrotnie odnotowano wydatek dla krawca, który naprawiał stare, zniszczone suknie królewskie. Futra podbijano futrem z wiewiórek, popielic, kun lub lisów.

Nie oznacza to jednak, że cały dwór nosił się w podobnie ciemnych barwach, chociaż niewątpliwie część dworzan naśladowała swojego władcę w stylu i kolorach ubiorów, a jego najbliżsi słudzy nosili szare i czarne stroje, co potwierdzają rachunki²². Szczególnie podczas rozmaitego rodzaju świąt i uroczystości ubierano się zgodnie z życzeniem władcy w czarne szaty, ich dostatek i bogactwo

18 JAN DŁUGOSZ, *Roczniki*, ks. 11 i 12, s. 141.

19 *Rachunki dworu*, s. 215; J. SPERKA, *Dwór pierwszych*, s. 67.

20 JAN DŁUGOSZ, *Roczniki*, ks. 11 i 12, s. 141–142. Być może jednak nosząc czerń król podążał za ówczesną modą. Według Michela PASTOUREAU, *Niebieski. Historia koloru*, Warszawa 2013, s. 115: „Wiek XV stoi pod znakiem czerni”.

21 *Rachunki dworu*, s. 156–172.

22 Krystyna TURSKA. *Ubiór dworski w Polsce w dobie pierwszych Jagiellonów*, Wrocław 1987.

starając się podkreślić krojem i materia. Królowa jednak i dworki a także część dworzan preferowała większe urozmaicenie w kolorach. Wiadomo, z zachowanych rachunków, że lubiono kolor złoty i srebrny a w czasach Kazimierza Jagiełłończyka coraz popularniejszy stawał się kolor czerwony²³. Spotykano także w rachunkach adnotację na zakup sukna brukselskiego w kolorze zielonym, dla młodych dworek. Noszono obuwie kolorowe z długimi nosami. W rachunkach odnotowano także, że z sukna żółtego, białego i brunatnego robiono przepaski dla panien dworskich królowej²⁴. Młodzi ludzie na dworze królewskim stanowili niejednokrotnie barwny ornament. Zachowane w rachunkach zamówienie jednego z dworzan królewskich, Henryka z Rogowa, wskazuje na możliwości finansowe i chyba jednak brak gustu młodego szlachcica, albowiem zakupił on: siatkę na włosy składającą się z 15 drogocennych kamieni i złota oraz drugą, wysadzaną perłami; kołpak ozdobiony czaplami piórami, perłami i złotą wstęgą oraz drugi, zdobiony perłami i złotymi galonami; łańcuch ze złota wysadzany 35 szlachetnymi kamieniami; dwa płaszczce, na jeden naszyto 200 białych lilii a na drugi 55 złotych gwiazd²⁵. Ubiory szyto z barchanu, jedwabiu, aksamitu, atlasu i tafty. Często w rachunkach pojawia się zapis o zakupie biżuterii dla królowej i jej panien dworskich, złotych kolczyków, obrączki czy łańcucha²⁶.

Z okazji wizyt głów koronowanych lub znaczniejszych posłów wyprawiano uroczyste biesiady, którym towarzyszyła odpowiednia oprawa muzyczna i tańce. Muzyka była zresztą bardzo ważnym elementem na dworach późnośrednio-wiecznych władców polskich. Królowa Jadwiga lubiła słuchać gry gitarzystów, podobnie zresztą jak i Władysław Jagiełło, który przybył do Krakowa w otoczeniu ruskich flicistów i gitarzystów. Dla lutnistów i trębaczy odnotowano w rachunkach zakup strojów w kolorach żółtym i czerwonym. Na dworze Zofii Hołszańskiej czwartej i ostatniej żony Władysława Jagiełły przebywał słynny klawi-

23 Małgorzata WILSKA, *Funkcja i znaczenie koloru w kulturze dworskiej* in: *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane profesor Marii Miśkiewicz, Zbigniew Kobylinski (ed.)*, Warszawa 2004, s. 140–141. Wedle rachunków 62 % sumy wydawanej na materiały przypada w okresie rządów Władysława Jagiełły na kolor czarny i szary a pozostałe 38 % to kolory biały, brunatny, czerwony, zielony i niebieski, eadem, s. 141.

24 *Rachunki dworu*, s. 199.

25 *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. II: Wypisy z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej, Antoni Z. Helcel (ed.), Kraków 1870, nr 2134.

26 *Rachunki dworu*, s. 34, 246.

cymbalista Mikołaj z Radomia, autor między innymi pieśni do słów wierszy Stanisława Ciołka. Dwór polskich późnośredniowiecznych władców posiadał wybitnych wirtuozów muzyki polifonicznej i nie odbiegał w tej materii od dworów zachodnich²⁷.

Muzyka stanowiła tło dla uczt ale także była nieodrodnie związana z tańcem dworskim. Ów, wysmakowany i stonowany, w przeciwieństwie do rozhukanych tańców niższych warstw, był nierozzerwalnie związany z biesiadami, które towarzyszyły wizytom ważniejszych gości. Jednym z najbardziej znanym tańcem figurowym na XIV i XV wiecznych dworach, tańczony także i u nas była tzw. *moreška* (maruska). Tańczono tańce niemieckie a nawet francuskie. Ze względu na przenikanie na nasz dwór wpływów wschodnich można się domyślać, iż także i tańce z tego regionu znalazły tu swoje miejsce²⁸.

Bardzo dużą rolę na dworach polskich późnośredniowiecznych władców odgrywał błazen. Zanim jednak pod tym imieniem pojawił się na dworze określano go mianem *wiły* lub *kuglarza*. Błaznami byli niejednokrotnie zwykli rycerze, którzy mieli odpowiednie predyspozycje – poczucie humoru, zmysł obserwacji, cięty język – do wygłaszania odpowiednich, najczęściej ciętych komentarzy do określonej rzeczywistości. Takim rycerzem był Henne, błazen na dworze wielkiego księcia litewskiego Witolda, który do południa był rycerzem a po południu musiał wdziewać strój błazeński. Pomagał on odróżnić błazna od innych członków dworu. Na dworze polskim błazen nosił charakterystyczny strój składający się z czapy lub kaptura zwanego *kuklą* z rogami zakończonymi dzwonkami, ząbkowanej szaty i kolorowych obcisłych nogawic. Na dworze polskim błazen najczęściej nosił strój w kolorze czerwonym, rzadziej żółtym. Tylko w tym stroju mógł krytykować władcę, bawić innych i nie ponosić z tego powodu żadnych konsekwencji. Charakterystyczne, gładko ogolone oblicze błazna (Marcin Kromer pisał jeszcze o przysłowiowym człowieku ogolonym jak błazen) wrosło w późnośredniowieczny dwór polski, niektórzy – jak Stańczyk – przeszli do hi-

27 Zdzisław JACHIMECKI, *Muzyka na dworze króla Władysława Jagiełły*, Kraków 1915; Małgorzata WILSKA, *Dwór królewski i kultura dworska*, in: *Kultura Polski średniowiecznej XIV i XV w.*, Bronisław Geremek (ed.), Warszawa 1997, s. 97–99; Bożena CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska*, s. 165.

28 Sylwia KONARSKA-ZIMNICKA, *Taniec w średniowiecznej Polsce. Świadectwo źródeł pisanych*, Kraków – Kielce 2009, s. 79–90.

storii. Z XV wieku znamy kilku: Olesko i Mikołaj Twer zabawiali Władysława Jagiełłę i jego kolejne żony, Bianiasz i Hanusz Rycerz byli na dworach Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka. Z czasów Kazimierza Jagiellończyka nie mamy informacji źródłowej o wiałach czy błaznach, co absolutnie nie oznacza, iż ich nie było, a jedynie nie zapisali się jakoś szczególnie na kartach historii²⁹.

Podczas posiłków błaznowie bawili króla lub królowa oraz ucztujących w ich obecności, wieczorem – jeśli potrafili – grali na jakimś instrumencie. Ponieważ ulubioną rozrywką Kazimierza Jagiellończyka była gra w szachy – którą także kontynuowali jego synowie, być może błazen stanowił partnera królewskiego w tych rozrywkach. Często podróżowali z władcą podczas ich objazdów i wypraw. Nierzadko poprzedzali oni orszak królewski wjeżdżający do miasta wśród innych kuglarzy i muzyków. Wiadomo, że dworom władców z dynastii Jagiellońskiej często towarzyszyli trębacze, którzy ogłaszali ich wjazd do miasta³⁰.

Do rozrywek królewskich należały także ogrody zoologiczne czyli zwierzyńce. Od czasów Kazimierza Wielkiego istniał w Krakowie taki ogród, którego w czasach Jagiełły strzegł stróż Wojciech. Doglądał on m.in. pary lwów, które władca otrzymał w darze z Florencji³¹.

Na średniowiecznych dworach władców zachodniej Europy dużą rolę odgrywały turnieje, jednakże w Polsce ten zwyczaj nie przyjął się zbyt mocno. Mamy bowiem jedynie kilka wzmianek o organizowaniu takowych w XV wieku na dworze królów polskich. Szczególnie rozmiłowany w turniejach był Zygmunt Luksemburczyk, na którego dworze w szranki stawali chętnie polscy rycerze z Zawiszą Czarnym na czele, odnosząc na tym polu spore sukcesy. Władysław Jagiełło organizował wprawdzie kilka turniejów, między innymi podczas koronacji z Anną Cylejską, ale w nich nie uczestniczył, swoją rolę ograniczając do wręczenia nagród zwycięzcy. Do turniejów rycerze gotowali się jednak już na kilka miesięcy wcześniej. Dworzanin królewski Jan Hincza z Rogowa specjalnie w tym celu sprowadził drogą zbroję mediolańską oraz części rzędu dla koni z Włoch. W przypadku turniejów synowie Władysława Jagiełły, podobnie jak ojciec, nie byli zwolennikami tego rodzaju rozrywki, aczkolwiek Kazimierz Ja-

29 Małgorzata WILSKA, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998, s. 30 i nast.

30 M. WILSKA, *Dwór królewski*, s. 97–98.

31 *Rachunki dworu*, s. 367, 562; Małgorzata WILSKA, *Curiositas jako element kultury dworskiej w XV wieku*, in: *Kultura średniowieczna i staropolska*, Warszawa 1991, s. 696.

giellończyk organizował turnieje i zabawy podczas wojny trzynastoletniej, Wydatki na ostrogi i pancerze dla koni były wprawdzie stałym elementem odnajdywanym w rachunkach acz wiązały się bardziej z wyprawami wojennymi lub też ulubionymi przez Jagiellonów polowaniami niż przygotowaniem do turniejów. Polowania były zdecydowanie ulubioną rozrywką władców tej dynastii i niejednokrotnie w rachunkach pojawiały się wydatki na sokoły i psy, które brały w nich udział³².

Być może urządzano już wówczas gonitwy konne, bowiem w rachunkach parokrotnie odnotowano zakup konie zwanego *biegun*, zdatnego do wyścigów. Konie na ważne uroczystości były także odpowiednio odziewane, w rachunkach mamy zapis o złotych krzyżykach do zawieszenia im na czole, zapewne na naczółku oraz zakup jasnożółtego aksamitu do obicia siodła królowej i czarnego dla takiegoż obicia siodła króla.

Reasumując, dwór w czasach panowania Władysława Jagiełły na pierwszy rzut oka może wydawać się ponury w barwie i smutny, z braku turniejów czy innych zabaw. Niewątpliwie daleko mu było do rozbuchanych w kolorze i zabawach dworach francuskich czy hiszpańskich, wydaje się jednak, że częste uczyty, upodobanie do muzyki i długie rozmowy nierazko o podłożu filozoficzny dostarczały polski władcom i ich dworzanom równie dobrej rozrywki.

32 *Rachunki dworu*. wg indeksu.

Everyday life and festive life at the court of Władysław II Jagiełło

The greatest amount of information on everyday life and festive life at the courts of the Polish rulers of the Late Middle Ages can be found in the preserved court accounts. We discover from them which things at the court enjoyed popularity, which colour of dresses dominated among the courtiers, what the crazy dealt with, and also what the organization of tournaments looked like and which other entertainments the sovereign couple devoted themselves to. In the accounts, we also find written data on the popular foods and drinks of the sovereigns, music, which they listened to and on the dances. Thanks to this information, we are able to reconstruct and imagine life at the medieval court of the Polish rulers.

II

LITERATURA

***Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel*, Christofer Herrmann, Dethard von Winterfeld (Hg.), Petersberg: Michael Imhof Verlag 2015, 2 svazky, 1136 s. a 1876 barevných obrázků, půdorysů a map; ISBN 978-3-7319-0087-0.**

Nedávno vyšla monumentální dvousvazková publikace věnovaná středověké architektuře v Polsku, která bezpochyby bude patřit k základním dílům pro studium středověkého umění ve střední Evropě. Pro české badatele je toto dílo navíc důležité i z toho důvodu, že je zde zpracována architektura Slezska a Kladska, tudíž by neměla v žádném případě ujít pozornosti.

Hlavními editory byl Christofer Herrmann a Dethard von Winterfeld. Dalšími autory textů pak byli: Udo Arnold, Jaroslaw Jarzewicz, Alexander Konieczny, Jacek Kowalski, Marek Ober a také posmrtně Andrzej Tomaszewski. Tedy jde o autory, které již důvěrně známe jako osvědčené přední znalce středověké architektury. Christofer Herrmann se dlouhodobě zabývá středověkou architekturou bývalého východního Pruska a Polska, Dethard von Winterfeld se naproti tomu věnuje románské architektuře v Německu.

Pokud máme v krátkosti zhodnotit výtvarnou část knihy, fotografie atd., tak se ocitáme v nesnadné situaci. V naprosté většině případů se zde totiž setkáváme s prvořadou kvalitou fotografií, kterým nelze nic vytknout (autorem je ve většině případů Christofer Herrmann). Snad jen u některých záběrů (např. obr. 1138, Vratislav, kostel sv. Máří Magdaleny nebo obr. 1158, Kladsko, farní kostel) lze vznést výtku, že narovnaná perspektiva nepůsobí zrovna přesvědčivě a deformuje původní proporce, takže by bývalo bylo vhodné perspektivu buďto jen mírně potlačit nebo zvolit jiný záběr. Dále se zde setkáme s celou řadou kvalitních barevně vyhodnocených půdorysů, které jsou graficky připraveny právě pro tuto publikaci (předlohy jsou z větší části vzaty z knihy *Architektura Gotycka w Polsce: Katalog zabytków*. Teresa Mroczko, Marian Arszyński, Andrzej Włodarek. Warszawa 1995). Pravděpodobně z tohoto důvodu bylo přistoupeno k poměrně neobvyklému řešení, kdy je barevné vyhodnocení stavebního vývoje společné pro všechny půdorysy. Výhodou je snazší orientace, i když legenda se nachází jen na začátku prvního svazku (s. 15). Velkou nevýhodou je nemožnost detailnějšího rozlišení v rámci vývoje jednoho století na více než tři, potažmo čtyři stavební etapy, a tak nutně dochází ke zkrácení. Stejně tak se ztrácí infor-

mace v případě, kdy známe přesné datum založení stavby a její průběh. Celkové grafické zpracování knihy působí velmi příjemně.

Text knihy je sice členěn do dvou svazků, ale jde o jednotné dílo, které je strukturováno podle historických územních celků, z nichž se dnes skládá Polsko. Po obvyklém úvodním slovu, které nás ve stručnosti seznamuje s pozadím vzniku knihy, následuje úvod do obsahu, kde je podrobně vysvětlena koncepce a setkáme se zde i s legendou pro vyhodnocení půdorysů. První kapitola, jejímž autorem je Udo Arnold, je věnována dějinám Polska a čtenář se zde setká s řadou barevných mapek územního vývoje, členění církevní organizace (obr. 5) nebo s vývojem německého osídlení (obr. 6). Poté již následuje kapitola věnovaná architektuře v časovém rozmezí 10. až 12. století (předrománská a vrcholně románská architektura), která zahrnuje celé Polsko, jejímž autory je Dethard von Winterfeld a Christofer Herrmann. Zde je čtenář v několika podkapitolách postupně seznamován s počátky zděné architektury a následným vývojem. Pozornost je věnována prvním biskupským kostelům v Poznani, Hnězdně a Vratislavi. Mimořádně zajímavá je podkapitola věnovaná raným rezidenčním stavbám (s. 42–45), jako byly knížecí paláce v Lednickém ostrově, Hedči, Přemysli nebo v Krakově, které jsou velmi zajímavou analogií k českému prostředí. Také další podkapitola bude českému čtenáři velmi blízká, věnuje se totiž rotundám. Poté je věnována pozornost velkým románským bazilikám, jako je kolegiátní kostel v Tumě, obě baziliky na Wawelu, včetně sv. Ondřeje pod hradem v Krakově, bazilika v Opatówě, Strzelně, Vratislavi a řadě dalších.

Další dvě velké kapitoly se zabývají řádovou architekturou cisterciáků a mendikantů. Jako první je pojednaná architektura cisterciáků, která je již členěna podle historických území (Slezsko, Malopolsko, Pomoří a Kujavsko, Velkopolsko) jejímž autory je opět Dethard von Winterfeld a Christofer Herrmann. Přičemž některé stavby jsou pro Čechy velmi důležité, jako např. klášter v Jindřichově nebo Lubuš. Autorem kapitoly o architektuře mendikantů je Christofer Herrmann.

Poté přichází na řadu pět respektive šest velkých kapitol o gotické architektuře historických zemí Polska: Velkopolsko (Jacek Kowalski), Malopolsko (Dethard von Winterfeld a Christofer Herrmann) a Mazovsko (Christofer Herrmann), na které v druhém svazku navazuje kapitola o Slezsku (Christofer Herrmann), Zadním Pomořansku a Nové Marce (Jaroslaw Jarzewicz), výčet pak

uzavírá kapitola věnovaná území řádu německých rytířů v Prusku (Christofer Herrmann). Jako poslední je pojednána dřevěná architektura (Alexander Koniczny).

Kapitoly jsou vždy opatřeny krátkým úvodem o dějinách a vývoji regionu, poté následuje chronologický výklad sakrální i profánní architektury. Ze zmíněných regionů bude českého čtenáře nejspíše nejvíce zajímat Slezsko (s. 550–723), kterého si povšimneme blíže. V prvních dvou podkapitolách, které jsou řazeny chronologicky, jsou pojednány výrazně pozdně románské a raně gotické stavby, a to cisterciácký klášter v Třebnici, chór vratislavské Katedrály. Následuje část věnovaná velkým farním a kolegiálním kostelům, mezi kterými nechybí např. Münsterberk/Ziębice, na kterou přirozeně navazuje část věnovaná menším a vesnickým kostelům, které zde vznikaly od 13. století. Poté přicházejí na řadu pohřební kostely a kaple, kde se setkáme např. s cisterciáckým kostelem sv. Hedviky v Třebnici, hradní kaplí v Ratiboři nebo kostelem sv. Kříže ve Vratislavi a dalšími již menšími stavbami (tzv. Knížecí kaple v Lubuši). Zde je ovšem nutné poznamenat, že obsah této kapitoly je poněkud nesourodý a nekonceptní, což způsobuje zvláště zařazení kostela sv. Hedviky v Třebnici a sv. Kříže ve Vratislavi, které by se podle mého názoru lépe vyjímali v rámci kapitoly věnované cisterciákům a Vratislavi. Stejně tak je problematické zařazení hradní kaple v Ratiboři, a to z toho důvodu, že další hradní kaple jsou pojednány v následující kapitole věnované hradním stavbám 13. století.

Následující část nás tedy seznamuje s podobou hradů ve Slezsku 13. století (s. 598–611). Na prvním místě nemůže chybět knížecí hrad ve Vratislavi, který patřil spolu s Wawelem k nejzajímavějším stavbám v daném období, byť jeho podobu známe z větší části jen na základě archeologických výzkumů a dodnes zde stojí jen torzo kaple sv. Martina (obr. 1093). Jako další je podrobně rozebírán hrad v Lehnici s relikty pozoruhodné kaple sv. Benedikta a Vavřince z 20. až 30. let 13. století, která byla patrová. Následuje Opole, Bolkov, Chojník atd. Závěr oddílu věnovaného 13. století tvoří kratší stať o stavební technice.

Po části věnované 13. století přichází na řadu podkapitola, která se zabývá církevní architekturou pozdního středověku, čímž je myšleno především 14. století. Jako první je podrobně rozebírána Vratislav (s. 612–636), kde tehdy probíhala stavba lodi katedrály a západního dvouvěžového průčelí a řada dalších velmi významných staveb jako jsou kostely Panny Marie na Písku, sv. Alžběty, Máří

Magdaleny, po kterých následují drobnější stavby. Jedna z podkapitol řeší také vývoj města.

Po Vratislavi je pozornost věnována dalším velkým stavbám farních kostelů ve Slezsku, jako první přijdou na řadu baziliky, a to ve Svidnici, Stríhomi (Strzegom), v Kladsku, Břehu (Brzeg) atd., které tvoří mimořádně zajímavý soubor staveb. Poté jsou zařazeny halové kostely, které jsou typizovány podle podoby závěru. První skupinu tvoří haly s tzv. stupňovým chórem (Staffelchor), kam patří např. Ratiboř, Namyslov, Opole, Lemberk (Lwówek Śląski). Tento typ závěru je také několikrát použit v Čechách a na Moravě (Emazuský klášter, Jaroměř, sv. Mořic v Olomouci atd.). Druhá část patří halovým kostelům s dlouhým chórem, po nichž přichází na řadu další mimořádně zajímavá skupina s tzv. ochozovým chórem, kam patří především původně farní kostel a dnes katedrála v Nise, Šprotava nebo Hora (Góra). Následně jsou pojednány pseudobaziliky a stupňové haly, kam patří např. Lehnice nebo Zaháň. Nakonec přicházejí na řadu půdorysně neobvyklé stavby, mezi kterými se ocitl také farní kostel sv. Hedviky v Bolkově. Kostel pochází již z poslední třetiny 13. století a měl velmi neobvyklou dispozici kříže (pravděpodobně původně sloužil nedalekému knížecímu hradu), a proto byl později rozšířen přistavěním bočních lodí (tedy obdobně jako to známe z kostela sv. Martina u Zdi v Praze). Ponecháme-li stranou otázkou, zda i přes toto rozšíření neměl kostel být řazen již v první části kapitoly o Slezsku, tak si především povšimneme podoby stylizace části hlavic, které mohou připomenout některé hlavice pocházející z českého hradu Vízmburku, k němuž jsou dosud víceméně marně hledány analogie, ostatně jak naznačil již V. Razím, který se ovšem spokojil s pouhým konstatováním slezských vlivů. Oddíl věnovaný církevní architektuře je ukončen shrnutím charakteristických rysů velkých farních chrámů, a poté je zařazena kratší kapitola o vesnických kostelech.

Po církevních stavbách přicházejí na řadu hrady a rezidenční stavby pozdního středověku (s. 684-703). Jako první jsou probrány obytné věže, tedy spíše tvrze a hrady s obytnou věží, kam je řazen např. Sedlečín, hrad Uraz, jehož jádro tvoří velmi neobvyklá věž na půdorysu sférického trojúhelníku nebo hrad Grodziec. Následuje skupina nížinných hradů, v rámci které jsou zpracovány Namyslov, který byl přestavěn nejspíše Karlem IV., byť to není zcela jisté, Owiesno, Prochowice. Další podkapitola s názvem „Od hradu k zámku“ se věnuje již hradům 15. století (Wojnowice) a postupnému pronikání renesance, zde se také

setkáme s hradem Frankenštejnem, jehož stavebníkem byli potomci Jiřího z Poděbrad, konkrétně Karel I. kníže Münsterberský a na stavbě se podílel Benedikt Rejt. Poté jsou ještě pojednány hrady v Olešnici a Břehu. Už z krátkého popisu je zřejmé, že typologické řazení vynívá přinejmenším nepřesvědčivé a bývalo by lepší se v takto krátkém textu držet jen chronologického řazení.

Následně po hradech je pozornost věnována městským profánním stavbám, které jsou opět řazeny podle typů. Jako první na řadu tak přijdou radnice v čele s Vratislaví, Namyslovem nebo Lemberkem atd., které patří k nejvýstavnějším stavbám středověkých měst a jsou velmi dobře dochovány. Zajímavá je také kapitola věnovaná městskému opevnění, která je také poslední částí pojednávající o Slezsku. Na závěr této části je bohužel nutné vyřknout velkou výtka, a to z toho důvodu, že zde není pracováno s českou literaturou, respektive není zde citován žádný český nebo také polský autor píšící česky (sic!). A to i přesto, že české bádání se v posledních dvou desetiletích Slezskem, Vratislaví a také Kladskem velmi intenzivně zabývalo. Výčet literatury, která zde mohla, respektive měla být použita, by byl opravdu dlouhý a pocházel by již od velmi početné skupiny autorů.

Závěr knihy tvoří obsáhlé resumé (Dethard von Winterfeld a Christofer Herrmann) a překlad starší úvahy Andrzeje Tomaszewského (1934–†2010) „Mezi polskou architekturou a architekturou v Polsku“.

Celkově lze toto dílo zhodnotit jako mimořádný počín, byť s dílčími výtka-mi co se struktury a obsahu týče, které jistě obohatí české bádání. Kniha jistě poslouží ke komparaci architektury v Čechách a na Moravě, která zvláště v přílehlých regionech velmi intenzivně komunikovala především se Slezskem.

František Záruba

Jaroslav POLÁCH, *Páni z Krumlova. Rod Závíše z Falkenštejna, České Budějovice: Veduta 2014, 250 s. ISBN 978-80-86829-94-4.*

Páni z Krumlova patří v české historiografii pohříchu mezi opomíjená témata. A právě tuto mezeru v českém dějepisectví se pokusil zaplnit svou monografií amatérský historik Jaroslav Polách. Zkušený profesionální historik nesporně bere monografií jako završení svého dlouholetého původního výzkumu dané

problematiky. Amatérský historik Jaroslav Polách nikdy o pánech z Krumlova nenapsal ani článek, v recenzované knize je jediným jeho uvedeným titulem text o porodech v pravěku (sic) a podle toho pak bohužel vypadá i celá publikace. Kniha se skládá z osmi kapitol doplněných poznámkovým aparátem (s. 175–217), rodokmeny (s. 218–219), seznamem použitých zkratek (s. 220), prameny a literaturou (s. 221–230), seznamem příloh a vyobrazení (s. 231–234), rejstříky (jmenný a místní s. 235–250) a samozřejmě úvodem (s. 7–10) a závěrem (s. 169–174).

Není zcela zjevné, pro koho je publikace určena, neboť zde nalezneme vysvětlování základních pojmů, se kterými by široká veřejnost zajímavější se o historii měla být seznámena (např. funkce stolníka nebo dosti schématické vysvětlení počátku české šlechty). Na první pohled se zdá, že zájemce o tuto publikaci bere do rukou fundovanou monografii, neboť je vybavena standardním vědeckým aparátem, čítajícím 845 poznámek. Laik plesá, odborník je však obsahem často zděšen – o tom více níže. Kniha je vybavena také obrazovou přílohou, ovšem i zde je mnoho co zlepšovat – v odborném titulu rozhodně důvěru nebudí obrázky stažené z Wikipedie, nadto zde chybí vyobrazení všech autorem tak „důvěrně“ popisovaných pečeti (jsou stejně jako v jeho předchozí knize *Jan Smil z Křemže. Život tábořského hejtmána a loupeživého rytíře*, České Budějovice 2011 Poláchovým tradičně nejslabším tématem) a rozhodně zde postrádáme mapu držav nebo alespoň všech predikátních sídel. Čtenář zde nalezne pouze mapu držav a predikátních sídel v jižní části Čech (a to na str. 123 a ne 223, jak uvádí seznam příloh).

Po krátkém úvodu, kde autor jmenuje nejvýznamnější osobnosti, které se pánům z Krumlova ve své badatelské kariéře věnovaly (zcela chybí současná německá a rakouská produkce, taktéž dvě monografie o pánech z Krumlova, které zůstaly v rukopise, autor vůbec nezmiňuje a ani z nich nečerpá; relevantní literatury i k tématům dalších kapitol ovšem Poláchovi chybí více než dost – srov. níže v textu recenze), předestřel Polách před čtenáři osudy členů jednotlivých generací pánů z Krumlova celkem ve čtyřech kapitolách.

První z těchto kapitol, „Původ rodu Vítkovců a jeho praotec“, přináší překvapivé poznatky o původu rodu. Ten byl podle autora spřízněn s Hroznatovci a prvním prapředkem rodu, který je zachytitelný v pramenech, by mohl být velmož Sezema připomínaný již roku 1109, přičemž Vítek I. by měl být pak jeho vnukem. Další překvapivou informací je pak autorovo zjištění, že Vítek II. byl zcela jistě

zasnouben s členkou rodu Markvarticů. Svědčí o tom údajně lev v roli štítonoše na pečeti jeho vnuka (sic). V této kapitole se plně projevuje absence školení profesionálního historika a zejména badatele v oboru pomocné vědy historické. Polách totiž považuje nepravidelný útvar, objevující se také na pečeti Voka z Frydlantu a Strunkovic nyní rámovaný v pečetním poli dokonce dvěma šikmými čarami, z nichž jedna je navíc zdobená a obě zasahují až do pečetní legendy, oddělující růži v pečetním poli – v kombinaci s orámováním legendy pečeti – za gotický štít. Vůbec mu nevádí ani nepravidelný tvar takového útvaru. Pochopitelně se o štít nejedná, a tudíž se nemůže jednat ani o štítonoše. Kdyby Polách znal relevantní literaturu a edice, tedy zde základní CDB VII/6, jež se zabírá speciálně pečeti pro léta 1283-1306, zjistil by na s. 49-50 (č. pečeti 222. 4a, 61/I a 223. 4a, 61/II), že o štítonoše opravdu nejde. Takže mu celá koncepce spojení pánů z Krumlova s Markvarticí tímto padá (viz k tomu ještě níže v rámci recenzního textu pasáže ke kapitole VIII). Nad to odvolávat se ve věci štítonoše na poznatky sfragistického titulu manželů Krejčíkových *Úvod do české sfragistiky* z roku 1989, informačně již dnes samozřejmě zastaralé, a necitovat speciální i novější literaturu, je prostě faux pas a opět to dokládá autorovu bezradnost v oboru. Ale není to jediné, co je v knize neudržitelné. Polách si i na jiných místech doslova vyfabuluje hypotézu a dále s ní operuje jako s nezvratným faktem.

Své úvahy okázale rozvíjí i v další kapitole „Vítek II. starší a jeho syn Závíš z Nechanic“. Zde – pohříchu avšak nejen zde – nalezneme mnohé momenty, které rozhodně nesvědčí o autorově přílišném rozhledu v historických vědách. Vzorem pro stavbu údajně prvního kamenného hradu Rožmberků, kterým jsou dle autora Příběnice (což je dost pochybné vzhledem k výsledkům SHP Dolního hradu Rožmberk), měly být Strakonice v držení Bavorů. Autor tak zcela opomíjí zahraniční vlivy, které jsou konkrétně u Příběnic značné. Všeobecně se k zahraničnímu angažmá Krumlovských i Rožmberských prakticky nevyjadřuje nad rámec českých příspěvků V. Vaníčka. Právě absence zahraniční literatury je neuralgickým bodem knihy nejen v této kapitole, ale jedná se o všeobecný rys autorovy práce, který s touto literaturou není prakticky vůbec obeznámen. V knize ovšem bohužel postrádáme i relevantní tituly českých prací. Je-li ale autor již s nějakou literaturou obeznámen, vytěží z ní maximum, což je vidět u následujících odstavců o počátcích Českého Krumlova, kdy vychází z poznatku a článků L. Reitingera, P. Pavelce a Z. Gersdorfové. Odkazy na tuto literaturu přitom čas-

to vůbec neuvádí a cituje primární zdroje, které užili zmiňovaní při výstavbě své argumentace, kterou Polách přebírá. Je to pro něj typické, zcela obdobně si počínal již ve své výše uvedené knize o Janu Smilovi z Křemže, zejména v pasážích o pečetích, které se snažil na několika málo místech u komparace s pečetními padělký „doplnit“ o své další informace, aniž by přitom ale vůbec pochopil mentalitu falzátora a způsob jeho práce (Srov. k tomu Karel MARÁZ, *Veselí nad Lužnicí v kontextu falzátorské činnosti Oldřicha II. z Rožmberka*, Ročenka Husitského muzea v Táboře, 2015, s. 106–107). Polách tak zcela opomíjí elementární etiku vědecké práce. Je to překvapivé, neboť je vysokoškolsky vzdělaný a pracuje jako lékař.

Další fatální neznalost relevantní literatury vysvítá u vyprávění o rytířském turnaji v Krumlově (s. 46–47). K problematice postrádáme zásadní tituly např. J. Doležela, R. Procházky, Z. Gersdorfové; k Moravskému Krumlovu pak nejnovější kolektivní monografii (*Moravský Krumlov ve svých osudech*, Brno 2009).

U kapitoly „Vítek I. z Krumlova a jeho bratr Budivoj do nástupu Záviše z Falkenštejna“ lze zmínit, že zakladateli vyšebrodského kláštera byli nejen Krumlovští a Rožmberkové, ale i páni z Harrachu, kteří patřili mezi klientelu Krumlovských. O jejich působení se však nedozvíme nic, a to ani v kapitole „Klientela krumlovských pánů“. Rovněž tak úvahy autora o rozdělení rodu již byly zmíněny literaturou, zde opět necitovanou. Dodáváme rovněž, že označení Oldřicha I. z Hradce za Oldřicha I. z Jindřichova Hradce (s. 64) je nepřipustné.

Asi nejvíce laický čtenář dychtí po pasážích o Závišovi z Falkenštejna, které následují hned vzápětí, a proto se jistě jako marketinkový tah objevuje Závišovo jméno také v podtitulu publikace. Zde opět zachycujeme využití poznatku z necitované literatury (L. Reitinger, Z. Gersdorfová), kdy autor líčí vojenskou kampaň v roce 1277, která s největší pravděpodobností zasáhla i Český Krumlov. Dále pak na s. 112–113 autor předpokládá, že o Závišově potomstvu muselo být ještě v Čechách počátku 14. století dobré povědomí na základě ustanovení *perpetuum silentium* v listině Václava III. z 9. ledna 1306 ve věci eventuálního dalšího nárokování si majetku po Záviši z Falkenštejna. Jedná se ovšem o generální pojistku, obecnou formulaci mající ještě více podtrhnout definitivnost rozhodnutí krále Václava III. o nemožnosti revindikačních nároků jakéhokoli ze Závišových zákonných potomků. Z ustanovení nelze vyvozovat existenci dalších konkrétních Závišových dcer (minimálně dvou), jak Polách činí na

s. 114 – srov. k tomu opět Poláchovi neznámou publikaci (Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007, s. 56–57). Obdobně k zisku krumlovského panství (s. 104) na základě listiny Václava II. z 8. dubna 1302, vydané v Brně ve prospěch Jindřicha z Rožmberka postrádáme poznatky z několik pojednání A. Kubíkové, která se listinou speciálně zaobírala! Následuje kapitola o osudech Závíšova syna Ješka a jeho dalších potomků, která jen vychází z poznatků L. Jana, jenž jeho osudy vylíčil ve svých pracích.

V kapitole o majetkovém zázemí rodu se nedozvíme prakticky nic o mimočeských majetcích, autor se z nich věnuje pouze hradu Falkenštejn. Co Polách také nezmiňuje, je častá vazba Vítkovských majetků na lokality s výskytem drahých kovů. Všeobecně zmínkám o těžbě, která stála velmi pravděpodobně za rychlým vzestupem rodu a jeho silným majetkovým zázemím, autor nevěnuje prakticky žádnou pozornost. V knize autor dokonce chybuje i v současných realitách. Tak např. na s. 113 umísťuje Zahrádky na rozhraní jihočeského (sic) a jihomoravského (sic) kraje. Pomineme-li psaní názvů krajů s malými písmeny, musíme dodat, že Zahrádky se rozkládají po obou stranách historické česko-moravské zemské hranice, dnes však administrativně náležejí do Jihočeského kraje, který ale v těchto místech sousedí s krajem Vysočina! S Jihomoravským krajem zde není naprosto žádná souvislost.

Kapitola „Klientela krumlovských pánů“ zcela opomíjí zahraniční klientelu, takže závěr, že v ní naprosto dominovali zástupci české šlechty, je nejen zjednodušený, ale přímo nepoužitelný! Autor klientelu zpracovává jen na českém území (s. 154), za vhodný příklad poslouží třeba svědečné řady Poláchem uváděných listin, z nichž se zaobírá toliko domácí šlechtou a rakouskou ze svědečných řad ponechává zcela stranou. V podstatě Poláchův přístup dobře vystihuje jeho věta na s. 152: „Shrňme si tedy problematiku krumlovské klientely v oblasti severně od Světlíku.“ To znamená, že budoucím zájemcům o předmětnou problematiku nezbude než nejprve dopracovat výzkum také jižně od Světlíku i rakouských hranic.

Poslední, osmou kapitolu, pojednávající o znaku a pečetích pánů z Krumlova, lze nazvat Poláchovým „nejsladším omylem.“ Předmětná i předešlá kapitola v recenzované knize totiž pouze odrážejí fakt, že se tyto specifické fenomény v poslední době celkem často objevují jako součásti různých odborných mono-

grafii, k jejichž kvalifikovanému napsání je ovšem potřeba splnit základní podmínku – mít náležitou vědeckou propedeutiku v oboru. Avšak výsledky publikované v uvedené kapitole přesvědčivě ukazují, že tento základní předpoklad zde rozhodně naplněn nebyl; alespoň elementární odborné úrovni zůstaly pasáže velmi vzdáleny.

U pečeti autor postupuje na základě již publikované sekundární literatury, ačkoli pro pečetí základní CDB VII/6 chybí. Pečetí nezná z autopsie, mnohé typáře zde zcela absentují. Jak pomyslná „sláma z bot čouhá“ fatální elementární terminologická neznalost a tak se např. dovídáme, že pečetní legendy byly psány (sic, v celé knize např. s. 19, 38, 162, 163, 165), nebo autor očekává barvení kopných nití, řemínky od přilby mnohdy považuje za přikryvadla. Jak již bylo zmíněno výše v recenzi, uvádí nesmyslně štítonoše v podobě lva na některých pečetích pánů z Krumlova (např. s. 166–168), přičemž o něm píše: „lev se stal i dominantou (jedinou) Vítkova sekretu bez legendy.“ Tedy na Vítkově sekretu by byla užita toliko obecná figura lva z erbu jiného šlechtického rodu na úkor vlastní heraldické symboliky! Poláchovi to vůbec není divné. U jezdecké pečeti Jindřicha I. z Rožmberka uvádí pouze jeden typ (obr. na s. 166, s. 168), je však všeobecně známo, že Jindřich vlastnil typy dva. Dalo by se pokračovat, ale snad to ani není nezbytné. Konstatování o velké rozmanitosti pečeti pak jako zhodnocení stěží obstojí a zcela poukazuje na autorovu bezradnost (s. 163).

V heraldickém exkurzu o užití zelené růže jako erbovního znamení se Polách dopouští hrubé chyby, kdy zelenou růži připisuje vsi Nalžov. Autorovi uniklo, že ves tohoto jména se v dané oblasti vůbec nevyskytuje. Asi má na mysli Nalžovy, ovšem i zde je závěr nepřesný, protože v době, kdy se pečetní znamení užívalo, se místo jmenovalo Stříbrné Hory. Ves Nalžovy byla považována pouze za jejich část, přičemž k definitivnímu sloučení obou míst došlo až v roce 1952. Rovněž u heraldiky je terminologie této pomocně vědné disciplíny Poláchovy zcela utajena, což se projevuje na mnoha místech monografie. Fatální terminologický lapsus zaznamenáme třeba u erbu rodu z Načeradce, kdy si Polách dokonce plete erb a erbovní znamení a píše o „jednotlivých částech erbovního znamení (štíty, přilba, klenot)“ (s. 139). Jde samozřejmě o součásti erbu. Na s. 140 k zobrazení celé heraldické kompozice tohoto erbu opačně, tedy klenotem dolů a štítem nahoru, uvádí jako důvod, aby: „štíty s erbem pětিলisté růže nezapadl“ (sic). Kromě neznalostí terminologie (erbovní znamení, erb) je to zjevně nesmysl, který

snad ani nemusíme komentovat. Na s. 156 se snaží dokázat na základě stříbrného štítku, ve kterém byla zelená pětistá růže s modrým semeníkem (středem) (sic), že jde o připomenutí pánů z Krumlova. U Poláchova damaskování v podobě kosmého mřežování (s. 162, 166–168) se zcela jistě jedná o damaskování rouťami. Rovněž současný heraldik postupuje poněkud odlišně než autor v případě terminologie lev/lvice (s. 164).

Vedle výše uvedených chyb a nedostatků historik zapláče i nad citováním latinských pramenů u toponym – a někdy i jmen – mnohdy s malým písmenem, např. Witego de planchinberc, pillungus de planchenberch (oba s. 25), Engelbertus de blanchenperch (s. 29), de wezckouic, de nouo castro (s. 39, 45), minus Drasen a Strazne maius jako Malé a Velké Strážné (s. 125–126).

Edice autor cituje toliko na stranu a nikoli na stranu, číslo, ev. verš (namátkou s. 112, poznámka k listině z 9. ledna 1306). To samozřejmě neobstojí. Polách navíc používá informací různých kronik z různých dob, aniž by se pokusil – čehož jako nevystudovaný historik není zjevně schopen – o filiaci poznatků v těchto kronikách. Ottokar Štýrský pak – jak je opět všeobecně známo – byl až příliš často velkým fabulátorem na to, aby se informace z jeho kroniky daly toliko bez komentáře a prověření hodnověrně převzít. Zbraslavská kronika pochopitelně pro události 13. století nestojí na stejném stupni věrohodnosti s kronikami Beneše minority či Přibíka Pulkavy (namátkou s. 85, 91, 96, 133–134, 200, s. 191, pozn. 111; na okraj věci zde dodáváme, že oficiální název Národního archivu není Národní archiv v Praze). Užívání informací z formulářových sbírek (např. s. 93–94) bez prověření, zda jde o kusy skutečně vydané nebo vymyšlené, je samozřejmě rovněž neakceptovatelné.

Za velmi svérázné je možno mnohdy označit rovněž Poláchovy vyjadřovací prostředky. Za všechny snad jen tři věty: „Ovšem mezi urozenou elitu náleželi i jeho historicky němí předkové...“ (s. 14), „...za ziskem úřadu stál výmluvný Vítek I. z Prčice, který mohl ztratit pár slov za svého příbuzného.“ (s. 33) a konečně zcela bezkonkurenční: „Rožmberská kolonizační aktivita vycházející z Přídolí vzdáleného od Krumlova pouhé 4 kilometry, v němž je již v roce 1220 doložen kostel sv. Vavřince (!), musela na místní rody působit jako med na včelu.“ (s. 153)

Co říci závěrem? Kniha balancuje na pomezí pozitivistického vršení faktů a romantického dějepisectví, které je citelné zejména v autorových interpretacích. Autor se často pouští do zcela neověřených (a neověřitelných) nebo přímo

absurdních fabulací. Chybí mu rozhled mimo české hranice, necitování zdrojů je možné vnímat nejen jako porušení vědecké etiky, ale i českých právních norem, které bylo vedeno očividně touhou předložit veřejnosti „nová fakta.“ Polách postrádá nejen základní historické vzdělání a znalosti, ale i pracovní techniky historika, o znalostech z pomocných věd historických již vůbec nemluvě. Naopak mu zjevně nechybí sebevědomí. Připomíná tím poněkud autory knihy Sar, R. de – Růžička, J.: *Pyramidy, obři a zaniklé vyspělé civilizace u nás*. Praha 2011, hájící zarytě existenci pyramid na Znojemsku. Páni z Krumlova si tedy na své relevantní monografické zpracování budou muset ještě počkat.

Zlata Gersdorfová, Karel Maráz

Dominik BUDSKÝ, Mikuláš Puchník. *Život a právníké dílo*, Praha: Nakladatelství Karolinum 2016, 206 s. ISBN 978-80-246-3179-0; 978-80-246-3196-7 (pdf).

Roku 1393 došlo na staroměstské rychtě k tragické události, která byla dramatickým vyústěním dlouholetého sporu mezi králem Václavem IV. a pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna. Tehdy byli podrobeni psychickému nátlaku i fyzickému mučení arcibiskupovi nejvyšší úředníci – generální vikáři. Zatímco první z nich, Jan z Pomuku, mučení nepřežil, druhý generální vikář Mikuláš Puchník byl přinucen podepsat přísahu o mlčenlivosti. Jan z Pomuku byl později kanonizován, kdežto Mikuláše Puchníka zobrazovala mnohá historická pojednání jako představitele zkažené předhusitské církve, který kumuloval ve svých rukou církevní obročí. O Janovi z Pomuku bylo do dnešních dní napsáno několik rozsáhlých monografií, o Mikuláši Puchníkovi žádná. Je mu věnováno jen několik kvalitních biografických hesel, např. v monografii „Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské“ Zdeňky Hledíkové nebo v lexikonu Erwine Gatze „Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448“, kde je autorkou hesla opět Z. Hledíková. Mikuláš Puchník byl ale především vzdělaný právník, vysoce postavený úředník pražského arcibiskupství a člověk oddaný svému arcibiskupovi. Jeho církevní kariéra se mohla vyvíjet od biskupského oficiála přes generálního vikáře k pražskému arcibiskupovi, kdyby mu ne-

nadálá smrt (1402) neznemožnila na arcibiskupský stolec po volbě skutečně dosednout.

Tímto rozsáhlejším úvodem jsem chtěla podtrhnout význam monografie Dominika Budského, který se věnuje dějinám církevní správy a vývoji církevního práva v době vrcholného středověku už od svých magisterských studií. Jeho kniha o Puchníkovi, drobnější rozsahem, ale nikoli významem, se dá rozdělit do tří samostatných statí. Autor sice už v úvodu píše, že svou práci orientoval hlavně na Puchovníkovo dílo „Processus iudiciarius“ – jeho genezi i edici, ale protože chtěl pochopit Puchníkův intelektuální i profesní vývoj, podpořil tuto hlavní část práce i kvalitním a systematickým zmapováním jeho životopisu. K tomu pak připojil i registrovou edici všech dochovaných Puchníkových listin, chronologický přehled Puchníkových držeb prebend a dalších beneficí a jeho finančního hospodaření. Ekonomická rozvaha finančních transakcí ukazuje generálního vikáře v odlišném a značně komplikovanějším světle než jeho obvyklá interpretace jako kumulátora prebend.

D. Budský pro svou knihu provedl hluboký a zřejmě vyčerpávající archivní výzkum. Ověřením veškerých dochovaných a dohledatelných písemných pramenů Puchníkovy proveniencí nebo jinak se vztahujících k jeho osobě se autorovi podařilo vytvořit mimořádně plastický obraz středověkého právníka a současně vysoce postavené duchovní osoby, která už své vzdělání získala výlučně v domácím prostředí pražského vysokého učení. V biografické části autor upozorňuje na řadu nesrovnalostí, které dosud kolují i v odborné literatuře, jako je např. mísení skutečně přijatých prebend a beneficí s provizními či expektančními listinami nebo rozpor mezi občas deklarovanými vysokými Puchníkovy příjmy a skutečnou bilancí jeho příjmů a výdajů. Pikantní ilustrací Puchníkovy údajné lakoty je příběh o hamižném klerikovi v díle Geорга Fabricia „Annales Urbis Misnae“. D. Budský interpretuje tuto poměrně krutou anekdotu jako nepravdivé literární klišé s rysy exempla, které odráží neoblíbenost Mikuláše Puchníka na míšeňském biskupském stolci a vedle Puchníka samotného karikuje i krále Václava IV.

Mikuláš Puchník vychází z Budského popisu jako úředník oddaný své práci, který má nesporné ekonomické schopnosti a využívá je nejen ve svůj prospěch. Otřes, který zažil r. 1393, jej motivoval v roce 1396 k zakoupení platu 2 kop grošů na anniversaria za jeho bývalého kolegu Jana z Pomuku.

Do celkové charakteristiky díla Mikuláše Puchníka logicky zapadá i v knize edičně zpracovaný soudní řád, sepsaný Puchníkem ve druhé polovině 80. let 14. století. Řád je ukázkou autorovy snahy o zpřehlednění a usnadnění průběhu procesu před soudem. D. Budský se nespokojil s „pouhým“ edičním zpracováním všech dochovaných a identifikovaných čtrnácti rukopisů „Processus iudicarius“, ale pokusil se také o právní interpretaci a rozbor tohoto spisu. Tato část publikace osvědčuje široký vědecký záběr autora. Vedle nezpochybnitelné erudice církevního historika získané systematickou prací s prameny se D. Budský etabluje také jako historik středověkého církevního práva, a to právě v rovině praktického práva. Nezůstává u rozborů a komentářů k jednotlivým pasážím, ale srovnává Puchníkův řád se třemi analogickými vrcholně středověkými texty. Srovnává i jejich odborný styl a právníckou terminologii (juristické formule).

Dominik Budský píše v anotaci o své knize, že „cílem monografie je připravit kritickou edici“. Tento cíl byl autorem nejen dosažen, ale v mnoha ohledech překonán. Jeho monografie o význačné a doposud opomíjené osobnosti pražské (arci)diecéze vytvořila lepší podmínky pro další bádání o církevních i právních dějinách předhusitské doby.

Eva Doležalová

Karel MLATEČEK, *Rytíři z Lulče a jejich přátelé*, Brno – Slavkov u Brna: Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna 2014, 320 s. ISBN 978-80-86931-83-1.

Jak napovídá již titul této publikace, nebylo cílem Karla Mlatečka podat dějiny jednoho rodu nižší šlechty, které by vzhledem k pramenné základně musely zákonitě představovat „jen“ výčet dat o vzájemné příbuznosti jednotlivých členů a jejich majetkových transakcích. Autor se pokusil v maximální šíři analyzovat každou dochovanou zprávu, zobrazit dějiny jednoho rodu ve vztazích se sousedními šlechtickými rody a tímto způsobem přispět k poznání role nižší šlechty v dějinách české a moravské středověké společnosti.

Pro svou práci si vybral rod rytířů z Lulče, kterému se již věnoval v rámci své dizertační práce o předhusitské šlechtě na Bučovicku a Slavkovsku i v sérii článků ve Vyškovském sborníku (č. VI, VII, VIII). Je zřejmé, že výběr rodu byl ovliv-

něn jak relativním množstvím dochovaných pramenů, tak faktem, že tento rod se jako jeden z mála rodů nižší šlechty psal podle objektu označovaném v soudobých pramenech jako hrad.

Problematikou tohoto objektu se zabývá první kapitola knihy. Velká pozornost je zde věnována otázce jeho založení. Archeologické nálezy ho umožňují klást na konec 13. století, ale jeho zakladatel je neznámý. Autor vzhledem k označení objektu za hrad nepovažuje za zakladatele rytíře z Lulče, ale spíše jednoho z olomouckých biskupů či člena některého z rodů vyšší šlechty, jejichž majetková držba je v okolí na konci 13. století doložena.

Následuje přehled dosavadní literatury o problematice nižší šlechty a zhodnocení významu jejího studia, nástin dosavadních výsledků výzkumu tohoto stavu a výčet možných směrů bádání. Pak je již přistoupeno k líčení dějin rodu, rozplétání genealogických vztahů členů a analýze často velmi drobných majetkových transakcí včetně úvah o jejich účelu. Čtenáři autor sledování svého líčení příliš neulehčuje, kniha sice obsahuje rodokmen rytířů z Lulče, ten je ale rozdělen do šesti tabulek, což znesnadňuje sledování často komplikovaných vztahů mezi jednotlivými členy rodu. To lze omluvit technickými důvody, naproti tomu překvapuje absence alespoň jedné přehledové mapky rodových statků.

Autor v zásadě dělí dějiny rodu z Lulče na dvě období. V předhusitské době se rod velmi rozvětvil, přesto ale jeho členové spolupracovali při rozšiřování majetku a to nejen mezi sebou, ale i se svými sousedy. Při tom vstupovali i do klientských vztahů, ať již jako leníci olomouckého biskupství, nebo jako klienti pánů z Kravař. Otázkou je jejich vztah k markraběcímu dvoru, kde se K. Mlatečkovi podařilo doložit jen některé případy přátelských či příbuzenských vztahů s jeho členy. Nejzajímavější kariéru z členů rodu tohoto období lze zachytit u Oldřicha Skály z Lulče, který se stal vikářem císaře Zikmunda v italských městech Feltre a Belluno. Za husitských válek a v následujícím období lze pozorovat chudnutí rodu, jeho vymírání i ztrátu rodové solidarity mezi jednotlivými větvemi. V závěru práce jsou představeny některé úvahy vycházející z hodnocení rodových dějin. Znovu je zdůrazněna důležitost příbuzenských a přátelských vazeb pro možnosti kariéry členů rodu. Zvýrazněn je fakt, že rytíři z Lulče vlastnili majetky ve více oblastech Moravy, mladší členové rodu si totiž kupovali statky mimo domovský region, ale současně zůstávali v kontaktu s příbuznými, kteří zůstali na Lulči a snažili se zde budovat kolem hradu souvislejší majetkovou doménu. Toto

jednání považuje autor za ne úplně typické v prostředí nižší šlechty. Nakonec je zmíněna problematika zajištění členek rodu. Zmíněné otázky ponechává K. Mlateček otevřené do doby, než bude možné osudy rytířů z Lulče srovnat s dějinami dalších rodů moravské nižší šlechty.

Kniha představuje jedno z mála zpracování dějin moravského středověkého rodu nižší šlechty. Přes některé drobné nedostatky, např. přehlédnutí několika zmínek o rodu v některých edicích,¹ které by však znění celkového výkladu v zásadě neovlivnily, představuje přínosný příklad monografie šlechtického rodu, který je tu sledován v širších společenských souvislostech své doby. Publikace je vybavena 27 černobílými ilustracemi, německým resumé a rejstříkem.

Stanislav Vohryzek

Patronat artystyczny Jagiellonów, red. M. Walczak, P. Węcowski w: *Studia Jagiellonica, t. 1, red. M. Koczerska, M. Walczak, P. Węcowski, Kraków 2015, wyd. Societas Vistulana, 419 ss. ISBN 978-83-61033-93-6.*

Jagiellonowie i ich świat, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski w: *Studia Jagiellonica, t. 2, red. M. Koczerska M. Walczak, P. Węcowski, Kraków 2015, wyd. Societas Vistulana, 423 ss. ISBN 978-83-61033-94-3.*

Juž od delšího času pozoruje se v Polsce vzrost zainteresovania časami Jagiellonów. Dynastia ta od lat wzbudzała ciekawość badaczy, ale do tej pory nie opracowano chociażby monografii wszystkich jej przedstawicieli, te zaś, które istnieją powstały nierzadko sto lat temu i wymagają nowego opracowania w oparciu o świeższą historiografię. Głównym problemem przy badaniach dziejów Jagiellonów są źródła, a właściwie ich ilość, których przejrzenie skutecznie przekracza możliwości jednego badacza. Władcy tej dynastii rządzi ponadto w pewnym momencie aż w czterech krajach – w Polsce, na Litwie, w Czechach i na Węgrzech, co dobitnie zwiększa ilość dokumentów i zapisek do przejrzenia i opracowania Wprawdzie niedawno powstała próba kompleksowego opraco-

1 AKČ 6, Antonín Haas (ed.), Praha 1958, č. 231, s. 229-230; RTT II, Josef Emler (ed.), Praha 1872, s. 178-179.

wania tej dynastii pióra Urszuli Borkowskiej (*Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2011, ss. 630) jednak książka ta w dużej mierze skupia się na sprawach dworskich pomijając elementy polityki czy gospodarki a ponadto dotyczy tylko władztwa tej dynastii w Królestwie Polskim. Wychodząc naprzeciw zainteresowaniom naukowców w 2012 roku część historyków z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego – prof. Maria Koczerska i dr hab. Piotr Węcowski wspólnie z dr hab. Markiem Walczakiem z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego założyło serię wydawniczą *Studia Jagiellonica*, w ramach której miały być publikowane materiały pokonferencyjne, edycje źródłowe bądź opracowania związane z dynastią Jagiellonów. Dotychczas ukazały się dwa tomy z tej serii, a w przygotowaniu jest trzeci.

Pierwszy tom to pokłosie konferencji organizowanej przez wspomniane dwie instytucje, która pod tytułem *Patronat artystyczny Jagiellonów* odbyła się w kwietniu 2013 w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Konferencja trwała dwa i pół dnia a wygłaszane tam referaty poświęcone tej tematyce wzbudziły szerokie zainteresowanie słuchaczy. W 2015 roku ukazał się pierwszy tom w serii, pod redakcją Marka Walczaka i Piotra Węcowskiego, który zbiera wygłoszone tam referaty. Tom podzielony jest na trzy części: Reprezentacja królewskiego majestatu, Architektura i Malarstwo, rzeźba, rzemiosło artystyczne. W sumie zawiera 19 tekstów z historii i historii sztuki. Część pierwszą otwiera artykuł Przemysława Mrozowskiego *Wizerunek władcy w systemie reprezentacji władzy w Polsce jagiellońskiej*, w którym autor zastanawia się jaka była wymowa ideowa podobizny królewskiej. W samym tekście nie ma odpowiedzi na to pytanie, to raczej szereg postulatów badawczych, niezwykle zresztą ciekawych i sformułowanych w interesujący sposób, które dają świetny punkt wyjścia do dalszych badań nad tym zagadnieniem. Kolejny autor, Mateusz Grzęda, w swoim tekście *Fizjonomika, astrologia i nauka o charakterach: rozważania o Stropie Sali Poselskiej w renesansowym zamku królewskim na Wawelu i jego głowach* próbuje rozwiązać zagadkę głów ze słynnej Sali Poselskiej na Wawelu, dokonując interpretacji różnych dotychczasowych hipotez oraz stawiając nowe. Autor z wyraźną swobodą porusza się w temacie a jego ustalenia z pewnością wejdą do kanonu badań nad tajemniczymi głowami. Tekst Heleny Hryszko dotyczy tkanin grobowych królowej Zofii Holszańskiej. Autorka w latach 2001–2003 rekonstruowała tkaniny wciągnięte z grobu królowej, otwartego na po-

czątku XX wieku. Dzięki pieczołowitej konserwacji udało się odtworzyć wzór, który widniał na adamaszku, kryjącym szczątki Zofii Holszańskiej oraz tkaniny, którą była wyłożona trumna. Helena Hryszko pokusiła się także o próbę odtworzenia sukni władczyni, w której została pochowana. Autorka kolejnego tekstu, Anna Wyszyńska (*Zygmunt I Stary a szesnastowieczna moda europejska. Strój jako element kreowania wizerunku władcy na przedstawieniach z epoki*), skupiła się na ubiorze i strojach z czasów Zygmunta Starego. Krzysztof Czyżewski, znawca katedry krakowskiej, omówił fundacje jagiellońskie tamże, skupiając się przede wszystkim na wyposażeniu służącym liturgii katedralnej.

Kolejną część tomu, Architekturę, otwiera niezwykle interesujący tekst Piotra Pajora o chórze kościoła Bożego Ciała w Poznaniu i próbie odpowiedzenia, kiedy ów powstał. Autorowi udało się postawić w swoim tekście kilka ważnych hipotez, które pozwolą spojrzeć na tę kwestię z innej niż dotychczas strony. Z kolei Tomasz Olszacki zajął się jedną z ważniejszych średniowiecznych rezydencji królewskich – zamkiem w ówczesnym Nowym Mieście Korczynie, przedstawiając jego dzieje za Jagiellonów oraz poczynione tam fundacje. Natomiast Marcin Fabiański zajął się zagadnieniem gruntownej restauracji zamku wawelskiego na przełomie XV i XVI wieku, gdzie wniósł szereg nowych ustaleń na ten temat. Zamkowi wawelskiemu poświęcono zresztą w tomie więcej miejsca, bowiem zagadnieniem rezydencji w czasach ostatnich Jagiellonów i jego układzie funkcjonalnym zajął się Tomasz Ratajczak a o architektach renesansowego Wawelu pisał Tomasz Torbus. W cykl artykułów poświęconych architekturze z czasów jagiellońskich wpisał się także tekst Agnieszki Januszek-Sieradzkiej, która opracowała wydatki Zygmunta Augusta na działalność budowlaną, ze szczególnym uwzględnieniem rezydencji, powstałych lub przystosowanych dla ukochanej żony króla – Barbary Radziwiłłówny.

Kolejna część książki poświęcona jest malarstwu, rzeźbie i rzemiosłu artystycznemu związanemu z Jagiellonami. Rozpoczyna go tekst Małgorzaty Smorąg-Różyckiej, która rozważa patronat Anny Cylejskiej, drugiej żony Władysława Jagiełły, na odkrytych niedawno sensacyjnych freskach w katedrze sandomierskiej. Tekst ten wiąże się ściśle z artykułem Marka Walczaka, który omawia hipotezy związane z identyfikacją postaci konnej z malowideł z kaplicy Św. Trójcy w Lublinie z osobą Władysława Jagiełły oraz artykułem Marcina Walkowiaka, który omawia jeden z elementów fresków sandomierskich, a mia-

nowicie symbolikę miecza z malowidła przedstawiającego Zaśnięcie Maryi i jego identyfikacji ze Szczerbcem. Artykuł Marka Janickiego poświęcony jest nagrobkowi Władysława Jagiełły w katedrze krakowskiej. Autor przekonywująco polemizuje z dotychczasowymi ustaleniami na temat tego nagrobka prostując dotychczasowe ustalenia o dacie powstania, jego twórcy oraz symboliki w nim zawartej. Ostatnie artykuły tomu poświęcone są trzem kaplicom w katedrze krakowskiej a właściwie ich elementom uposażeniowym. I tak, Magdalena Łanuszka zajęła się tryptykiem Matki Boskiej Bolesnej z Kaplicy Świętokrzyskiej katedry krakowskiej, Dobrosława Horzela omawia retabula kaplicy Św. Trójcy i Świętokrzyskiej a Tanita Ciesielska przedstawiła srebrną nastawę ołtarzową w Kaplicy Zygmuntońskiej. Wszystkie trzy teksty są świetnie udokumentowane i stanowią wartościowe uzupełnienie tomu. Ostatnim, równie świetnym i bardzo ważnym artykułem jest tekst Magdaleny Piwockiej o arrasach Zygmunta Augusta.

W październiku 2014 roku na średniowiecznym zamku w Oświęcimiu odbyła się pierwsza konferencja z cyklu: *Jagiellonowie i ich świat*. Główny tytuł pierwszej sesji brzmiał: *Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, a jej organizatorami byli dr hab. Bożena Czwojdrak i prof. Jerzy Sperka z Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz dr hab. Piotr Węcowski z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Konferencja spotkała się z szerokim zainteresowaniem środowiska naukowego – nie tylko polskiego, bowiem uczestniczyli w niej naukowcy z Litwy, Czech oraz Wielkiej Brytanii. Pokłosiem tej konferencji był wydany jesienią 2016 roku drugi tom serii *Studia Jagiellonica*, zbierający w większości wygłoszone tam referaty. I ten tom został podzielony na cztery części: Dwór i ceremonia władzy, Przestrzeń władzy, Praktyka władzy, W kręgu pobożności. Pierwszą część otwiera artykuł Piotra Węcowskiego: *Słowa i gesty polskich Jagiellonów*, jeden z ważniejszych tekstów poświęcony komunikacji pomiędzy władcą a poddanymi. Tomasz Ratajczak (*Nie tylko Wawel. Przebudowy monarszych rezydencji w Królestwie Polskim za panowania Zygmunta I Starego*), przyjrzał się innym, poza krakowską, rezydencjom królewskim i związanych z nimi znaczeń. Niejako uzupełnieniem jego tekstu jest artykuł Marka Ferency (*Polski dwór królewski w świetle rachunków budowy zamku krakowskiego z lat 1526-1535*), który wraca do krakowskiej rezydencji ukazując ją w świetle zachowanych źródeł rachunkowych. Kończący tę

część artykuł Agnieszki Januszek-Sieradzkiej (*Dwór królowej od kuchni, czyli o zaopatrzeniu stołu Barbary Radziwiłłówny (1548-1551)*) przenosi nas do królewskiej jadalni ukazując, jakimi specjałami raczyła się polska królowa.

Druga część książki – Przejście władzy – otwiera artykuł Jerzego Sperki ukazujący króla Polski i Litwy Kazimierza Jagiellończyka i jego kontakty oraz stosunki z książętami górnośląskimi. Petr Kozak natomiast przedstawił bardzo obszerne itinerarium Zygmunta Starego z czasów jego pobytu na Węgrzech i w Czechach (1498-1507). Ta część pracy jest najobszerniejsza i mieszczą się tu jeszcze teksty Katarzyny Niemczyk: *Mołdawia Bogdana III Ślepego w polityce Aleksandra Jagiellończyka*, Grażyny Rutkowskiej, *Stacje Jagiellonów na Litwie*, Rimvydasa Petrauskasa: *Litewski Jagiellończyk? Rządy Aleksandra Jagiellończyka w Wielkim Księstwie Litewskim*, Tomasza Kempy: *Litewskie rządy dwóch ostatnich Jagiellonów*, Janusza Grabowskiego: *Warszawa Jagiellonów. Kontakty króla Zygmunta I ze stolicą Mazowsza w latach 1526-1548* oraz zamykający tę część tekst Tomasza Graffa: *Polityka Jagiellonów wobec Wadowic do roku 1564*. Wszystkie ukazują politykę Jagiellonów w stosunku do innych państw, miast czy też innych władców.

Część trzecia książki – Praktyka władzy – zawiera cztery teksty ukazujące stosunki wewnętrzne w państwie Jagiellonów. I tak kontakty pomiędzy matką a synem czyli stosunek Kazimierza Jagiellończyka do matki, Zofii Holszańskiej przedstawia tekst Bożeny Czwojdrak, rządy panowania Elżbiety Rakuskiej opisuje w swoim artykule Tomasz Rombek, stosunek Jana Olbrachta do poddanych a szczególnie możnowładztwa śródkowopolskiego przedstawia Sobiesław Szybowski a rządy Kazimierza Jagiellończyka pod kątem prawnym opracował Wojciech Fałkowski..

Ostatnia część książki – W kręgu pobożności – zawiera pięć tekstów poświęconych tematyce religijnej w dobie jagiellońskiej. Otwiera ją artykuł Jerzego Rajmana o stosunku Jagiellonów wobec klasztoru bożogrobców w Miechowie, Paweł kras zajął się edyktami antyprotestanckimi w czasach panowania Zygmunta I Starego i Zygmunta Augusta, Piotr Kołpak przedstawił ważkość czterech patronów Królestwa Polskiego w życiu przedstawicieli tej dynastii, Marek Walczak omówił wyposażenie Kaplicy Świętokrzyskiej w katedrze krakowskiej a Przemysław Mrozowski malowidła ścienne w kościele pobrygidzkowskim w Lublinie.

Obydwa tomy spotkały się ze sporym zainteresowaniem wśród badaczy dynastii Jagiellońskiej. Należy podkreślić, że w październiku 2016 roku odbyła się na zamku Oświęcimiu kolejna konferencja z cyklu Jagiellonowie i ich świat z podtytułem: *Centrum a peryferie w systemie władzy Jagiellonów*, której materiały wyjdą w trzecim tomie *Studia Jagiellonica* w 2018 roku, kiedy planowana jest kolejna konferencja z cyklu *Jagiellonowie ich świat*, dynastia ta bowiem ciągle skrywa wiele tajemnic i nieopracowanych tematów.

Bożena Czwojdrak

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AKČ	Archiv Koruny české
AH	Archeologica Historica
AHMP	Archiv hlavního města Prahy
AR	Archeologické rozhledy
CDLS	Codex diplomaticus Lusatiae superioris
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
LexMA	Lexikon des Mittelalters
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica, Scriptores
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte
PSH	Pražský historický sborník
RTT	Reliquiae tabularum terrae

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

Mgr. Gabriela Blažková Ph.D.

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

blazkovaarup.cas.cz

dr hab. Bożena Czwojdrak

Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego

bożena.czwojdrak@us.edu.pl

PhDr. Jan Frolík CSc.

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

frolikarup.cas.cz

Josef Matiašek

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

matiasekarup.cas.cz

PhDr. Zdeňka Měchurová, CSc.

Archeologický ústav MZM

zmechurova@mzm.cz

PhDr. Mgr. Jakub Razim, Ph.D.

Ústav pomocných věd historických a archivnictví MU

jakubrazim@mail.muni.cz

Mgr. František Záruba Ph.D.

Katolická teologická fakulta UK

frantisek.zaruba@atlas.cz

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál Recensio.net (<http://www.recensio.net/front-page>)

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratk. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratk s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou ed. uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3, Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler MittelalterStudien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užitje zkrácenou citaci:

Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIENSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIENSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (kurzivou), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, s. 38.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmené tvary EADEM, IDEM, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí.

OBSAH

I. Studie

- Jakub Razim Životní úroveň na dvoře tyrolských Menhartovců. Příspěvek k poznání středověkých účetních pramenů7
The living standard at the Tirolean court of the Meinhardiner. A contribution to the knowledge of medieval accounting sources
- Gabriela Blažková –
Jan Frolík –
Josef Matiaššek Vladislavský sál pražského hradu ve světle nových nálezů. Příspěvek k dějinám každodennosti pozdního středověku a raného novověku 27
Vladislaus Hall of Prague Castle in light of new finds: A paper on the history of everydayness in the Late Middle Ages and Early Modern Period
- Zdeňka Měchurová Drobná středověká plastika na Moravě. Příspěvek k tématu archeologie a hračky 51
Small medieval sculptures in Moravia. Contribution to the topic „Archaeology and toys“
- František Záruba Aula Magna. Velký sál královských hradů v předhusitských Čechách 75
Aula Magna – grand hall of royal castles in pre-Hussite Bohemia

Bożena Czwojdrak	Życie codzienne i odświętne na dworze Władysława Jagiełły 117 <i>Everyday life and festive life at the court of Władysław II Jagiełło</i>
------------------	---

II. Literatura

Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel Christofer Herrmann, Dethard von Winterfeld (Hg.), Petersberg 2015 (<i>František Záruba</i>)	131
--	-----

Jaroslav POLÁCH, Páni z Krumlova. Rod Závaše z Falkenštejna, České Budějovice 2014 (<i>Zlata Gersdorfová, Karel Maráz</i>)	135
--	-----

Dominik BUDSKÝ, Mikuláš Puchník. Život a právnické dílo, Praha 2016 (<i>Eva Doležalová</i>)	142
---	-----

Karel MLATEČEK, Rytíři z Lulče a jejich přátelé, Brno – Slavkov u Brna 2014 (<i>Stanislav Vohryzek</i>)	144
---	-----

Patronat artystyczny Jagiellonów, red. M. Walczak, P. Węcowski w: Studia Jagiellonica, t. 1, red. M. Koczerska, M. Walczak, P. Węcowski, Kraków 2015 Jagiellonowie i ich świat, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski w: Studia Jagiellonica, t. 2, red. M. Koczerska M. Walczak, P. Węcowski, Kraków 2015 (<i>Bożena Czwojdrak</i>)	146
--	-----

<i>Soupis použitých zkratk</i>	153
<i>Autoři článků a studií</i>	155
<i>Redakční pokyny autorů</i>	157

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada *Supplementum*, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB *Supplementum* 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISBN 80-7286-095-X, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB *Supplementum* 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (ed.), Praha 2008, ISBN 978-80-7286-134-7, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB *Supplementum* 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jaroslav Boubín, výkonní redaktoři Eva Doležalová, Jan Zelenka, odpovědný redaktor řady *Supplementum* Dana Dvořáčková-Malá (tel: +420 286 882 121, linka 246, e-mail: mhb@hiu.cas.cz). Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz). Jednotlivá čísla je možné objednat rovněž u vydavatele na tel.: +420 286 882 121, linka 230, e-mail: lukova@hiu.cas.cz nebo zakoupit v prodejních Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Narodní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v listopadu 2016, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 168 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 19/2, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.

